

9596

102

HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

9596.
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

OSZK-H

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXVI. kötet

Új folyam II.

1931. 1-3. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1931

~~CIVILISZTÁRSÁG~~

~~Szám: 544/931.~~

~~Magyar: 9596.~~

A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán.

— Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 5-én tartott ülésén. —

Irta: Dr. Gyalui Farkas.

Az irodalomtörténetnek is meg vannak a maga rejtelmei, mint talán mindenik más tudományszaknak és mint magának az életnek. Egyik rejtélye a magyar irodalomtörténetnek Katona József Bánk bánjának a köztudat szerint részvétele azon a drámapályázaton, melyet az *Erdélyi Múzeum*, Döbrentei folyóirata, hirdetett 1814-ben. Erdélyi főurak biztosítottak két dráma jutalmazására 700 és 300 váltóforintot. A pályázat határideje 1815. szeptember 30-ika lett volna, azonban 1817-ig megnyújtották. Addig tizenkét pályamű pályázott, köztük Bánk bán is, melyet szerzője erre a drámapályázatra írt. Tudjuk, hogy a pályázat bírálatán Tokody János Biharmegye szolgabírójának *Pártosság tüze* c. darabját találták legjobbnak, mely Ziegler nyomán készült átdolgozás volt. A következő legjobbnak talált résztvevő darab Bólyai Farkas három szomorújátéka volt, „a sok helyi fellobbanó geniális tűz” miatt. A bizottság felbontván Tokody jeligés levelét, azt írta neki 1817-ben, hogy dolgozza át darabját, amit azonban az így megkoszorozott szerző soha nem tett meg, sőt nem is válaszolt a bizottságnak megismételt levelére sem.¹ Az Erdélyi Múzeum 10-ik, utolsó számában közölte a pályadíjat osztó bizottság jelentését, melyben Tokody darabját és Bólyai három szomorújátékán kívül, ötödiknek *Kun László magyar király halála* c. pályaművet bírálja, végül a hatodik pályaművet, melyet számbavesz, *Losonczy Bánffy István* c. darabot csak fölemlíti, a hely hiánya miatt. A Bánk bán — így sóhajt föl a legtöbb ismertetés — vagy Bánk bán, Katonát tárgyaló téméntelen cikk — „még említésre sem méltatták.” Nem is tudnánk arról, hogy Bánk bán részt vett ebben a pályázatban, ha Katona József ki nem adta volna művét 1821-ben, mely elé 1819 Jakab hava, vagyis július 2-án kelt *Jegyzés* című előszavában föl nem említi vala, hogy mely alkalomra írta művét, de a pályázat eredményéről ő mitsem tudott.

Kolozsvár, helyesebben Erdély e drámapályázata az első színműpályázat volt Magyarországon és az állítólagos bűn miatt, melyet oly remekmű mellőzése által a bírálók elkövettek, a pályabírákat, sőt

¹ Erdélyi Múz. 1819. 10. sz.

hetediziglen Kolozsvárt is elítélték azóta. Nehány nagyon is tekintélyes hang felszólalt a közhiedelemmel szemben. Bayer József 1897-ben megjelent kiváló művében² írja: Mellőzésről... szó sem lehet, amint ezt Katona sem panaszolja, legfőleg a körülmények oly szerencsétlen összetalálkozásáról beszélhetnénk, melyek mindenképpen Bánk bán sorsára kedvezőtlenek voltak.³

Beöthy Zsolt a Magyar Könyvtárban megjelent Bánk bán kiadás elé bevezetést írt, melyben e pályázatról említést téve, így véli: „Bánk bán, *ha ugyan megérkezett a versenyre*, nemcsak jutalmat nem nyert, de teljesen észrevétlen maradt.“ Legalább lehetőségét adja meg Beöthy annak, hogy a mű a bizottság elé sem került és ezért nem említhette meg.

E két fontos mentőtanun kívül azonban -- magam legalább e pillanatig -- nem ismerek mást. Ferenczi Zoltán említ egy, a pályázatot védő esetet, mégis, legjobb tudása szerint vádoló főtánuvá, koronatanuvá teszi meg magát *A kolozsvári színészet és színház története* c. 1897-ben megjelent művében, melyben a pályázatról tárgyalván, — így nyilatkozik: „Pár évvel ezelőtt olvasni lehetett, hogy Bánk bán nem is volt a pályaművek közt. *Bár igaz volna, de ezt kizárja Katona előszava*, melyben ezt világosan mondja. Itt csak az kelthet méltó megütközést, hogy szóba sem került és ennek okai nem egy fejtörést fognak még okozni.“ Ferenczi most mentegeti a bizottságot az akkori idők ízlésével, kérdvén aztán: „Nem lehetett-e így az erdélyi bírálóknál is, kik különben is lanyhán vették dolgukat, hogy a színház megnyitása ügyis elmaradt. Mindenesetre örök kár, hogy Bánk bán bírálata elmaradt s akkori ügyére örök homály borult, melyet Döbrentei utóbb sem szelöltetett soha.“ „Ha ő (Döbrentei) azt írja a bírálati bevezetésben — ugymond Ferenczi Z., — hogy „egészen olyan talentum s drámai művészséggel bíró mű egy se adatott be, mint várták, annyi bizonyos, hogy mindkettő előtte volt, s ő, a Shakespeare-ismerő, Bánk bánban abszolúte nem birt semmit se találni, még annyit sem, hogy megemlítésre méltassa a többi mellett, noha nem lehetetlen, hogy ha lapja meg nem szűnik, a bírálat sora erre is rákerült volna.“⁴

Legyen szabad itt csak közbevetve megemlítenem, hogy a ki nyomtatott bírálatban való meg nem említés egyik oka az, hogy lehetetlen megemlíteni bárkit is bírálatban, mikor a bírálatot közreadó, sőt a pályázatot indító és lejárató folyóirat hirtelen és váratlanul megszűnik. Post mortem írni, közölni valamit — eddig legalább lehetetlen volt. *Horváth János* (a Napkelet 1926. évf.) Döbrenteit elítéli azért is, hogy miért hallgatott később is. Hallgatott, ugymond, nyilván azért, mert Bánk bán igenis jelen volt a pályázaton s ő csak örülhetett annak, ha a pályabírák akkori magatartását senki sem szelölteteti.

Ilyen általános, lesújtó többségben lévő elítélő vélemény után, mely a pályázat bírálatát érte, nem csudákozhatunk azon, ha Katona

² A magyar drámairodalom története.

³ L. idézett mű 313. l.

⁴ L. idézett mű 293 l.

József földi halálának századik évfordulója, 1930. április 16-ika alkalmával, a temételen megjelent hirlapcikkely kétségkívül a szokott elítélő hangon írt a pályázatról. Egyik kolozsvári kisebb lap pláne, a centennárium napján a következő vastag betűs címmel ír a kolozsvári színháznak az estére kitűzött Bánk bán előadásáról: „A kolozsvári Magyar Színház ma *megköveti* Katona Józsefet, a Bánk bán szerzőjét, kinek halhatatlan művét száz évvel ezelőtt sutba dobták a kolozsvári Nemzeti Színházban.” — Ne csodálkozzunk azon, hogy a lap a színházat vádolja, mely akkor még nem volt megnyitva. Szóval születése előtt vádolja a színházat egy mulasztásért, melynek kimulása után való elkövetésével, mint láttuk, az Erdélyi Múzeum e. folyóiratot generációk vádolják.

Sehol azonban eddig, erősebben nem csúcsosodott ki a vád, az ítélet a pályázat miatt egész Erdély ellen, mint azon az ünnepélyen, melyet Kecskeméten, Katona szülővárosában, tartottak a halhatatlan költő új, művészi síremléke leleplezése alkalmával, 1930. április 27-én délelőtt. Az ünnepen résztvett képviselőben a magyar állami élet és szellemi élet számos tényezője. A nemzetnek e képviselőjén és a kegyeletes közönségen kívül egy másik, óriási felekezetnek is alkalma nyílt, ha nem látni, de legalább hallani az ünnepély szónokait, az újabb kor egyik legcsodálatosabb találmánya, a rádió által. Magam is tagja voltam ennek az ájtatos gyülekezetnek és innen, Kolozsvárról, hallgattam és jegyezgettem magamnak az elhangzottakból. Szinte megdöbbenett, mikor az erdélyi írók nevében egy ismert, kitűnő erdélyi poétánk szólalt föl a küldötségek közt, ezeket mondván: „Az erdélyi magyar írók szabad munkaközössége, az Erdélyi Helikon koszorút nem küldött, csak üzenetet. Erdélyi üzenet értelme az új sírjába költöző Katona József számára nem lehet más, mint „engesztelő szózat”. Mert ha van a nemzedékeken keresztül is élő lelkiismeret, az erdélyi léleknek ma mélyen át kell éreznie a felelősséget azért a régen elmúlt pillanatért, melyben a legforróbb szavú magyar drámaíró sorsának irányítását kezében tartotta. Erdély volt a megindítója Katona József nehéz passiójának, de Erdély volt indítója a feltámadásnak is, mely Bánk bánt felemelte a megkésztettség magasságába. Bűnbánatnak s az elégtételadás katharizálásának kettős érzésével gondol az erdélyi magyar irodalom a kecskeméti Katona-centennáriumra.” Ime így nyilatkozott, teljes jóhiszeműséggel Budapestre költözött barátunk. Ez a mea culpát rebegő bűnbánat az erdélyi magyar irodalom nevében, melyet a szóban lévő poétánk előttünk több joggal képviselt, komoly egyénisége és súlyos tehetsége által, mint az említett bajtársi „szabad munkaközösség” által, engem ott a rádió előtt, e bűnbánatozó kegyeletes megalázkodás hangjai után már, arra az elhatározásra készítettem, hogy vizsgáljam meg, fogyatékos erőmhöz képest, ezt az ügyet. Lássuk az aktákat (a meglévő adatokat.) Csináljunk pörújítást. Halljuk a tanúkat, vessük össze a tényeket és döntsön, ha van rá elég bizonyíték, mindnyájunk véleménye, van-e okunk és bűnünk arra, hogy penitenciát tartsunk az egész világ előtt?

II.

Mindenek előtt meg kell vizsgálnunk, hogy mit kellett megbírálniok a kolozsvári pályabíráknak, kiknek irányítója, Döbrentei, tudvalevőleg nem volt erdélyi ember, de itt időzésének éveiben nagy érdemeket szerzett magának a magyar nyelv, a magyar művelődés szolgálatában. Katona József, miután évek óta várta pályaművére a bírálat eredményét, Toldy Ferencz szerint „darabját többekkel olvastatta s észrevételeik használásával újradolgozván, nem tudva semmit annak sorsáról bár a versenyről szóló tudósítás az Erdélyi Múzeumban már megjelent“.

Katona József azonban, mint említém, maga nyilatkozik így 1819-ben írt előbeszédében, mely 1821-el datált művének, a *Bánk bán*-nak első kiadásában megjelent: „Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszíntől föl-szólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy, amit szégyen volna hinni, nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak az idővel akarták meghaladni, de valójában a hire is elnémult, vagy legalább én nem tudok róla. Részemről elegendő hálát nem adhatok — folytatja Katona, — hogy így esett, mert megvallom, hogy gyöngét írtam, mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy most egy fénikszet mutatok elő, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasták és tettek figyelmessé a szépre, úgy mint a rútra: most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott rostáját — mindenkor szíves emlékezetem legyen köszönetül.“ — Hogy Toldy Ferencz e szöveg alapján állítja, hogy Katona többekkel olvastatta művét, vagy Katona csak a Rosta című kritikát érti, az most mindegy, mert egyelőre, de csakis egyelőre a Rosta c. egykori és általunk is ismert, mert a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban (Új folyam, III. 1869) megjelent kritikára van szükségünk. Ki ez a Bárány? Gyulai Pál szerint, Katonáról szóló művében „Bárány Boldizsár egy korában sem igen ismert s ma már egészen elfeledett drámaíró. Ügylátszik, együtt juristáskodtak (Katonával), együtt tettek ügyvédi vizsgálatot is... Katona megmutatta neki mellőzött tragédiáját, melyet kijavítani s ha kell átdolgozni szándékozott.“

Tovább így ír pályaművéről Katona: „Elébbeni munkámban annak rovására, hogy a merániai hercegnek miért vettem Ottót? egy előversengést (prológot) írtam, mely tele van ifjú vérem gőzével, negéddel és fészengéssel.“

Rövidség okáért egy modern, újabb drámatörténetíróinak, Bayer Józsefnek összefoglaló ítéletét ismertetjük, a Bárány-féle Rosta alapján, mert a tragédia első formáját 1913-ig csak az említett Rosta c. bírálatnak a Bánk bán első kiadásával való összehasonlítása által lehetett, úgy ahogy, rekonstruálni. Bayer véleményének összefoglalása: „Az első kidolgozás, helytelen kiindulóval, szétmálló cselekményével, pongyolaságával nyelvezetében és compositiójában, itt-ott a hatásoknak túlzásaival és eszközeinek összezavarásával, úgyszólván maga alá

temette írója tragikai erejének fel-fel csillámló erejét, valamint az egyes helyek és jellemek szépségét, plasztikáját.*

A Bánk bánról szóló nagy terjedelmű irodalom egyik legfontosabb és legbecesebb újabb fölfedezése volt az, hogy a Bánk bán első formája megkerült 1912-ben. Császár Elemér, a magyar irodalomtörténetnek a budapesti egyetemen professzora, az *Irodalomtörténeti Közlemények* c. folyóirat 1913. évfolyamában (193—313. l.) közreadta bevezetéssel *A Bánk bán első kidolgozása* cím alatt, az addig ismeretlen munkát. A kézirat történetéről mi csak annyit említünk föl, hogy azt Wodianer János 1912. nov. 4-én küldte Szily Kálmánhoz, a M. T. Akadémia könyvtárnokához, „aki által megállapítottatott, hogy a Katona Bánk bánját magában foglaló kézirat szövege nem az ismert, nyomtatásban 1821-ben megjelent Bánk bán másolata, hanem annak egy régibb, a kézirat 15-ik lapjának keltezése szerint Kecskeméten, 1815. júl. 30-án befejezett változata, valószínűleg az a fogalmazás, mely Bárány Boldizsár Rostáját meg nem járva, az emlékezetes kolozsvári pályázatra küldetett“... Megkerült legkiválóbb tragédiánknak első fogalmazványa... A kézirat 1820 óta nem került el Kecskemétről. A költő halála után családjára maradt, ott hányódott atyjánál s az elkallódástól az a szerencsés véletlen mentette meg, hogy a sors egyszerű emberekhez juttatta... Wodianer 1912 nyarán Maglódon kapta a kéziratot Katona József MÁV hivatalnoktól, aki rokona a költőnek és 5—6 év előtt kapta. Kecskeméti diák korában a város mellett egy tanyán lakott és szomszédjukban egy földműves család: szomszédjának feleségétől kapta meg a kéziratot. A szöveg nem a költő kézírása, mint Szily megállapította (195 l.), tehát másolat, 1815-ből, a szöveget kísérő jegyzetek Katona kézírásával megegyeznek, kétségtelenül a költőtől származnak, Katona később másolta bele a kéziratba a jegyzeteket a számukra üresen hagyott helyekre... A jegyzeteket Katona, kiadásában, elhagyta. Katona írásában ki van javítva a szöveg is, pótolta a (másolót), helyesírást, pótolta, amit a másoló kifelejtett, törülte, amit fölöslegesen írt, megigazította, amit elhibázott, ... változásokat is tett. Főként a verselés fogyatkozásait igazította ki... A javítások nagy része nem *correctura*, hanem *correctio*.

Császár Elemér részletesen összehasonlította a régebbi mű és a megjelent kiadás szövegét. A különbségek közül a legfontosabbnak tartja: „Azon indítékokon kívül, melyek Bánk bán „meghatározássá vált gondolatát“ tetté érlelik, azaz a királyné megölésére indítják, (IV. felv.) hiányzik a kéziratból az utolsó három: Ottó megjelenése, Bánknak Merániát gyalázó kifejezései s a királyné kísérlete, hogy törét Bánk bánba üsse, de hiányzik a második felvonásból az a gyönyörű részlet, mikor a nádor, mint a király személye, Peturt láncra akarja veretni s földidézvén előtte a multnak emlékét, egészen lefegyverzi s megbékélteti a szenvedélyes bánt. (197. l.)

Császár Elemér így foglalja össze kritikai véleményét: „Általában a nyomtatott szövegben a kéziratához viszonyítva, végig igen sok a

* Bayer: A drámai irodalom története I. 358-ik lapon.

változtatás, törlés, pótlás, igazítás, amelyek nemcsak szavakra, hanem egész sorokra, sőt sokszor hosszabb részletekre is kiterjednek. Röviden úgy jellemezhetnők ezeket a változtatásokat, hogy a költő iparkodott az újabb kidolgozásban minél kevesebb szóval tolmácsolni a gondolatait, ezért a kifejezéseit lehetőség szerint megrövidítette, a synonym szavakat és gondolatokat, henye részleteket pótolta, vagyis a fogalmazást tömörebbé tette, viszont a világosság és költői hatás kedvéért sok új gondolattal pótolta meg az első szövegezést, s bátran bővített ott, ahol arra szükség volt. Nincs lap, mely változatlan maradt volna s olyan is kevés van, mely ne szenvedett volna gyökeresebb módosulást. Úgyannyira, hogy bár a két szövegezés közt lényegbe vágó eltérés nincs, mégis jóformán két művet birunk a két fogalmazásban.⁶⁵

Most már, a két forma közt való különbség alapján hozott kritikákból elsősorban Katona Józsefnek, aki egész sereg darabot írt, rendezett, fordított és akinek, mint színpadon játszott és járatos embernek, és mint igazi nagy poétának, megvolt a maga szakértői súlya is, a saját művének újból átolvasása után, kivált pedig a Rosta részletes, tárgyilagos kritikája után, Katona önvallomása, Bárány Rostája, Bayer kemény bírálata, majd a darab első fogalmazásának teljes szövegének közlése alkalmával Császár Elemérnek kegyeletes, de mégis tárgyilagos összevetése után megállapíthatjuk, hogy az első forma jóval gyöngébb darab, sőt ez a fogalmazás *egészen más mű volt*.

Amde a kolozsvári pályázaton az *első darab, az első mű vett részt* — ha részt vett. Katona halhatatlan műve, — a második mű, *soha nem jutott a kolozsvári bíráló bizottság elé*. Tehát a Katona második Bánk bánja, mely színpadi előadások tárgya és az összes bírálatok és elismerés jogosítottja, *nem lehetett mellőzött*, nem elutasított, sérelmet sem szenvedhetett, mert nem került a bíráló bizottsághoz. Ez a Döbrentei-féle irodalmi jury a költő által az átdolgozás tényével érvénytelenné tett, gyöngesége és hibái miatt maga a költő által „*elmellőzött*“ darabról mondhatott oly kritikát, melyhez úgyszólván egyidejűleg, Bárány és Katona József, a költő hozzájárult, majd egy század mulva két mai korból álló bírálat, tehát négy bírálat *egyhangulag ugyanazt véleményezte*, amit a kolozsvári bizottság mondhatott, ha eléje került a gyöngébb mű.

Mint ahogy pedig az igazi, a végleges, az új Bánk bánt a kolozsvári bizottság kétségtelenül nem látta, nem bírálta: itt hiányzik a tárgyi tényálladék, sőt a lehetőség is arra, hogy Döbrentei s a bizottság Katona és *remekműve* ellen igazságtalan bírálatával bünt követett volna el.

III.

Azt a szemrehányást lehet azonban tenni a pályázat bíráló bizottságának, hogy miért adta a koszorút egy idegen nyelvből fordított, helyesebben átdolgozott műnek és Katona művében miért nem vette

⁶⁵ Irodalomtörténeti Közl. 1913. 197 l.

észre az oroszláncarmokat, a nagy tehetség jeleit. „Még csak egy buzdító említés aprópénze sem járt neki érte” — úgymond Jókai is regényében, a Jenői Kálmánnak elnevezett, Kisfaludy Károlyból és Katonából komponált regényhős. — Jogos a kérdés, de előbb lássuk az igazi Bánk bán darabnak, nem is a pályázati darabnak, hanem a kinyomatott, előbb teljeseen más darabbá átjavított, most már remekműnek sorsát.

1819-ben kész volt a kijavított tragédia, midőn Brunszvik Ferencz, a pestvárosi színház haszonbérelője a székesfehérvári színtársulatot Pestre hívta meg, hogy hetenként két magyar előadást tartson. Az előadások sora május 3-án nyílt meg, nagy lelkesedéssel. Bemutató előadásul Kisfaludy Károlynak *A tatárok* c. művét adták, melyre német-magyar színlapokon hívták meg a közönséget. Az előadást „azon esmérletes Népének: a Gotterhalteval” és Kisfaludy alkalmi prólógusával nyitották meg. Kisfaludy darabjának nagy sikere volt, a nép — írja Gyulai — Kisfaludyt a színpadra akarta vonszolni. Katona fájdalmat érzett. Ime, amiért ő éveken át hiába küzdött, azt egy más (tegyük hozzá: kezdő) pár hét alatt kivívja s ami több, csekély becsű művel. Elhatározta, hogy előadatja Bánk bánját. A színtársulat, melyben a volt színésznek, rendezőnek és színműrónak barátjai is voltak, örömmel fogadta a darabról szóló hirt, de a mű előadását a cenzura nem engedélyezte, kinyomtatásának nem állván útját. „Katona (ismét Gyulait idézem) nehezebben tűrte ezt a csapást, mint a kolozsvári hallgatásé volt, kinyomtatja művét. Jegyzésében megható szerénységgel utal művére, melyben nem lát tüneményt, de melyet jobbnak tart saját versenyző művénel.” *Ezután érte tehát két csapás, ezután kezdődött passiója és nem a kolozsvári pályázat után. Az első csapás, hogy a cenzura nem engedte szóhoz jutni darabját, a kinyomatott mű kritikája elmaradt. Katona kivált a cenzura eljárására élesen kikelt. A Tudományos Gyűjt. 1821. évf. (II. 103. l.)-ban értekezést írt „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábára nem tud kapni?” címen. A drámairodalom fejlődése akadályainak tartja, hogy nincs színház, nincs kellő kritika, a közönség is a régi dicsőség képét akarja csupán, de legfőbb akadálynak jelöli meg a cenzurát. Megrendítő lángolással tör ki: „Midőn egy erkölestelenséget utáló Felicziányt indulatjának polcára viszek, midőn egy Bánk bán megölt becsületének hulladékira felállítok, hogyan szedhessem kiszabott kótára fájdalmaimat? Én vagyok Bánk, én Feliczián. Miképp lehessen én csak türhető mértékben is az, ha minden harmadik felkiáltásnál e gondolat, hogy csak író vagyok, kiver énemből?”*

Húsz év telt el, míg első bírálója és magasztalója, Bárány után az irodalom újra szóba hozta Bánk bán⁶. A kolozsvári színpadon volt Bánk bánnak első nagy sikere, midőn 1834-ben játszták Kolozsvárt. Egressy Gábor, a 26 éves ifjú művész, választotta jutalomjátékaul (aug. 30.) a darabot, melyben ő Ottó szerepét játszotta, Melindát pedig épen Déryné, aki Katona ifjúkori szerelmét nem viszonzta; Bánk bán

* Bayer: I. 258 l.

Lendvay Márton; Peturt Szentpétery Zsigmond; Gertrudot Széppataki Johanna, Déryné huga; Tiborcot Szilágyi Gyula. Bánk bánnak, az *igazi* Bánk bánnak Kolozsvárt, a kolozsvári közönség előtt volt első, regisztrált folyóiratban is megemlített sikere. Ugyanis a *Mátray* Gábor által szerkesztett *Honművészb*ben kolozsvári névtelen levelezője néhány dicsérő sort írt, melyek szerint „E jelendarab szerzője helyesen találta el a feltűnő karaktereket, s nálunk, hol csak középszerű darabot is cly gyéren írnak, egy marad a jobbak közül.“⁷ Horváth I., már említett értekezésében az 1833-ik évben Kassán tartott előadást hangsúlyozta és Udvarhelyi Miklós színésztől, aki a darabot jutalomjátékkul választotta és azt a színlapon „Remek“-nek jelezte, előzetesen azt írja, hogy a költő után második forrása Bánk bán örök életének. Az 1830 óta sírjában fekvő Katona művére azonban a kolozsvári előadás vetette az első fényt, mely csakhamar elárasztotta egész hazánkat. „A Honművész dicsérő sorai“ fölébresztették a figyelmet s így méltóképen abban a városban nyerte az első elismerést, melyben — úgymond Ferenczi — első érthetetlen mellőzését szenvedte.“

Mi már tudjuk, megállapítottuk, hogy Katonának *ez* a műve itt nem is szenvedhetett mellőzést, ellenben, ime midőn *igazi* Bánk bánja Kolozsvárt legilletékesebb bírálója, a közönség elé kerül, Kolozsvárott kapja az első koszorút és innen küldik Pestre, az ország színe elé, nem neki, hanem szellemének, tehetségének az első babért. Pestre, hol addig darabja nem kerülhetett színre és ahol nyomtatott művét mellőzték. Katona magános ember volt már, visszavonult Kecskemétre.

Az okok, melyek miatt Katonát Pesten és az országban mellőzték, melyek miatt nem írnak a nyomtatásban megjelent darabról, Gyulai Pál szerint leginkább a dramaturgiai viszonyokban és magában a korban keresendők, „midőn egyedül a nyelvmívelés és az ősi dicsőség iránti kegyelet szempontjából indult ki drámairodalmunk, tehát oly szempontból, melyek a drámai művészetben alárendelt fontosságúak.“

Tegyük hozzá mi azt is, hogy Katona ősi, sulyos nyelve nem is tetszhetett a nyelvművelőknek, akiknek élén Kazinczy állott. Vele sem volt Katonának összeköttetése, hiveiknek sem, akik a hozzájuk nem tartozókat, akár csak a mai irodalmi klikkek, agyonhallgatták, vagy elhallgattatták.

Most már áttérhetünk a kolozsvári úgynevezett mellőzés magyarázatára. Gyulai Pál szerint „nem jött szóba se Bánk bán. Nem csodálkozhatni — úgymond. — E tragédiában kevés volt, mit az akkori divat kiválóan kedvelt s aztán Döbrenteij adott irányt a bírálóknak, ő bár buzgó előharcos, nagyérdemű szerkesztő, de nem volt az a kritikus, akiben valamely szokatlan jelenség bárminő szempontból is emberére találjon.“

A kolozsvári pályázat tudvalevőleg a kiírása idején közel megnyithatónak reménylett színház számára akart jó, becses darabokat adni. A bíráló bizottság, ha eléje kerül vala a darab és mi megengedjük, hogy olvashatta Bánk bán első, koraszülött testvérét, bizonyval

⁷ Honművész 1834. 621 lapon.

megdöbbenhette, minden irodalmi és dramaturgiai jó szándéka mellett a királyné megölése, melyet az első formában — mint említők — sokkal váratlanabbul, drámai szempontból is kevesebb előkészítés nélkül hajt végre Bánk bán. Vegyük hozzá a merániaiak megérdemelt, de szakadatlan ostromozását a darabban. Nagyon is jól érezte a bizottság, a költő minden tárgyilagos intenciója ellenére, de a történelem sugallatára, hogy kik azok a merániak? A Habsburgokat értette mindenki, mint később az előadásokon is, mai napig. Így, ily hangú, ily tárgyú darabbal Kolozsvárt nem lehetett az oly régen áhított színházat megnyitni. És ha Pesten a cenzura nem engedte meg egy magán színtársaságnak, hogy előadja szerény bódéjában a hatalmas drámát, hogyan engedte volna meg a másik, még súlyosabb, a dráma művészete által nem enyhített formáját előadni az országos Nemzeti Színház első előadásán, a köz által épült új épületben, a királyt képviselő „felséges gubernium“ jelenlétében. Kolozsvárt akkoriban, éppen veszedelmes lett volna a cenzurával nem törődni. 1821-ben, midőn a színházat megnyitották, tudjuk, hogy a hazai dicsőséget dicsérő művet választottak megnyitónak. Nem a tragikus, a királynét halállal büntető Bánk, nem a kemény, iszonyú haragot dörgő Petur, sem a sok szenvedést, a merániak bűneit, a nép gyötrelmeit elpanaszoló *jobbágy*: Tiborez kellettek a *díszelőadásra*, hanem a hazájáért és királyáért hősi halált halt Zrínyi Miklós. Az első fényes előadáson, 1821. márc. 12-én, az első magyar nemzeti színház ragyogó fénnel, az összes előkelőségek jelenlétében főúri műkedvelők előadásával nyílt meg. *Körner* Zrínyijét előadták. *azért* is, mert a fordításban két év előtt már kétszer egymás után eljátszták Gróf Bánffy György főgubernátor nevenapja alkalmából, „midőn hazánk nagyjai mind jelen voltak.“ Tudjuk, hogy az előadáson csupa főúr, arisztokrata játszott, köztük a főkormányzó veje, leánya, maga a fordító: P. Horváth Dániel Zrínyi szerepét játszván, a gubernátor leánya pedig Zrínyi hitvesét... *Ezzel* a társasággal kellett volna a hivatalos notabilitások és idegen előkelőségek előtt előadni Bánk bánt. Lehetett volna-e? Vajjon, hogy ha a pályázat bírálói nem akarták kitenni Bánk bánt, a darabot a visszautasításnak, magukat a fölösleges izgalmaknak és ha nem akartak ártani a színház ügyének, gondolhattak-e távolról is arra, hogy ily darabot pályadíjjal jutalmazzanak?

Másrészt az első magyar drámapályázat bírálata is csak olyan lehetett, mint a többieké azóta. Egy színdarabot megbírálni írott vagy nyomtatott könyv formájában csaknem lehetetlen. Más a darab olvasva, más a darab a színpadon. Azt a viszonyt *kell* tehát a kritikusnak, dramaturgnak helyesen felismernie, mely a darab két formája között fennáll. Ha ez az arány *helyes*, akkor az alkalmasnak talált mű színpadra képes, ha nem helyes a viszony megállapítása, akkor hiába tesz jó hatást olvasva: a színpadon elbukik. Ezért rendes dolog, hogy a legtöbb pályadíjat nyert színdarab, melyet előkelő esztétikusok bíráltak meg: a színpadon elbukott, míg oly színművek, melyeket a leggyakorlottabb kritikusok és színházi szakemberek előzetesen rossznak találtak, a színpadon gyökeret vertek. Oly óriási különbség van az írott és az előadott darabok közt, hogy magát a szerzőt is meg-

lepi, hogy mennyire más így a műve: rosszabb, vagy jobb. Ilyenkor maga a szerző *néző közönséggé* válik és ámulva tapasztalja, hogy darabjának egyes részei *hatnak*, más részeitől, melyektől sikert várt, észreveszi, de *rögtön* észreveszi, hogy hatástalanok. Nem kezdő szerzők, hanem világnagyságok nem képesek darabjukat úgy megírni, nem is akarják, hogy az *nyersen* kerüljön a közönség elé. Nagyobb színházakban hónapokig próbálják az új darabot és elmondhatni, hogy a színpadon átdolgozzák a művet. Még így is *Sardounak*, *Pailleronnak* és százaknak művei buktak meg. A magyar írók közül érdekes Csiky Gergely esete. Valahányszor akadémiai pályadíjat nyert műve színre került: *Jóslat*, *Janus*, *Ellenállhatatlan*, mind megbukott. Ellenben mikor ő maga a Nemzeti Színházhoz került Budapestre, mint már gyakorlatot szerzett színpadi író, darabjai sikereket arattak. A Proletárokat 1880-ben adták először Pesten óriási sikerrel. Ezt aztán 7 év múlva *utólagosan* megjutalmazta az Akadémia. Végre egy pályadíj, mely csakugyan sikeres művet jutalmazott.

Abban a korban, a XIX. század elején, amidőn se színház, se darabírás, se kritika rendszeresen és állandóan nem volt, hogyan ítélhetett volna zseniális érzékkel egy Döbrentei és néhány társa, mikor *ma* sem lehet biztosan megjósolni előre egy előadásra pályázó színdarab sorsát?

IV.

Azt a körülményt kell most megvizsgálnunk, hogy egyáltalán megérkezett-e a kolozsvári pályázatra a bizottsághoz Katona József pályaműve? Ebben már eddig is akadtak, akik kételkedtek. Említettük Beóthy Zsolt megjegyzését, mely nem zárja ki, sőt fölteszi a lehetőségét annak, hogy a darab nem került a bíráló bizottság elé. A bíráló bizottság ellen való szemrehányások során egyik legfőbb argumentum, hogy ott lett volna a pályaművek közt: Katona előszavának ama részén alapul, melyben Katona panaszolja, hogy a pályázati felhívásra „készítette“ a darabot ötödik éve és hirt nem hallott róla. Ez az adat azonban csak azt bizonyítja, hogy Katona *elküldötte* művét, ám egyáltalán nem ad semmi bizonyítékot arra, hogy a pályázati mű megérkezett volna Kolozsvárra, a bírálókhoz. Katona a bizonyára bekötött kéziratot idegen kézzel írva, lepecsételt jeligés levélkével, valamelyik Kolozsvárra utazó barátja, ismerőse, barátjának barátja, vagy ismerősének barátja által küldhette el. Számtalan baleset érhetne így a kéziratot, elveszthette a megbízott, ott feledhette valahol útközben. Tény, hogy semmi nyoma sincs pályaműve Kolozsvárra érkezésének.

Katona pályaművéről a bírálat nem jelenhetett meg az Erd. Múz. megszünte után. El se készült talán írásban. A pályázatról való jelentésben olvasható a levél, melyet a bizottság Tokody Jánoshoz, a félig és feltételesen koszorúzott pályázóhoz intézett 1817 jul. 8-ik dátummal. Így végződik: „A többi darabok *félretétettek stb.*“ Ez a *satöbbi* is egyik elfedője a pályázatnak. Mai szokás szerint a jeligés levélkét elégetik, a kézirat pedig csakugyan félretéttetik. Voltam magam

is a kolozsvári Nemzeti Színház drámapályázatának 1899-ben egyik pályabírája, velem E. Kovács Gyula és Ferenczi Zoltán is. Hogy mi történt a pályadíjat nem nyert művekkel, nem tudom, elkallódhattak a színházban. Hogy mi történt a pályanyertes, koszorúzott művel, azt inkább tudom: megbukott az előadáson. A Döbrentei-féle drámapályázat egyik feltétele szinte érthetetlen előttem ma. „A dolgozni akaró jelentse magát — ez az első pontja a pályázati feltételeknek — levele által a Múzeum kiadójánál a folyó esztendő szeptembere végéig. Mert ha nem találkozik senki is, az egybetett suma magyar literatura elősegítésére lévén adva... egyéb munkára való jutalomtételre fog fordítani.“ Tehát a pályázóknak jelenteniök kellett magukat Döbrenteinél, de azért nevöket, jelígés, lepecsételt levélbe kellett tenniök, azért, úgymond a pályázat, hogy a megvizsgálás (a bírálat) után megtudassék ki volt, s a jutalmat ő hozzá lehessen küldeni. Valóban a bizottság el is mondja a Tokodyhoz intézett levélben, hogy „a Rendbe-szedő (talán a referens, vagy titkár, mondanók ma), az ahoz tartozó levél pecsétjét feltörte, s a Tekintetes úr neve közöttünk ismeretes lett.“ Eszerint Döbrentei tudja, hogy kik akarnak pályázni, de nem tudhatta, hogy a beküldött pályaművek közül bármelyiknek is ki a szerzője. Talán előleges tájékozódást akart, hogy egyáltalán lesz e pályázó, vagy másként gondoskodjanak darabról.

Tegyük fel, hogy a darabokat és jelígés leveleket elégették. Ez esetben miféle kézirat az, melyet Császár Elemér ismertethetett és melyet joggal lehet a pályaműnek magának tartani, hisz a pályázati feltétel szerint idegen kézzel volt írva? Ha nem küldték vissza, akkor talán értesítették, épen az előzetes jelentkezés alapján, hogy nem az ő műve, hanem Tokodyé nyerte meg a feltételes jutalmat. Ennek az eljárásnak lehetőségére vall, hogy a bírálati jelentés szerint „Lehetetlen egy béküldőnek szép lelküségét nem említenünk. Ambár munkája nem találatott jónak, azért nem dulful. Munkám a hazai nyelv szeretetéből származott, monda s „ha nem tartunk valamit megegyezve szépnek, azért nem szükség egymásra haragudni“.⁸ Ha pedig értesítették a pályázókat, hogy művük nem nyert díjat akkor hogyan lehet az, hogy Katona József ügyvéd és író 1819 júliusában még mit sem tud arról, hogy az 1817 július 8-án kelt bírálat eredménye mi? — Nekem nincs pozitív adatom arra, hogy kétségtelennek tartsam, hogy Katona pályázati darabja soha el nem jutott a bizottsághoz. Azonban kétségbe vonom bárkinek a jogát arra, hogy *kizártnak* tartsa, hogy a pályamű *ne* érkezett volna a bizottság elé. Jókai regényében a költött Katona József — Kisfaludy Károly — Jenői Kálmán a regényhős egyik barátjától tudja meg hirt. mely őt lesujtja, hogy egy „fordító“ nyerte meg a díjat. A poéta geniális megérzésének, intuiciójának talán igaza lehet. Joga mindenesetre megvan arra, hogy így mesélje el regényében. Ámde se Ferenczinek, se másnak nincs joga arra, hogy azért, mert a költő Katona elküldte 1814-ben, valami úton, a messze Kolozsvárra szánt kéziratát, annak megérkezése annyira kétségtelen legyen, hogy ezen

⁸ Erdélyi Múzeum X. 144 l.

az egyetlen alapon a bíráló bizottságot éles megrovásnak tegye ki, mely száz év multán bűnbánat kötelességévé és vezekléssé változik. Hány kézirat téved el mai napig, míg, vagy mielőtt rendeltetési helyére jut! Hajlandó vagyok a kérdésnek ezt a részét nyílt kérdésnek hagyni, de megvallom, hogy azok után, amiket kifejteni az előbbieken alkalman volt, nem tartom többé annyira fontosnak, hogy megérkezett-e, vagy nem a pályamű, tehát egy másik darab, nem pedig mai Bánk bán, vagy nem jutott el soha a bizottsághoz.

V.

Ha az ember e drámapályázat aktáit, körülményeit a legapróbb részletekig figyelemmel átvizsgálja, ha elmélyed e tárgyban — és csakis így lehet közelebb jutni az akkori korhoz, viszonyokhoz, és az emberekhez, — tisztelettel és elismeréssel kell gondolnia, annyi meg nem érdemelt gáncs után Döbrenteire és társaira. Döbrenteiek a pályázatot komoly törekvéssel és minden lehető előkészülettel hozták össze. A föltételek, az a cél, hogy a megnyitandó színházat csak eredeti drámával lehet megnyitni, ezért pedig „szükséges jó előre pályadíjjal ébresztgetni az drámaírókat“, mindezek a legnemesebb és legokosabb kultúrális és irodalmi munkálatok. Az akkori irodalom vezetői épen nem bíztak a pályázat sikerében. Kazinczy előre szuggerálja a sikeretelenséget. 1814. május 22-ről keltezve írja Sipos Pálnak, hogy „Ily magyar tragédiát még most várni hamar van. Meglásd semmi sem lesz belőle.“ Kölcsey azt a különben jogos gyanuját fejezi ki előre, hogy lesz-e, aki képes megbírálni a pályaműveket, azt is, hogy az akkori magyar színészet, kivált a kisebb társulatok, mily gyöngye: képes lesz-e előadni, úgy ahogy kell?

A pályadíjat kitűző Döbrentei magas mértéket állít föl a föltételekben. „Nem relative, a pályaművek közt legjobb művet kíván csupán, hanem csakis általános szempontból is becses drámát. Ezt a feltételt külön megismétli, midőn már heten jelentkeztek a folyóirat következő II-ik füzetében: a jutalom, írja, nem a pályázók közül a legjobbbé lesz, hanem „mint a hirdetés tartja csak egyedül azé, kiében a dráma reguláji legjobban ki lesznek elégítve. Ha egyik darab se találtatik olyannak, millyent várunk, a jutalom újra egybe tétetik. Azonban örvendünk, hogy a hirdetés felelőkre talált, várjuk a tőlünk megkivánt klasszikai munkát.“⁹ Majd a bírálathól, a levélből, melyet a legjobbnak vélt darab szerzőjéhez intéztek, megható az a rész, mely kifejezi, hogy mennyire örültek a társak, midőn mind több, jobb részletet találtak művében, mely „minden fogyatkozás mellett is legtöbb figyelmet érdemelt, mivel legtöbb dramaturgia abban mutatta magát.“¹⁰ Az pedig egyenesen jóslatszerű megállapítás, midőn a jelentés előadja, hogy keresniök kellett oly munkát, „melyet a nemzetnek, mint nevezetes drámai produktumot bemutathatnak. Mert mi lenne belőlünk, ha Litte-

⁹ Erdélyi Múzeum 1815. II. 174 l.

¹⁰ Erdélyi Múzeum X. 141 l.

raturánkban mindig ez a tónus maradna; dicsérjük ezt, vagy am azt, legalább azért, hogy másokat el ne ijesszünk. *A ki elijeszíthető, azt igenis jó megrezzenteni. A magában felsőbb erőt érző megdöbben ugyan, ha nem azt a hangot adhatta melyet kívánt, de elijedni nem fog, sőt még tüzebben törekedik és majd hátra hagyja kritikusat.*

Igy történt. A becsületes lélek önzetlen munkája, magasabb törvényszerűség szerint, nem vész kárba. A pályadíjat kitűző Döbrentei és társainak pályázata, a magyar irodalomban eddig páratlan fényes eredménnyel végződött. Az „erdélyi lélek“ kitárta karjait a magyar költők felé. Egyik genie közülök, a reménységgel és örömmel várt feleletül, tehetségének rejtelmes mélységéből kihozta a köszörületlen drágakövet. Nem a bizottság adott jutalmat a pályázónak, hanem a Gondviselés által átvett rendezésre a poéta kicsiszolta művét, remeket alkotott belőle és ő adott örökbecsű ajándékot nemzetének. Amit pedig érte elismerésül kapott, nem egy kis bíráló bizottságtól jött, hanem a nemzet adta, hálájának és elismerésének örökzöld koszorúját, halhatatlan fiának.

Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye.

— Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931 február hó 12-én tartott ülésén. —

Irta: Dr. Rajka László.

Jókai írói működése a szabadságharc gyászos vége után Erdély regényes történetei útján indul neki annak a nagyszerű pályának, melyhez foghatót magyar író még nem futott meg. Jókai erdélyi tárgyainak kezdő időpontját jól meghatározza az a levél, melyet 1851. július 16-án intézett *Köváry Lászlóhoz*, Erdély jeles történettudósához. E levelet, melyet az Erdélyi Múzeum levéltára őriz, idevágó adatai miatt is érdemesnek ítéljük a közlésre:

„T. cz. Köváry László úrnak. Kolosvár. Nkend.

Pest, 1851. Július 16.

Tisztelt hazámfia és barátom!

Kegyednek Vahóttali szerződését elfogadnom, rám nézve is igen kellemetes, óhajtom e szerződésnek kegyedre nézve kedvezőbbé leheszen változni.

Az elmaradt füzetek már útban vannak; kegyed történeti Regéi közül a júliusi I. füzetbe adtunk egyet. Emich (Vahot szavai után indulva) megígérte, hogy az ősszel az egészet kész leend kiadni. Addig a kézirat nálam van és nem vesz el.

Brandenburgi Katalin a Phoenix második kötetét fogja ékesíteni.

Dózsát üdvözlöm s sajnálkozva tudatom vele: hogy a rendőrigazgatóság betiltásánál fogva Május óta semmiféle tárgyat sem szabad a forradalom korszakából költői kidolgozásul felvennie; ez ugyan csak nekem szólt személyesen, de úgy hiszem másra nézve sem tesznek kivételt; más egyebet szívesen veszek tőle; az érintett epos töredék nekem igen tetszett, hanem ez is elkelve még megjelenése előtt, s mielőtt valaki olvasta volna, egy példány sem lenne belőle kapható.

Egyébiránt az irodalom állapotja ez:

Jégverte közönség, —

Árvízrongálta irodalom, —

Tűzkárvallott szerkesztők. —

Kegyed¹ ajánlatát az iránt: hogyha Erdélyből irok, önnek utasí-

¹ A levélnek ezt a bekezdését közölte Gyalui Farkas dr. *Jókai Kolosvárt* című értekezésében: „Jókai Erdélyben. A legnagyobb magyar regényíró születésének századik forduló évében. Összeállították Tabéry Géza és Incze Ernő. (Nagyvárad) 1925.“ 42. lap.

tásait használjam, a legnagyobb köszönettel fogadom s legközelebb igen hosszadalmas kérdezősködéssel leendek önnek terhére egy munkában levő regényem ügyében, mellynek főszemélyei Apafy Mihály, Bánfi Dénes, Teleky Mihály, Béli Pál stb.

Remélem: hogy egymás iránti barátságunk hosszabb leend rövid találkozásunknál.

Isten áldja önt és rokonainkat.

Jókai Mór.“

Több jeltől arra következtetünk, hogy Jókai erdélyi érdeklődését *Kazinczy Gábor Cserei*-kiadása indította meg. Igaz ugyan, hogy a könyv 1852-ben jelent meg, de a kiadónak, *Emich Gusztávnak* Jókaihoz való szoros viszonya, továbbá az akkori irodalmi állapotok nagyon valószínűvé teszik azt, hogy Jókai már nyomtatás előtt épen ebből a körből megismerkedhetett ezzel a fontos munkával, mely erdélyi történelmi regényeinek kimeríthetetlen tárházául szolgált. Bármiként legyen is, még 1851-ben megjelent a „*Koronát szerelemért*“, „*A kétszarvú ember*“, sőt az „*Erdély aranykora*“ és 1852. november 12-én kelt a „*Törökvilág Magyarországon*“ előszava.

A „*Törökvilág Magyarországon*“ *Színnyei* közlése szerint 1853-ban jelent meg, eredetileg három kötetben.² Ez a felosztás talán önkényesnek látszik, pedig nem a véletlen műve. A három kötetből kettő alkotja a Nemzeti Kiadás II. kötetét, az első kiadás III. kötete pedig a Nemzeti kiadás III. kötetére maradt, ahol azt „*A kétszarvú ember*“ egészíti ki. Ez nem a véletlen játéka. Aki tárgytörténeti kutatás hijján, teljesen elfogulatlanul olvassa a regényt, önkéntelenül észre fogja venni, hogy *Azraële* tűzhalála után oly szakadék tátong a regény cselekvényében, melyet a legragyogóbb költői toll sem tudott nyom nélkül eltüntetni. A Nemzeti Kiadás I. kötete voltaképpen külön regény, melyet eredete is élesen elválaszt a II. kötet cselekvényétől.

Jókai „*Törökvilág Magyarországon*“ című regénye három részre bontható. Ez a három rész: *Erdély története 1664-ben*, *Sturza Mária fejedelemnő menekülése és Béli Pál sorsa*, melyet a zernyesti csata egészít ki. Az első két rész: *Erdély története 1664-ben* és *Sturza Mária menekülése* elég szorosan összefügg, míg a harmadik résznek csaknem semmi kapcsolata sincsen az előbbiekkal.

Erdély 1664-iki történetéből több értékes epizódot sorakoztat fel Jókai. *Apafi Mihály* Kolozsvárt egy távcsövel vizsgálja az eget *Ma-*

² *Nemzeti Diszkiadás* 100. kötete, 159. lap. — Az első kiadást nem sikerült megtalálnom, a második kiadás, melyet átnéztem, szintén 1853-ban jelent meg és lapszámai pontosan egyeznek a Színnyei jelzésével. A szöveg különben teljesen egyezik a Nemzeti Kiadáséval. Én mindenütt utóbbi idézem. — A regény tárgytörténetével eddig csupán hézagos utalások foglalkoznak. A legtöbbet nyújt *Zsigmond Ferenc Jókai uralomrajutása regényirodalmunkban (1850—1854)* című értekezésében (Irod. tört. Közl. 29—31. évf. 1924.). Ő utalt Bethlen nehány helyére (Kucsuk basa, Rákóczy László halála, *Azraële* tűzhalálának Aeneis-analógiájára is ő hívta fel a figyelmet (61—63. lap jegyzeteiben). — Említi a regényt Dr. Veress Endre is *Pribehia lui Gligorașcu Voda prin Ungaria și aiurea* című értekezésében (București, 1924. Academia Română).

gyari László udvari pap társaságában. Egyszerre különös jelenség játszódik le a szemük előtt, egy nagy meteor jelenik meg az égen. Más jelek is rettentik a babonás népet. *Szénási magister*, egy szélhámós ember, egy ördögös jóslataival rémítgeti a népet, amíg Magyar tiszteletes le nem leplezi. Pedig ez a nyugtalanítás nem alaptalanul történik. *Teleki Mihály*, a mindenható kancellár a mozgatója az ördögösségeknek, aki így akarja a nép hangulatát magyarországi vállalataihoz kihasználni. Még nehéz betegen is az ország ügyeivel törődik. A török háborús készülétei aggodalommal töltik el, mert Erdély a török és német érdekkörének határán a sors esetleges fordulatát jobban megérezheti, mint más ország. Ezért *Lipót* királlyal ép oly udvarias levelezést folytat, mint a törökkel. Ürügyül azt veti, hogy a szatmári helyőrség mozgolódásai miatt nem hagyhatja el Erdélyt. Ugyanakkor kéri a szatmári német kapitányt, hogy látszólagos beütést rendezzen Erdélybe, de nem mulasztja el *Ebéni Lászlót*, a kolozsvári parancsnokot sem figyelmeztetni, hogy résen legyen a némettel szemben. Erdélyre nézve különös csapást jelentett Váradnak török kézre kerülése. A Várad és Szatmár közé szorult terület a török és német hadak váltakozó pusztításai miatt teljesen elnéptelenedett. Itt a török megtámadta *Rhédey Adámnak* udvarházát és onnan elrabolta *Krisztinát*, aki *Rákóczy Lászlónak*, a szatmári őrség tisztjének menyasszonya volt. *Rákóczy* bosszút fogad. Felkeresi *Kökényesdi Ferit*, a szabad csapatok vezetőjét és megegyezik a rablókapitánnyal, hogy a szatmáriakkal közösen megtámadják Váradot. A támadás pünkösöd előtti pénteken meg is történik. A heves harcban a magyarok a vár hídjáig nyomulnak, de *Rákóczy László* itt golyótól találva elesik, menyasszonya pedig a vár fokáról a mélybe veti magát. A szatmári helyőrség azonban nem feledkezik meg közben a *Teleki Mihály* kívánságáról sem. Kolozsvártól napi járásnyira feküdt egy klostrom, melynek gyógyító erejű vize sok búcsúst csalogatott messze földről. Ide jött Magyar László tiszteletes úr is betegeskedő leányával. *Gergely barát*, a klostrom vezetője, szíves barátsággal fogadta a papot. Egy este *Kökényesdi Feri* bandája támadta meg a klostromot, de a nagyerejű barát lefogja a zsványvezért és a portyázókat tévútra vezeti. Magyar Kolozsvárra siet, félre veri a harangokat és az embereket védelemre hívja fel. *Ebéni* uram, Kolozsvár parancsnoka, a nagy zúr-zavarban Nagyenyedre hírnököt küld a fejedelemhez. A hír jócskán megtoldva ér el a fejedelemhez, aki várandós állapotú feleségét sürgősen Gyulafehérvárra küldi. A nagy fejtelenségben a budai basa követe, *Yffim bég*, ijedten menekül Budára azzal a hírrrel, hogy a szatmáriak elfoglalták Erdélyt.

Jókai sehol sem említ évszámot; az itt felsorolt események azonban 1664-ben történtek. Jókai regényének két történelmi munka volt a forrása, mind a kettőre többször hivatkozik is. Az egyik: *Nagyajtai Cserei Mihály* históriája,³ a másik pedig *Bethlen János* erdélyi kancellár

³ *Nagyajtai Cserei Mihály históriája. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest. Emich Gusztáv könyvnyomdája. MDCCCLII. Ujabb Nemzeti Könyvtár, Első folyam. 480 hasáb. A következőkben ezt a munkát fogjuk idézni.*

lár következő munkája: HISTORIA RERVVM TRANSILVANICARVM AB A. MDCLXII. AD A. MDCLXXIII. PRODVCTA, ET CONCINNATA AVCTORE IOANNE BETHLENIO COMITĒ COMITATVS ALBENSIS, PRINCIPATVS TRANSILVANIAE CONSILIARIO, CANCELLARIO, AC SEDIS SICVLICALIS VDVARHELY CAPITANEO SVPREMO. — HANC PLVRIMIS MENDIS SVBLATIS RECOGNAVIT, ET PRAEFATIONE DE PROGENIE, VITA, ET INGENII MONVMENTIS EIUSDĒM SCRIPTORIS AVXIT ALEXIUS HORÁNYI DE CC. RR. SCHOLARVM PIARVM AA. LL. ET PHIL. DOCTOR, HISTORIARVMQUE PROFESSOR, VARIARVM SOCIETATVM MEMBRVM HONORARIUM. VIENNAE, TYPIS JOSEPHI NOBILIS DE KURZBECK. MDCCLXXXII. A munka két kötetből áll, Pars prior, megjelent 1782-ben és Pars posterior, megjelent 1783-ban.⁴

Annak a történelmi résznek, melynek vázlatát az előzőkben felforoltuk, lényegileg *Bethlen János* történelmi munkája volt a forrása, Cserei pedig csak lényegtelen kisebb adalékokkal szolgált hozzá. Részletesen említhetjük a következőket:

Magyari prédikátor alakja *Csereiből* került Jókaihoz. „Vala a fejedelemnek udvari papja Magyari József, nagy tudományú s buzgó lelkű ember, aki könnyen ilyes próféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Szedechiás király mellett, úgy gyöttri vala magát szüntelen Apaffi mellett...” (Cserei, 160. hasáb.) Tovább is a 162. hasábon: „Különben olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösét, sem ételét nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanuló-házából.”

A regény elején (I. köt. 6—7. lap) feltűnő csodálatos *üstökösről* nagy részletességgel emlékezik meg *Bethlen János* (I. köt. 48—50. l.). Ez a csodálatos jelenség 1663. szeptember 8-án mutatkozott; szétpatant darabja Gyergyószentmiklóson *Sándor Mihály* portáján esett le.

Szénási magister alakját Jókai egy *Bethlentől* említett kalandorról, *Csepregi Mihályról* mintázta (Bethlennél I. köt. 38—39. lap). Ő az a bizonyos „*Protheus Transilvanicus*“, aki Haller Gábor ügyében a töröknél járt, de kétes magaviselete miatt visszatérte után Apafi nem akarta fogadni; azonban oly ügyes volt, hogy mégis hozzá tudott férközni a fejedelemhez. Szerepe különben nem fedi a továbbiakban Jókai elbeszélését.

Az ördögös exorcisálása (Jókai, I. köt. 14—18. lap) *Cserei* egy közbeszótt anekdotáján látszik alapulni (164—165. hasáb). Cserei elbeszéli, hogy *Tofeus Mihály* püspök idején egy fehervár-vidéki paraszt ember kígyót nyelt. Ijedten a fehervári papista papokhoz ment,

⁴ Bethlen János itt idézett munkája körül a történelmi irodalomban némi zavart figyeltünk meg. Ez onnan keletkezett, hogy Bethlen Jánosnak híres, több kiadásban megjelent, rendesen *Commentarii de rebus Transsilvanicis* címen idézett munkájával, mely először Szebenben 1663-ban jelent meg, összetévesztik. Jókai ennek a „*Commentarii*“-nak a folytatását, az itt idézett „*Historia*“-t használta, melynek — tudunkkal — csupán ez az egy kiadása jelent meg.

kérve segítségüket. Ezek megígérték, hogy kiűzik a kigyót, ha azt állítja, hogy az ördög bújt bele. Tofeusnak megüzenték a papok, hogy szemeláttára ördögöt fognak űzni. Tofeus haragosan rávette Apafit, hogy a parasztot a pápista papoktól elhozassa, hogy ő űzze ki belőle az állítólagos ördögöt. Amikor ez megtörtént, ráijesztett a parasztra, aki megvallotta a mesterkedést, mire a kigyót kiűzték belőle.

Jókai Teleki Mihály politikájának jellemzésére több levelet idéz (I. köt. 53—56. lap), melyeknek pontos forrását is megjelöli Bethlennél. A levelek valóban megtalálhatók *Bethlennél*, és pedig a *Lipóté* (I. köt. 110—111. lap), a *nagyvezéré* (I. köt. 112—113. lap) és *Apafi válasza a nagyvezérhez* (I. köt. 113—114. lap). A leveleket Jókai némi stiláris változtatástól eltekintve, szószerint lefordította. A negyedik levél azonban, melyet Jókainál Teleki a szatmáriakhoz intéz, nincs meg ebben a formában Bethlennél, bár Jókai ezt is úgy idézi, mint a többi, Bethlenre hivatkozva. Csupán az idézett „*okszerű mentség*“ található meg (I. köt. 126. lap) „*rationalis excusatio*“ kifejezés alakjában.

A regényes *váradai ostrom* (Jókai I. köt. 76—83. lap) magva szintén *Bethlen* históriájában rejlik (I. köt. 125—126. lap). Ébeni István, Kolozsvár parancsnoka, hírül adja levélben Gyulaféhevárra, hogy pünkösöd előtti ötödik napon a töröktől nem rég elfoglalt és megerősített Váradot a tiszántúli magyar nemesség a szatmári, ecsedi és küllői németekkel együtt megostromolta; a megrohanás oly heves volt, hogy a magyarok és németek a törökkel összekeveredve a vár hídjára jutottak, ahol a vitézül harcoló *gróf Rákotzi László* golyótól találva elesett.

Kökényesdi Feri és a szatmári német őrség betörése (Jókai I. köt. 98—101. lap) *Bethlennél* (I. köt. 141—142. lap) a következő elbeszélésben van meg. *Copp* generális és *Kászoni* páter három német kohorsz-szal és tizenhét zászlóalj magyar szabadcsapattal titkon betörték a kolozsvári vidékre. Raboltak, gyilkoltak. Mielőtt az erdélyiek megbüntethették volna őket, visszatértek Magyarországra. A rablásban a németek mérsékeltébbek voltak, mint a magyarok, kiknek vezére elvetemült erkölcsű ember volt. „*Hic erat Georgius Kökényesdi alienorum semper bonorum appetentissimus, religionisque nullius.*“ Ez a betörés Erdélyben nagy riadalmat keltett.

A szatmári betöréssel kapcsolatos *Yffim bég futása* Nagyenyedről (Jókai I. köt. 100. lap). *Yffim bég* azért jött Erdélybe, hogy az adó fizetését és az erdélyi csapatok csatlakozását sürgesse. *Bethlennél* ez több helyen megtalálható (I. köt. 124. l.); azonban nem említi nevet, csupán a nagyvezér kiküldöttjét.

Erdély 1664-iki történetével szoros kapcsolatban van és szerves összefüggésben áll Jókai regényében *Ghica* havasalföldi vajdának és feleségének regényes története. Jókai az egészet oly tökéletes összefüggésben gondolta ki, hogy „A kétszarvú ember“-ben még kiegészítését is megtalálhatjuk.

A *Sturdza-család* a legtekintélyesebb és leggazdagabb családok közé tartozott. Minden jog az elsőszülöttet illette, míg a többi testvé-

reknek szerény sorssal kellett megelégedniök. Az 1600-as években a majoresco *Sturdza György* volt, míg a másodszülető *Mihálynak* szerény falusi papsággal kellett beérnie. Azonban György váratlanul meghalt és Mihály örökölte a nagy családi vagyont. Minthogy egész életén át igénytelen munkához szokott, a nagy vagyon birtokában is szorgalmasan dolgozott és így lassanként rendkívül meggazdagodott. Egy nyáron óriási úritökök termettek birtokán. A legnagyobbat belül kivájatta és arannyal töltötte meg, azután elküldötte a szultánnak ajándékba. A szultán felháborodott, hogy ily illetlen ajándékkal lepik meg, a tököt a földhöz üttette; de mily nagy volt a meglepetése, amikor annak belsejéből arany ömlött ki. Rögtön küldött Mihály úrnak egy fényes kaftánt ajándékba. Minthogy a szultán kaftánjához nem illett a szerény ház, Mihály úr palotát építtetett, azt gyönyörűen bebútoroztatta, úri móddal kezdett élni és kijelentette, hogy leányát csak a fejedelemnek adja nőül.

Ghyka herceg híret vette *Sturdza Mária* szépségének és gazdagságának és megkérte a kezét. Mihály úr nagyszerű menyegzőt rendezett, melyre *Apafi* fejedelmet és *Teleki Mihályt* is meghívta. *Apafi* azonban nem jöhetett el, hanem maga helyett *Thököly Imrét* küldötte. A lakománál különösen feltűnt a három leány szépsége; az egyik a menyasszony volt, a másik *Teleki Flóra*, *Teleki Mihály* leánya, *Thököly Imre* jegyese, a harmadik *Béldi Pál* leánya, *Aranka*, aki iránt egy derék török ifjú, *Kucsuk basa* fia, *Feriz bég* mély szerelemre gyuladt. *Thököly* könnyűvérű ifjú volt, aki menyasszonyával gondolt legkevesebbet. Ez sértette *Ghyka* herceget és *Feriz* béget, amiért másnap reggel a három férfi párbajt vívott. Ebben a viadalban *Thököly* győzött.

A török nagy háborúra készült. Hírét vette ennek *Hadzsi Baba*, egy rabnökereskedő és Budára evezett. Itt *Yffim bég Hasszán* budai basa számára megvásárolta a kereskedő leggyönyörűbb, de vészthözó rabnőjét, *Azraélet*. *Hadzsi Baba* híret veszi, hogy közeledik *Feriz bég*; erre sietve elhagyja Budát, mert az ifjú bég egy amazon-dandárt állított fel és a leányok iránta érzett ábrándos szerelmükben mindnyájan őt szokták követni. *Hasszán basa* mulatókertje a *Margit-szigeten* volt. A basa rosszul látott és a csalfa *Azraele*, aki teljesen hatalmába kerítette a basát, elhitette vele, hogy a folyó túlsó partján vízholdó leányok állanak. Pedig ott ütött tábort *Feriz bég*, akibe *Azraele* beleszeretett. *Yffim bég* hiába akarta *Hasszán* basát meggyőzni a leány csaltságáról, az elvakult basa nem adott neki igazat.

A német és a török tábor *Szent-Gotthárd* alatt találkozott. A török seregben volt *Ghyka* fejedelem is hatezer harcossal. A fejedelem azonban nem akart a keresztények ellen harcolni, ezért a moldvai seraskerrel összejátszott, hogy az a segédcsapatok érkezését akadályozza meg. Ez sikerült is. (*Jókai*: „*A kétszarvú ember*“ 185—186. lap.)

A türelmetlen janicsárok megostromolták *Hasszán* basát, hogy vezesse őket hadba a keresztények ellen. A lázadást *Kucsuk basa* csilapította le, aki a türelmetlenkedő csapatok élére állott és megindította a támadást. Egy ideig diadalmasan hatoltak előre a törökök, de

amikor a Ghyka fejedelemtől vezetett moldvai had — nem akarva keresztények ellen harcolni — megfutott, az egész csata sorsa elveszett. Kucsuk basa és Feriz bég hősiesen fedezték a visszavonulást.

A törökök kiderítették Ghyka fejedelem árulását és ezért csapatot küldöttek Moldovába elfogatására. Felesége, *Sturdza Mária*, várandós állapotban volt; ezért a fejedelem először nem akart menekülni. Azonban megérkezett a csasz, s ekkor nem volt más hátra, mint a menekülés. A fejedelemnő hintóba ült, Ghyka pedig híres lován eltávozott a törökök közt. Azonban egy hidat előre felszedetett; ő át tudott ugratni kitűnő lovával, de kísérői elmaradtak. Így menekült feleségével együtt Erdély felé. Előre küldött embere azonban azzal a hírrel fogadta, hogy a török Erdélyben is keresteti. Erre a fejedelem a hegyek között Lengyelországba menekül, beteg feleségét pedig Erdélybe küldi. A törökök üldözik a hintót, amikor Mária Kolozsvárra ért. Itt Apafiné befogadta és gyöngéden ápolta a szerencsétlent, a törökök azonban türelmetlenül követelték kiadatását. Összegyűltek az ország urai, akik előtt Teleki Mihály kifejtette, hogy a török követelését képtelenek visszautasítani. Ekkor az üldözött nő Erdély legtisztelteméltóbb matrónáitól és hölgyeitől övezve az országgyűlés elé járt és így kért védelmet. Bármily megrendítő volt is ez a jelenet, Erdély erőtlén volt arra, hogy az üldözött nőt megvédelmezze, s ezért átadják *Ola j bégnek*.

Hasszán basa nagy bajban volt; őt okolták a csatavesztésért, melyet rövidlátása idézett elő. Mindent elkövetett, hogy a bajból meneküljön. Itélőszék elé állította Kucsuk basát és fiát, azzal vádolva őket, hogy az ő elhamarkodásuk okozta a veszteséget. Azonban kiderül a basa szemhibája, s erre vádja összeomlik. Ezután Hasszán basa Ghyka hercegnét igyekszik hatalmába keríteni, hogy őt vesse a szultán dühének áldozatul. Ola j bég ravasz furfanggal Budára hozza Máriát, aki időközben fiat szült. Pedig az erdélyi urak ál-rablótámadást rendeztek ellene, de ő szerencsésen elkerülte a cselvetést. Mária megőrzésére Azraële vállalkozik, aki összeláncoltatja magát vele; ez megnyugtatja a gyanakvó Hasszán basát. Feriz bég betegségéből lábadozott, amikor levelet kapott Béldi Arankától, aki kérte, hogy szabadítsa meg Máriát. Feriz bég beszélt Aziáélével, aki megígérte, hogy még az éjjel megszökteti Máriát és gyermekét. Este megérkezett Ola j bég a szultán parancsával, melyet azonban csak reggel volt szabad felbontani. Mindenki tudta, hogy abban egy halálos ítélet van, vagy a Máriáé, vagy a Hasszáné. Éjszaka leengedte Azraële egyik nagy szobanövényét az ablakon és a várkert titkos folyosóján keresztül megmentette Máriát, akit férje várt álöltözetben. Feriz bég jutalmul megcsókolta Azraélet, aki erre a Margit-szigetre evezett és ott magára gyűjtötte a nyári mulatólakot. Ola j bég pedig leüttette Hasszán basa fejét.

Az itt vázolt rész — a regény fénypontja, a romantikus mesemondás remeke — történelmi alapjaiban szintén *Bethlen Jánostól* veszi eredetét.

Hogy *Teleki Mihály leányát Thökölyivel akarja elvételni*, ezt Jókai *Csereiné* olvasta: „... elsőben azon practicalódek, hogy a leányát, kit

Apaffi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Tökölyi Imreh vennie el“ (123. hasáb).

A szent-gotthárdi ütközetet bevezető *janicsár-lázadást* (Jókai, I. köt. 144—150. lap) *Bethlen* így beszéli el (I. köt. 164. lap): *Fogarasi János* 1664. augusztus 16-án érkezett a török táborból. Jelentette, hogy bár a török sereg a százezret is felülhaladja, harcra csak a fele alkalmas. Nincs eleségük, a lovak el vannak csigázva, a janicsárok az ő jelenlétében nyílt lázadásban törtek ki, követelve vagy a halált, vagy azt, hogy tüstént ütközzenek meg.

Az erdélyi követ szerepeltetése (Jókai, I. köt. 145. lap) sem nélküli a történelmi alapot. *Bethlen János* elmondja (I. köt. 160. lap), hogy *Baló László* erdélyi követ a szent-gotthárdi csata idején is a török táborban tartózkodott és a nagyvezér akkor is keményen sürgette az évi adó fizetését.

Ghica herceg és felesége történetét *Bethlen János* közvetítette Jókaihoz (Bethlen, I. köt. 194—201. lap.) Bethlen elbeszélése teljesen tárgyilagos. Havasalföld fejedelmének, *Ghica Györgynek*⁵ élete nagy vesztélyben forgott. Ugyanis „az említett fejedelem, bár török iga alatt volt, mégis a legmelegebben támogatta a keresztények ügyét és nem szűnt meg tetteikkel bizonyítani (ha alkalma nyílt), amit szivében rejtgetett“. Kénytelen volt a keresztények ellen hadba vonulni, de — miután előre figyelmeztette azokat szándéka felől — visszavonult, s ezáltal oka lett annak, hogy *Des Souches Hasszán* budai basán Léva mellett nagy diadalt nyert. A budai basa a fejedelmet vádolta a csatavesztés miatt, de ezzel nem menthette meg életét, mert a nagyvezér megfojtatta. Azután Ghica fejedelem után küldött a nagyvezér, de ő nem mert előtte megjelenni, hanem *Rhottal János* császári követhez fordult, kérve annak támogatását. Közben a nagyvezér szigorúan meghagyta *Apafi* fejedelemnek, hogy az Erdélyen keresztül menekülni szándékozó Ghicát tartoztassa fel és neki szolgálta ki. Erre Ghica fejedelem Lengyelország felé menekült, felesége azonban, *Sturza Mária*, aki várandós állapotban volt, az *Apafi* tudta nélkül Erdélybe jött és itt oltalmat kért. Amint ez a nagyvezér tudtára esett, azonnal követelte az asszony kiadását, levelét *Baló László* erdélyi követ küldötte, aki a mindenható Istenre könyörgött *Apafi* fejedelemnek, hogy teljesítse a nagyvezér parancsát, mert ellenkező esetben Erdély végpusztulását idézi elő. A római császár segítségével ép oly kevésé bízhattak, mint a török irtalmában. A tanácsurak közül némelyek úgy vélték, hogy a török parancsát föltétlenül teljesíteni kell, de azért könnyeiket alig tudták visszatartani. Egyelőre tárgyalásokkal húzták az időt. Kérték *Rhottal* grófot, hogy a császárnál járjon közbe a szerencsétlen nő érdekében, másrészt felszólították a havasalföldi bojárokat *Belényesi Ferenc* követ által, hogy minden régebbi haragot félre téve Ghica fejedelemmel szemben, annak szerencsétlen feleségét megmenteni törekedjenek, mert csak így remélhetik azt, hogy Erdély a jövőben is menedé-

⁵ Az elferdített neveket (*Dika, Zuja, Struja*, stb.) e tartalmi vázlatban mindenütt helyes alakban adom vissza.

ket fog nekik és családjaiknak nyújtani. Ők azonban semmit sem tudtak kivinni. Erre az erdélyiek kénytelenek voltak a fejedelemnét a török követnek átadni. Mielőtt ez megtörtént volna, a havasalföldi püspök erősítette vigaszával a szerencsétlent. Alig haladt azonban a török követ foglyával egy mérföldet, a fejedelemnét fájdalma fogták el és egy kis leány szült. Erre annyira rosszul lett, hogy halálát várták. Így visszavitték *Budai Péter* vendégszerető házába Alsó-Rákosra. E megrendítő fordulat következtében rávették a török követet, hogy halasztást adjon; ő azután elárulta, hogy ura inkább pénzt akar. Erre eskü alatt kivallatták a fejedelemnét, hogy mennyi pénzt hozott magával, s bár annak felét már elköltötte, *Bethlen János* azt kipótolta, mire a nagyvezér eltekintett a kiadatásától. Így a fejedelmnét Apafi illó kísérettel Magyarországra vitette, ahol férje már várta.

Jókai regényének harmadik részét időben és szereplő személyekben egyaránt vékony szálak fűzik az előadott két részhez. *Teleki Mihály* tovább folytatja nagyravágyó politikáját. Már eltette láb alól *Bánfi Dénest*, most pedig elfogatja két legtekintélyesebb ellenfelét, *Béldi Pált* és ifjú *Bethlen Miklóst*, az ingatag Apafit pedig rábírra, hogy halálos ítéletüket aláírja. A fejedelemszönyor azonban megakadályozza az ítélet végrehajtását. Apafi szabadon bocsátja az elfogott főurakat, de a megsértett Béldi Pál a gonosz tanácsurak ellen felkelést szervez. Teleki azonban résen áll, hamarosan hadat gyűjt Béldi ellen, aki nem akarja a vérontást, s így inkább Törökországba menekül, ahol bujdosó társaival egyetemben a diván elé járul, kérve az erdélyi tanácsurak megbüntetését. Azonban Teleki Mihály sem pihen közben és *Bethlen Farkas* vezetésével követséget küld Konstantinápolyba, ahol kétszáz erszény pénzzel megvesztegetik a nagyvezért. Itt nem lenne más hátra, mint még többet kínálni a pénzsóvár nagyvezérnek, aki kétszázhetven erszény pénzért Béldinek kínálja a fejedelemséget. Ő azonban visszautasítja az ajánlatot, valamint *Kucsuk basa* segítségét is, mert nem akarja hazája kizsároltatását előidézni. *Kara Mustafa* elszörnyülködik Béldi makacsságán és a Jedikulába záratja. *Feriz bég*, Kucsuk basa fia, akit gyöngéd rajongás fűzött Béldi Pál leányához, *Arankához*, még nem adta fel a reményt. Nagyváradra ment és ott ki-
puhatolta, hogy mikor indulnak éjjeli zsákmányolásra a törökök. Egy ilyen csapatot az utolsó szálig levágatott, a merényletet pedig a kolozsvári kapitányra, *Székely Lászlóra* fogta. Ebből nagy baj támadt. A törökök bosszút akartak állani és elpusztítással fenyegették Erdélyt, Apafit pedig Béldi Pállal ijesztették, ha nem ad elégtételt. Erre Székely László cselet eszelt ki. Egy csomó gyújtogatót és zsványt felbízott, hogy azok a váradi basa előtt mondják azt, hogy ők voltak a támadók. A gyanutlan embereket azután a török lefejeztette. Így Feriz bég számítása nem vált be, ezért nagyobb dologra határozta el magát. Apjával, Kucsuk basával Szamosújvárra ment és rávette a várnagyot, hogy Béldi elfogott feleségét bocsássa Konstantinápolyba, hogy ott férjét a fejedelemség elfogadására rábeszélje. Erre az időre Feriz bég kezesül a várban maradt, ahol fogságának vígasza Béldi Aranka volt. Teleki Mihály nesztét vette a veszedelemnek és Székely Lászlót ajándékokkal a

portára küldötte. Székely László meg akarta mérgeztetni Béldi Pált, de az feleségével találkozva a felindulástól meghalt, a mérég pedig Székely Lászlót emésztette el. Közben Béldi Arankát a sok bánat miatt súlyos betegség támadta meg, s atyja halálának hírére ő is meghalt. — Mintha a sok gonoszság miatt a természet akart volna bosszút állani, különös csodák mutatkoztak Erdély szerte. Az emberek lelki vígaszul a templomba mentek, ahol Magyar uram kemény prédikációban nyíltan megfeddette Teleki Mihályt. Ő azonban most is keményen állott azon a helyen, amelyről — hite szerint — nem intézkedhetett másként, mint ahogyan tette. A külső jelek, a földrengés, ép oly kevéssé ingatták meg, mint az ellene mutatkozó elégtelenség. Ép most mutatkozott alkalmasnak az idő arra, hogy nagyravágyó terveit keresztülvigye. A törökök felbontották a békét és elhatározták, hogy Bécs bevételére hadat indítanak. Teleki elérkezettnek hitte az időt arra, hogy Apafinak a magyar koronát, magának a palatinusi méltóságot megszerezze. Itt azonban nagy akadály gördült elébe. A török szívesebben üdvözölte *Thökölyt*, mint őket és a magyar urak is hozzá pártoltak. Megalázva kellett visszavonulniok és Kara Mustafa nagy veresége Bécs alatt a politikát is teljesen megfordította. Apafi Fogarasra vonulva meghalt, Erdélyben a német volt az úr. De a bosszú órája még sem maradt el. Feriz bég elborult lélekkel huzódott vissza a világtól, amióta Béldi Aranka meghalt. Amikor azonban hírét vette Thököly erdélyi hadjáratának, hozzá csatlakozott. A zernyesti csatateren utoljára ragyogott fel a török harci dicsőség. Teleki ott állott az erdélyi hadak élén; itt, a harcmezőn talált rá Feriz bég és megölte. Tetemét Thököly elküldötte özvegyének.

Jókai regényének harmadik része *Cserei Historiáján* alapszik, még pedig a történelmi részeknél gyakran oly híven, hogy többször másolta eredetijét. Jókai ott folytatja Csereit, ahol abbahagyta az „Erdély aranykorában“,⁶ tehát Bánfi Dénes kivégeztetése után az 1675-ik év eseményeitől, lényegében a 86. hasábtól a 203-ig.

„Bánfi Dénes halála — írja Cserei (86. hasábtól 114-ig) — *Teleki Mihály* kezére vette vala a gyeplőt, de mégis nem folynak vala minden dolgai úgy, amint kívánja vala, mert *Béldi Pál* nagy okos úr lévén, nem engedi vala meg; *Teleki Mihály* azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy *Béldi Pált* is eltehesse láb alól.“ Ezért *Bethlen Gergelyt*, *Farkast* és *Eleket*, valamint *Mikes Kelement* felbízattja elene, akit nagy elméje miatt gyűlöltek. A felbujtogatott urak Apafi előtt bevádolták *Béldi Pált*, hogy *Bethlen Miklós* segítségével fejedelemségre tör. „Akármely dolgot is könnyebben a fejedelem elméjére nem adhattak, mintha valakit fejedelemkereséssel vádoltak.“ Erre Apafi Fogarasba országgyűlést hivatott össze, ahol *Bethlen Miklóst* és *Béldi Pált* elfogatta és a várba záratta. Amikor Apafi udvarával együtt elhagyta Fogarast, a fejedelemasszony magához hívatta *Csereit*, a várparancsnokot — a történetíró atyját — és így szól hozzá: „Nézze meg kegyelmed jól ezt a gyűrűt; akármennyi commissiója jöjjön ke-

⁶ Gálos Rezső: *Jókai és Cserei*. Erdélyi Múzeum 1912. évf. 239—243. lap.

gyelmedre uramnak ő kegyelmének, de valamíg ezen a gyűrűn levő címert nem látja meg a levélre nyomtatva kegyelmed, a rab urakat meg ne ölesse; mert tudom én uram ő kegyelme természetét, — vagy ittas korában vagy másképen ráveszik az urak. De kegyelmed különben ne cselekedjék, amint én parancsolom; különben is ez a vár enyém s kegyelmed nem annyira uram ő kegyelme tisztje, mint enyém.“ Teleki Mihály és társai valóban rávették az ittas fejedelmet, hogy három commissiót aláírjon: az egyik szólott Csereinek, hogy foglyait ölesse meg, a másik *Boér Zsigmondnak*, hogy, ha Cserei nem engedelmeskedik, őt is, a foglyokat is végezzék ki. a harmadik a várbeli praesidiumnak hasonló értelemben. A fejedelemasszony azonban egyik hűséges inasa útján megtudta a cselszövényt, a parancsokat elvette a küldöncötől és másnap megmutatta a férjének, aki erre hálásan így szólt: „Az Isten áldjon meg, édes feleségem, hogy nem engedted a commissiókat elvinni, másszor is azt cselekedd...“ A vádlók mindent elkövettek, hogy Béldi Pál bűnösségét bizonyítsák, de ez nem sikerült, s így Apafi oly reverzális ellenében, hogy senkin bosszút állani fogsága miatt nem fog, szabadon bocsátotta.

Béldi Pál szabadulása után belátta, hogy Teleki Mihály és a többi gonosz tanácsosok Erdély romlását fogják előidézni. Különösen Teleki akart veszedelmes vállalatba fogni Magyarország ellen, hogy magának a palatinusi méltóságot megszerezze. A többi főemberek, akikkel Béldi az ügyet megbeszélte, úgy vélekedtek, hogy Apafit is el kell úzni a fejedelemségből, de Béldi Pál hűségesen kitartott mellette. Így azután Béldi Pál fegyverbe szólította a székelyeket, akik fel is ültek, hogy hadba vonuljanak. Teleki erre Apafihoz sietett és úgy elrémítette, hogy a fejedelem éjnek-éjszakáján Fogarasba menekült. Közben a végbéli katonaságot összeszedték, Béldi pedig levelet írt Apafinak, melyben megüzente, hogy nem ő ellene, hanem gonosz tanácsadói ellen fogott fegyvert. Azonban hadai elszéledtek, s életét veszélyeztetve érezvén, a bozzai szoroson át néhány társával együtt először Havasalföldre, azután Konstantinápolyba menekült. Feleségét és fiait elfogták és Szamosujváron rabságba vetették, ahol felesége néhány év múlva meg is halt.

Konstantinápolyban Béldi búidosó társaival együtt megjelent a diván előtt, ahol kegyesen fogadták, *Mauro Cordatus* is jó emberük volt. *Csáki László* azonban irigvelte Béldi szerencséjét, azért a német és francia követhoz ment és azok révén magának igyekezett elnverni a fejedelemséget. Teleki Mihály ijedten hallotta, hogy Béldi a török császárhoz fordult. Gyorsan követséget küldött a portára Bethlen Farkas vezetése alatt, s hogy nagyobb nyomatéka legyen szavának, kétszáz ereszény pénzt is mellékelte. A divánban Bethlen Farkas ékes beszéd kíséretében nyújtotta át az ajándékot. Ott azonban volt több derék basa, aki Béldinek fogta pártját; különösen a híres *Küprili* nagyvezér fia, aki akkor főlovászmester volt és az erdélyiek Magyarország elleni terveit nem helyeselte, nagy jóakarója volt Béldinek. A nagyvezér azonban, a pénzsóvár *Kara Mustafa*, aki a német ellen már régebben is hadat szándékozott vezetni és így politikájának Teleki kalandos tervei kedveztek, örömmel fogadta a sok pénzt. De azért nem akarta elejteni

Béldit sem és felszólította, hogy adjon hetven erszénnyel több pénzt, mint Apafi, akkor az övé lesz a fejedelemség. Küprili megüzente Béldinek, hogy kölcson adja neki a pénzt, majd visszafizeti, ha fejedelem lesz. Béldi azonban nem akarta hazája vesztét, mert hiszen ez a fejedelemsévváltozás Erdély feldulását okozta volna. Ezért elutasította az ajánlatot, mire a nagyvezér annyira felindult, hogy a Jedikulába záratta. „Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá? Qui comunitati servit, nemini servit.“ Hiába akarták később is rábírní, hogy fogadja el a fejedelemséget; „keserőség miatt a guta megüté s meghala hirtelen.“ Egy Körtövély nevű vizslája „a temetésnél egy hétig mind ordított, mert sok kutyában több hívség van, mint sok gonosz emberben.“

Még életben volt Béldi Pál, amikor *Székely László* kolozsvári kapitányt a portára küldötték, hogy ott a török elméjét csendesítse. — Ugyanis Várad körül huszonnégy török katonát levágtak a kolozsvári őrség emberei; ezen annyira felindultak Konstantinápolyban, hogy Béldit tüstént fejedelemnek akarták tenni. A katonákat azonban nem adhatta elő Székely László, mert azok a némethez szöktek. Ezért gonosztevőket válogattak össze és azokat Somlyón a váradi basa emberének jelenlétében lefejezték azt mondva, hogy ezek követték el a merényletet. Székely László azt is megkísérelte, hogy Béldit megmérgeztette. Ezért egy törököt fogadtak, akinek kétszáz aranyat ígértek, százat előre meg is adtak. Közben Béldi Pál meghalt, a török pedig azt állította, hogy ő végzett vele és követelte a hátralékos száz aranyat. Minthogy Székely László nem akart fizetni, az ablaka alatt kiáltozta: „Te pogány eb, megcsalál, megöletéd velem Béldit, még sem fizetél meg.“ De Székely László is elvette büntetését Istentől, mert borzasztó betegség lepte meg. Egy német borbély gyógyította, aki sok drágakövet csalt ki tőle azzal, hogy azok porával fogja kezelni. De ellopta a köveket és megszökött, Székely László pedig iszonyú kínok között meghalt.

Béldi Pál történetének még az epizódjait is megtalálta Jókai Csereinél. De így nyomozhatjuk regényének további tárgyát is ugyanott. A különböző csodajelek a sok tekintetben kicsinyes *Csereinél* bőségesen feltalálhatók. Jókainál különös, senyvesztő idő után üstökös tűnik fel (II. köt. 63—66. lap), erről emlékezik meg Cserei is az 1680-as évek eseményei között (123. hasáb). *Magyari* tiszteletes úr *feddő prédikációját* ugyan nem ekkor tartotta (Jókai, II. köt. 68—69. lap), hanem hat évvel később, amikor a Szeben falai alatt táborozó erdélyi hadakat a németek Teleki Mihály praktikája folytán megtámadták és szétszórták. A prédikációt szöszerszerint kiírta Jókai Cserei, 160—162. hasáb). A rémületet Jókainál *földrengés* tetőzi be (II. köt. 74—76. lap); ezt Cserei 1681-ből említi (127. hasáb) és hozzá fűzi, hogy ez már magában is az események gyökeres megváltozását jelentette.

Az 1683. év hadüzenetét Jókai élénk színekkel adja elő (II. köt. 76—78. lap) és különösen kiemeli, hogy ez voltaképen békeszegés volt. *Csereinél* (127—129. hasáb): Miután a vén Küprili meghalt, utóda másképp gondolkozott a békéről. Nem várta meg, hogy a húsz év leteljen, hanem rávette a császárt, hogy az erdélyieket engedje Magyaror-

szág ellen vonulni. A francia követ is bízta a törököt a harcra, a balsák is panaszkodtak, hogy Böszörmény, Káló és Fülel őrsei területüket pusztítják. Thökölly Imre is kérte a portát, hogy avatkozzék be a magyar ügyekbe.

Teleki Mihály és Thökölly Imre viszályát (Jókai, II. köt. 85—95. lap) szintén készen kapta Jókai *Csereinél* (129—131. hasáb). Ez a fejezet („*Üdvös csatlakozások*“) sok helyen valóságos másolás. A török császár elrendelte Fülel, Böszörmény és Káló ostromát. Teleki, mint az erdélyi hadak generálisa, Apafival együtt Fülel alá vonult. Az Erdélybe menekült magyarok azonban rögtön Thökölly mellé állottak. Erre Teleki, aki palatinus szeretett volna lenni Apafi mellett, akit ő magyar királynak szánt, a magyarokat Thököllytől elpártolásra akarta rábírní, de ez Thökölly fülebe ment, ki a fővezérrel meg akarta fogatni Telekit. Apafi oltalmazta meg nagy bajjal megszorult miniszterét és sátorában tartotta, ahol Thökölly meglátogatta a fejedelmet, akivel tiszteességtudóan beszélt, az elrejtözött Telekit pedig lehordta és megfenyegette.

A Jókai regényében elszórt *történeti vázlat* szintén *Csereitől* való. A török retentő tábor gyűjt Bécs ellen. Apafi és Teleki nem akarnak részt venni. A fővezér lehordja őket, hogy eddig mindig ők akartak hadakozni, most pedig visszahuzódnak (Cserei, 134. hasáb). A császáriak elfoglalják Érsekújvárt, majd Nógrádot (154—155. hasáb). A janicsárok fellázadnak a sok veszteség miatt a szultán ellen és helyette öccsét ültetik a trónra, aki 39 esztendeig fogságban volt (173. hasáb). A helyzet Erdélyben is nagyon megváltozott. Apafi elbúsult, hogy minden jövedelme odaveszett. Az elméje is elborult, hat hétig sem szólt senkihez. Erre a környezete zacsokszámra ugyanazt a pénzt hozatta eléje és azt állították, hogy azt a harmincadokból, sójövödelmekből küldötték. Erre lassanként felvidult. Felesége már másfél éve meghalt. Újra meg akart nősülni; Mikó Istvánné, vagy Vér Györgyné, két szép özvegyasszony tetszett meg neki, Teleki azonban megakadályozta a házasságot. Végül is elöregedve és elhagyatva meghalt a fejedelem 1690. április 15-én. (194—195. hasáb). Ezeket az eseményeket kivonatolva „*Egy férfi, kit őrangyala elhagyott*“ című fejezetben (II. köt. 96—99. lap) beszéli el Jókai.

Jókai következő fejezete („*Az újra kihúzott kard*“, II. köt. 99—107. lap) szintén *Cserei* különböző helyeinek ügyes csoportosítása Ferizbég fantasztikus magányának kivételével. Nándorfehérvárt bevette *Miksa* bajor választó és őrseit, tizenkétezer janicsárt, levágatta (185—186. hasáb). *Heiszler* generális 1689-ben átment Havasalföldre, Bukarestbe. Titkon a vajda hívta. Már sáncokat építettek, közben a lakosságot nyomorgatták, mire a vajda alattomban üzent a tatároknak, hogy jöjjenek a német ellen. A tatárok erre fegyverre keltek, a vajda pedig írt Heiszlernek, hogy vigyázzon, mert nagy erővel közelít a tatár. Heiszler erre hirtelen visszavonult Erdélybe. (188. hasáb). A badeni herceg Nis mellett tönkre verte a török sereget (1689. szept. 25.), elfoglalta Viddint, az Arnótságot behódoltatá, s azon gondolkozott, hogy a Haemus havasán át Konstantinápolyba megy. *Piccolomini* generális

ügyelt arra, hogy az arnót lakosságot kíméljék katonái. De halála után (1689. nov. 9.) a hannoveri fejedelem lett a vezér, aki alatt a tisztek a lakosságot zsarolni kezdték. Ezek a szultánhoz fordultak, aki 60.000 emberből álló hadat küldött segítségükre, míg a német sereg 9000 főből állott. Mégis harcra állottak a sík mezőn, mert eddigi diadalaik elbizakodottakká tették őket. A törökök körülvették a németeket és távolról kezdték őket nyíllal löni. A levegőbe is sok ezer nyilat lőttek. A megsebesült lovak zavart idéztek elő; ekkor rohanták meg a németeket a törökök és az utolsó emberig levágták őket. Ott veszett a hannoveri fejedelem is. (189—190. hasáb).

A Törökvilág végső fejezete „Az utolsó nap“ (II. köt. 107—122. lap) Thököly hadműveleteit és a zernyesti csatát tartalmazza. *Cserei Mihály* maga is részt vett a táborozásban és a szerencsétlen ütközetben. Így nála szemléletesebb tanut keresve sem találhatott volna Jókai. Heiszler Thököly készülődéseinek hírére a szorosokat elállotta. Ő maga Bozzán táborozott. Ott volt Teleki Mihály is. Heiszler épen kártyázott a generálisokkal és sokat nyert, amikor hírül hozták, hogy Thököly a törösvári szorosnak került. Erre ő is odasietett és az utat elállotta. Thököly azonban nagy nehézségek között átkelt a hegyeken és betört Erdélybe. Zernyestnél ütköztek meg. Rövid küzdelem után Heiszler foglyul esett, Teleki pedig életét vesztette menekülés közben (197—203. hasáb). Amikor Teleki holttestét Thököly elé vitték, ez így kiáltott fel: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében.“ (Cserei, 162. hasáb) Jókai itt is oly híven követi Csereit, hogy több helyen szószerint kiírja a lényegesebb szakaszokat.

A források birtokában, miután az összehasonlítást az előzőkben elvégeztük, megkísértjük Jókai regényének értékelését. A Törökvilág *történeti regény*, maga Jókai is annak tekinti, amint az munkájának előszavából kitűnik, joggal fölvehetjük tehát a kérdést: hogyan viszonylik a mű a történelemhez? Hogy Jókai könnyelmű historikus, azt számtalan komoly bírálója számtalanszor szemére vetette. Nem lesz tehát meglepő, ha mi is szolgáltunk hasonló adalékokat.

Az első pillanatra feltűnő az a körülmény, hogy Jókai kisebb szereplő személyeinek hiteles keresztnevét minden indokolható ok nélkül megváltoztatta. Így lett nála *Magyari József* uramból, Apafi udvari papjából, *László, Kökényesdi Györgyből Feri, Kászoni Márton* paterből *Akos, Ébeni Istvánból*, Kolozsvár parancsnokából *Ebeni László*. Ez utóbbi vezetéknevének megváltoztatása valószínűleg Bethlen János munkájának sajtóhibájából ered. Bethlennél mindenütt Ebeni áll a latin helyesírásnak megfelelően, csupán az I. köt. 130. lapján olvasunk — sajtóhiba következtében — Ebeni alakot. Miért változtatta meg Jókai ezeket a neveket? Véleményünk szerint nem emlékezett pontosan a névre, megegyeszer pedig restelt utána nézni.

Az elkeresztelés miatt még alig tehető kifogás, az azonban súlyosabban esik a latba, hogy Jókai némely alakjának megbízható forrásaiban található *jellemét* is megváltoztatta. Szomorú sorsra jutott például Jókainál *Ebeni István*, akit közönyös, nemtörődöm, sőt egyene-

sen gyáva embernek jellemez. Pedig a szenvedélytelen és méltóságteljes Bethlen János így ír róla: „vir audaciae promptae, constantiaequae singularis“ (I. köt. 206. lap). Sokkal szerencsésebb volt *Kucsuk basa*, akit komoly, szertétreméltó, ideális gondolkozású embernek rajzol Jókai. Pedig Bethlen János szerint elvetemült ember volt: „sceleratissimus Kutsugh Memhet Bassa, qui fortalitio Varadiensis praepositus“ (I. köt. 150. lap). Igaz, hogy Cserei kedvezőbb képet fest róla; szerinte vitéz, bátor, hidegvérű ember volt, „vala igen dali ifjúlegény fia“, kit a nagyszöllősi ütközet előtt bátorságra intett, a győztes csata után pedig örömmel üdvözölte fiát (7–9. hasáb). Jókai céljainak jobban megfelelt e kedvező jellem. Szükségesnek látta ugyanis, hogy a tulságosan egyhangú történeti cselekvényt egy ideális szerelmes pár alakjával élénkítse. Ez Feriz bég, Kucsuk basa fia, és annak gyöngéd szerelme, Béli Aranka. Oly leleménye ez Jókainak, mely *Schüller* Wallensteinjának szerelmes párjára, *Max Piccolominire* és *Theklára* emlékeztet. Ezt *Körner* is utánozta Zrinyijében. Az egész cselekvény költött, hiszen Kucsuk basa Zsarnócánál 1664. május 16-án elesett,⁷ s így több mint tíz évvel később, a Béli összeesküvésénél, szerepe anachronismus.

Jókai különben, épen a cselekvény összefüggésének erősítésére, több költött mozzanatot szőtt be regényébe. *Teleki Mihály* leányát nem *Flórának* hívták és nem hajadon volt, hanem özvegy. *Rákóczy László* Várad megrohanása alkalmával nős ember volt. A menyasszony-rablás története csupán arra való, hogy az állapotok szemléletesebb rajza mellett *Kökényesdit* könnyebben be lehessen állítani a cselekvénybe.⁸ *A szent-gothárdi ütközet* harcábrázolása is inkább Jókai képzeletének alkotása, mint a történelem adatainak gondos felhasználása. Hogy a résztvevő francia csapatok vezére *marquis de Briancon* lett volna, a magyar lovasságé pedig *Petneházy*, ezt Jókai történeti munkából alig vehette. Bethlen és Cserei egyaránt megemlítik a történeti tényt, hogy a francia segédcapatok vezére *Hohenlohe gróf* volt,⁹ *Petneházy* pedig abban az időben alig volt több tizenyeve évesnél; az pedig valószínűtlen, hogy ily ifjúra vezéri szerepet bíztak volna.

A cselekvény élénkítésére szötte be Jókai azt a *bohócjelenetet*, mely Béli Pál halálos ítéletének aláírásánál oly nagy szerepet játszik. Itt Cserei csupán annyit mond, hogy a fejedelemné hú inasával figyeltette Apafit; ő jelenti azután a végzetes iratok aláírását. Ebből az inasból udvari bolond lesz Jókainál, aki ügyes szemfényvesztéssel hiúsítja meg a tanácsosok ármányát. Az előbbieken rámutattunk arra, hogy Kucsuk basa humánus szerepeltetése teljesen költött dolog. Természetesnek kell tartanunk azt is, hogy *Béldiné* sohasem látogatta meg az urát Konstantinápolyban. Ez a cselekvénynek oly csomózása, mely

⁷ Rónai Horváth Jenő: *A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben*, Hadtörténeti Közlemények 1894. évf. 297. lap.

⁸ Zsigmond Ferenc id. értekezése, 62. lap.

⁹ Bethlennél: „sub comite *Hohen Gallico*“ (I. köt. 117. lap.) Csereinél: „levén a francia királytól küldetett succursus is mellette, kinek general *Hohenlohe* vala előttökjárója.“ (15. hasáb.)

Schiller Stuart Máriájának történelmileg nem hiteles, de művészileg annál hatásosabb találkozására emlékeztet Erzsébet angol királynéval. Rendkívül ügyes a huszonnégy spahi halálának felhasználása is. Ez Csereinelől csupán laza epizód, itt szerves és érdekes tagja az egésznek. *Zülfikárnak*, a cselszövő renegátnak alakja természetesen költött.

Különösnek látszó tévedése Jókainak az, hogy szerinte a vasvári békét *tíz évre* kötötték, mikor megbízható forrásai, Bethlen és Cserei egyhangulag és helyesen írják, hogy a békét *húsz évre* kötötték. Jókainak azonban szüksége volt erre a torzításra, amint azt alább ki fogjuk fejteni. 1689 körül pedig nem az öreg S* vagyis *Sturza* volt a havasalföldi fejedelem, hanem *Constantin Brâncoveanu*.

Említsük itt meg Jókainak egy földrajzi tévedését is. Ha Moldova felől Erdélybe jön valaki a borgói szoroson át, akkor nem ér székely falvak közé.

A Sturza-család hatalmának és jólétének Jókaitól előadott története közismert keleti anekdota. Jókai azonban eddig ismertetett forrásain kívül olvashatott valami hézagos közleményt a családról, mert a György és Mihály nevek valóban elterjedtek voltak abban. Sturza Mária apját azonban nem *Mihálynak* hívták, hanem *Mátyásnak*,¹⁰ férje pedig, *Grigoraşcu Ghica*, sohasem volt *Moldovában* fejedelem, mint ahogy Jókai állítja, hanem Munténiában, *Havasalföldön*, még pedig kétszer: először 1660. szeptemberétől 1664. decemberéig, másodszer 1672. márciusától 1674. decemberéig.¹¹ Jókai tévedése annyiban csodálatos, mert hiszen forrása, Bethlen János, elüzetésének történetét ezekkel a szavakkal kezdi: „Valachiae Transalpinae Princeps Gregorius Dika...“, tehát világosan megmondja, hogy Havasalföld fejedelme volt. Jókai regényének világosabb szerkezete céljából változtatta meg Bethlen János hiteles adatát, hogy Ghica fejedelem hadaival együtt nem a szent-gothárdi ütközetben vett részt, hanem a Léva körüli hadjáraban Des Souches ellen. *A garam-szentbenedeki csatában*, 1664. július 19-én, a császáriak jobb szárnyával szemben állott és a visszavonulást valóban ő kezdte meg, ami a török sereg tökéletes vereségét okozta.¹²

Sturza Mária meneküléséről érdekes adatot őrzött meg *Kazinczy Ferenc* Erdélyi leveleiben.¹³ Galdtöre érve gróf *Bethlen Imrénél*, a

¹⁰ *Al. I. Odobescu, Câteva ore la Snagov. Biblioteca pentru toți No. 474. Sub îngrijirea d-lui Petre V. Haneş, profesor secundar. Bucureşti, é. n. „Maria Doamna, a lui Grigoraşcu Ghica fiică, după cronica lui Amiraş, a lui Mateiaş Sturza visternicul din Moldova și sora cu Toador spătarul Sturza...“ (107. lap.). — Hasonlóképen Iorga *Istoria Romînilor in chipuri și icoane c. munkájában.**

¹¹ Az apja, *Gheorghe Ghica* Moldovában is uralkodott 1658. március 13-ától 1659. novemberéig; ugyanő 1659 decemberétől 1660 szeptemberéig Havasalföld fejedelme volt és közvetlen elődje fiának, akit három néven is említenek: *Grigorie, Gligoraşcu és Grigoraşcu.*

¹² Rónai Horváth Jenő id. értekezése, 311. lap.

¹³ *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Kiadja Abafy Lajos. Budapest. Aigner Lajos. Nemzeti Könyvtár, 12. kötet. A levelet gróf Kornis Mihály adta Kazinczynak. (274–275. lap.)*

küküllői főispánnál, szállott meg és tőle tudakozódva a Bethlen család történetéről, azzal kapcsolatban leközölte gróf Bethlen János kancellárnak egy levelét, melyet „nem kéteskedett felvenni, minthogy szíve nemességét festi.“ Ez a levél így szól:

„Kivül: Az méltóságos Erdély fejedelemlnek nekem kegyelmes uramnak adassék.

Belől: Kegyelmcs Uram. Az Ngd méltóságos levelet az töb levelekkel edgyütt ma kylenc ora tajba alazatosan vettem; Az Székelyhidi sok irasokat megh olvastam, ahoz való jedzést Nagjságodk jnclusive elis kültem. Az Vajdane eo Nga felől való Ngd jrasatis látom, két extremun van, egjszersmind fen az dologban Kls uram, egyfelől az kereszténysegh, mellynek serelme nélkül aligh lehet aszszonyállatot illjen orakent varandos állapottjába be nem fogadni, más felől az hatals nemzetnek felelme, ha kezében kezdi kerni. Valamit ad az Ur In, it kevesed magáual s igen titkon len helyt adatnék nekj, sok cseledgyeit bozátana el, jovait eő dolga volna hova tenni. Az én tevezésem Kglcs Uram ez, mindazattal alljon az Ngd kglcs dispositioja, consulalljon Ngd más böczülletes hivejtis rolla, s ha ez fog teezni, titkon éjjel Zerneszről Pojana Marul felé, onnét Fogarasba mehetne az Vajdáné, ott js az várba fel fele lehetne harom negy házan, s állaná nemet az külső aiot, senki oda ne járna, Georgj Deák Uram tudna erről dispositiot tenni. Nem tudgja senki mit ér, megjs kell halni embernek; de az mint felljebbjs iram, Ngod consulallja töb beczüilletes hiveitjs, nem árt. Ajanlom ezekz utanna Ngdot Innek gondviselése alá. Ex Kis Bun, 21. Novembr. 1664.

Nagyságodk legh kisebb hive
Bethlen János, m. pr.“

Az óvatos Bethlen János tehát azonnal átlátta a veszélyt, amely be is következett és ezért ajánlotta, hogy a fejedelemlné rejtsek el. Hogy miért nem fogadták meg tanácsát, az a jelenleg ismert adatokból nem világos. Talán része volt ebben *Budai Péter* alsórákosi földesurnak is, aki jó viszonyban volt „Sorbán“ havasalföldi vajdával, „kivel együtt Máthé vajda udvarában laktak“ és ki őt pénzzel is segítette.¹⁴ Valószínűleg ebből az időből ismerte a fejedelemlné is és ezért fogadta házába.

Sturza Mária oltalomkereső megjelenése az erdélyi rendek előtt Jókai hatásos találmánya. Annyiban nem nélkülözi azonban a történeti hitelességet, amennyiben a fejedelemlné már évek óta *barátságos levelezést folytatott* Apafi Mihály feleségével. Így az Erdélyi Múzeum levéltára őrzi egy magyar nyelvű levelét, mely így szól:¹⁵

Illustrissima Principissa Domina
Vicina et Soror nobis gratissima.

¹⁴ Cserei, 115. hasáb. Máté vajda *Matei Basarab* volt, aki Havasalföldön 1632-től 1654-ig uralkodott. Utóda volt *Constantin Basarab*, akit más néven Constantin Șerban-nak is hívtak (1654-től 1658-ig Havasalföldön, 1659-től 1661-ig Moldovában fejedeleml.)

¹⁵ Mai helyesírásra ártírt szöveg.

Nagyságod nekünk küldött látogató levelét megadáék, melyet atyafiuságos szeretettel acceptálván, az Nagyságod egészséges állapotán szívesen örvendeztünk. Istennek hálát adván kívánjuk szívünk szerint, hogy ez levelünk is jó egészséges, szerencsés állapotban találja Nagyságodat kedveseivel egyetemben. Miről írt legyen Nagyságod, értettem. Azon a gonosz történésen, Nagyságos Asszonyom, nem keveset szomorkodtunk itt, s sirtunk az ő gonosz cselekedetekért. Istennek hála pedig, hogy a dolog úgy történt, mert van szájam az intercedálásban. Legfőképen a Nagyságod tekintetiért Uram Ókegyelme előtt jó szívvel törekedtünk, meg is nyertük annyira, hogy most az egyszer életben maradtak. Az egyik pedig vér szerint való atyánkfia lévén, eldugtam volt, nagy félelemben benne lévén, hogy értésére esik Uramnak Ókegyelmének. De már a Nagyságod intercedálásával annak is gráciát nyertem, kiért az Isten Nagyságodat megáldja. Már az aknában sóvágni bizonyos ideig akarja Uram őket küldeni. Nagyságodat szeretettel kérjük, minekünk parancsoljon, s jó szívvel, amiben kedveskedő szolgálatunk érkezend, el nem mulatjuk. Tartsa meg Isten Nagyságodat sok esztendeig jó egészségben. Datum in aede nostra Bukurest, die 4 Ianuarii Anno Domini 1662.

Illustrissimae Dominationis Vestrae Vicina et Soror gratiosa
Anna Sturza¹⁶ m. pr.“

Nem tudjuk ugyan, hogy mi volt az a főbenjáró eset, mely miatt Apafiné Sturza Máriához fordult, de azt őszintén sajnálhatjuk, hogy erről a levélről Jókai nem bírt tudomással. Ismerve munkamódját, mily csodálatos történetet tudott volna hozzá kigondolni, mellyel regényének megható mozzanatait kétségtelenül gazdagította volna. Az azonban bizonyos, hogy „a nők védelme“ Jókainál nem légből kapott fejezet és nem is mond ellen a történelem hagyományainak, mert ily körülmények között Apafiné buzgó pártolója lehetett szerencsétlen szomszédnőjének.

Jókai változtatása az is, hogy Sturza Máriának *fia* születik. Bethlen János ugyanis azt írja, hogy a fejedelemlőnek *leánya* született: „quo a castello Rákos vnico saltem distante milliari infelici foecunditate *filio*lam misella peperit“. Más források azonban tényleg fiút említnek.¹⁷ Nem valószínű, hogy Jókai Bethlen Jánoson kívül más forrást is ismert volna. Bizonyára regénye szempontjából megfelelőbbnek tartotta, ha Sturza Mária gyermeke fiú.

A teljesség kedvéért foglaljuk még össze az előzőkhöz, hogy melyek azok a részek, melyek Jókai alkotó művészetének köszönhetik létüket. Hogy Magyar tiszteletes uram történeti személy, azt láttuk. Szeretetremlő pályatársai azonban: *a román pap* ép úgy, mint a ha-

¹⁶ A levél aláírása „Anna Sturza“, a fejedelemlő pedig Máriának hívták. Viszont a levél megszólítása, tartalma, az arra való hivatkozás, hogy férje elítélteknek megkegyelmezett, bizonyossá teszi azt, hogy csak a fejedelemlő feleségétől származhatnak. Nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért írta magát Annának.

¹⁷ Dr. Veress Endre id. műve, 18. lap. A gyermeket *Máténak* (Mateiu) hívták.

talmas erejü *Gergely barát* a Jókai képzeletének alkotásai. Ilyen a furfangos *Biró Gergely*, Béli Aranka küldötte, *Panajottal* együtt.

A Sturza Mária fényes lakodalma a Jókai fantáziájában ment így végbe. Egyúttal kitünő példája annak, mily fényes szemléletességgel tud Jókai valamit elgondolni. Hogy a három férfi izgalmas *párbaja* a Dumas-féle romanticizmus kellékei közül tévedt a Jókai tollára, azt — úgy hisszük — teljesen fölösleges bővebben bizonygatnunk.

Jókai leghatalmasabb teljesítménye azonban a *török-cselekvény*. Itt-ott, pusztán nevekben elszórt, teljesen jelentéktelen adalékoktól eltekintve (mint pl. Kucsuk basa, Hasszán basa, stb.), a regény teljes töröksége a Jókai fantáziájának gyümölcse. Hadzsi baba és bájos áruí, a hányaveti Yffim bég, a démoni Azraële, az egész amazon dandár, Sturza Mária izgalmas megszöktetése, a divánnak előttünk lefolyó csodálatos tanácskozásai, egytől-egyig a képzelet birodalmába tartoznak. A tisztes *Olaj bég*, aki természetesen szintén Jókainak köszönheti létét, csodálatos módon jutott a nevéhez. Bethlen említ olaj-bégeket, amiből könnyen megítélhető, hogy ez nem személynév volt, hanem foglalkozás, tisztség. A török ezred („alaj”) vezetőjét hívták alaj bégnak; ennek nevét a hódoltság korában nálunk olaj bégnak írták. Jókai azután a névhez egy bámulatosan jellegzetes alakot költött.

Mindeddig azért tettük meg ezt a fárasztó utat, hogy felvethessük a kérdést: *rossz történeti regényíró tehát Jókai?* És erre nyugodt lelkiismerettel feleljük: *nem!* Ha egy történeti regényírónak ennyi szabadsága sem lehet adott anyagával szemben, akkor Tinódi Lantos Sebestyén a legzseniálisabb poéta a világon! Vegyük csak sorra a Jókai „bűneit”. Hogy Magyarai uramat és társait Józsefnek, vagy Lászlónak hívják, ez a regény szempontjából valóban mellékes. Hogy a mellékalakok jellemén itt-ott fordított Jókai, ezt sem látjuk valami súlyos esetnek. A regény összhangja szempontjából az volt szükséges, hogy Kolozsvár parancsnoka erélytelen ember legyen és Jókai annak tüntette fel. Ami méltatlanság esett a derék Ébeni Istvánon, azt majd lemosásuk róla a történészek. Kucsuk basa és Feriz bég szerepét a regény művészi bonyolítása szempontjából szükségesnek és helyesnek véljük. Milyen remekül motivált kép keletkezett Várad megrohanásából épen azért, mert a támadást magasabb erkölcsi érdek, az elrabolt menyasszony megszabadítása, vezérli. Ehhez a nagyszerű jelenethez viszonyítva ugyan sovány érv az, hogy hiszen Rákóczy Lászlónak akkor már volt felesége. Ha *Goethe* Egmontjának szabad ifjú emberként szerepelni, akkor Rákóczy Lászlónak miért nem lehet menyasszonya?

Így mehetünk végig a többi eltéréseken is. Allapítsuk meg: *Jókai lényeges eseményt nem változtatott meg*, történelmi forrásait kellő tiszteletben tartotta, sőt Csereit talán túlságos híven is követte.

Szokásos Jókaiival szemben más kifogást is tenni: Igaz ugyan, hogy a történelmi eseményeket nem ferdítette el nagyon, de *hamis regényeinek történelmi levegője!* Való igaz, a Törökvilág Erdélynek nem kedvező korszakából meríti tárgyát, hangulata mégsem komor; talán nem szemlélteti eléggé Jókai, hogy a 80.000 arany adót követelő török bizonyára nem volt olyan mulatságos figura, mint Yffim bég.

Legalább is az erdélyiek akkor nem nevettek rajta olyan jóízűen, mint mi manapság. Jókainak ezt a szokását különösen *Gyulai Pál* ostromozta szüntelen; léhaságnak, felületességnek tartotta. Pedig nem volt fökéletes igaza. Ez Jókainak természete; nem neveznök épen léhaságnak, helyesebb ezt *derült világnézetnek* mondani. Jókaiiban jellemzően megnyilvánul az az általános emberi természet, hogy a baj elmúltával minden gyűlölség nélkül tud visszatekinteni a multra. Így volt ő a saját életével is. Nem hisszük, hogy 1849—50-ben lefolyt bujdosása, későbbi politikai elítélése abban a pillanatban oly mulatságos lett volna előtte, mint amilyen derült humorral tudta azt később elbeszélni. Jókai így viselkedett a történelem eseményeivel szemben is. Természetének nyugodt derűjével tekint végig az eseményeken, nincs lelkében a keserűségnek nyoma sem. Olyanok történeti regényei, mint a csataképek: látjuk a heves küzdelmet, de vér nem folyik, halálhörgés nem hallatszik. Ez Jókainak kiírthatatlan alaptermészete. És ez hiba? Ha művészileg jogosult Dosztojevskij savanyú pesszimizmusa, akkor ép annyira jogosult Jókai derült optimizmusa is.

Nem akarunk elfogult ítéletet mondani. Igenis, van Jókainak művészi hibája ebben a regényben. Jókai történeti regényeiben, különösen későbbi korszakaiban, oly hibás elbeszélő módot árul el, melynek első csiráit a Törökvilágban figyeltük meg. Az a szokása ugyanis, hogy a történeti anyagból kiválasztott és művészileg kidolgozott jeleneteket *krónikás szárazságú összekötő fejezetekkel kapcsolja egybe*. Fel tűnően észlelhető ez pl. „*Szeretve mind a vérpedig*“ című regényében, de a Törökvilágban sem hiányzik a második részben. Az olyan fejezetek, mint a „*Változó idők, változó emberek*“ bevezetése, az „*Üdvös családokozások*“, „*Egy férfi, kit őrangyala elhagyott*“, művészi botlások. Jókai különösen ezekben, de másutt is, ahhoz a naiv módszerhez folyamodik, hogy a kapcsoló eseményeket szárazon elrecitálja. Ezeken a helyeken ragaszkodik legszorosabban a történelemhez és itt a legesetlenebb. Sajnos, ez a hiba nőtt a fejlődő Jókaiival, nemhogy eltűnt volna.

A Törökvilág legnagyobb hibája azonban az, hogy *egy cím alatt két regényt tartalmaz*; az egyik az erdélyi előzményekkel együtt a havasalföldi fejedelemsné története, a másik a Beldi Pálé. Ezt a két cselekvényt semmi szorosabb kapocs nem fűzi össze, mert hiszen Ferizbég alakját, vagy Teleki Mihály szerepeltetését nem nevezhetjük szerves kapocsnak. Jókai két történeti forrást használt és ez kiáltóan meglátszik a regényen. A két eseményt tizenkét év távolsága választja el és Jókai ezt az űrt nem tudta betemetni. Ebből következik az a hátrány is, hogy *a Törökvilágnak nincsen elfogadható főalakja*. Jókai — amint azt előszava bizonyítja — Teleki Mihályt szánta volna annak, még pedig úgy, hogy törekvéseit lehetőleg igazolja. Teleki Mihály jelleme nem is sikerült rosszul; ennek oka az, hogy Jókai Cserei históriája alapján dolgozott, aki féktelenül gyűlölte Telekit és róla a legfeketébb képet rajzolta, mint amit csak felmutathat történelmünk. Jókai mentőkísérletei sem tudták tehát az egyoldalú forrással szemben kellemetlenül túlidealizálni Teleki Mihályt, akiből így emberileg elfo-

gadható jellem keletkezett. De Teleki Mihály rideg alakja, megfontolt, sokszor önző politikája nem volt alkalmas regénytárgy Jókai egyéniségéhez. Így a mű cselekvénye szétfolyt. Jókai önkéntelenül is azt választotta ki történeti forrásaiból, ami egyéniségének legjobban megfelelt: a Sturza Mária megható, regényes menekülését és Béli Pál ideálistan önzetlen alakját.

Ezek a hibák elég nagyok arra, hogy a regény művészi értékét leszállítsák. *A Törökvilág Jókainak közepes alkotásai közé tartozik.* Ami benne érték, az Jókai páratlan megelevenítő művészete. Tárgytörténeti vizsgálataink folyamán ebben gyönyörködtünk leginkább. Nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, az összehasonlító részek bárkit meggyőzhetnek. Jókai valóságos bűvész abban, hogy a holt történelem betűjét megérinti és abból oly káprázatosan pazar világ támad bámuló szemeink előtt, melynek láttára nem mondhatunk mást, mint-hogy istenáldotta nagy tehetség volt az, aki ily varázslatra képes volt.

Hét erdélyi püspök végrendelete.

Közli: Dr. Temesváry János.

Ha valakinek a könyvtárából az illető tulajdonos egyéniségére következtethetünk, még inkább megtehetjük ezt, ha végrendeletét figyelemmel olvassuk át. A végrendeletek ugyanis mindig azok közé a fontos okiratok közé tartoztak, amelyek a leghívebben tükröztették vissza a végrendelező jellemét, gondolkozásmódját, önzetlenségét, vagy kapzsiságát. Vagy talán alakoskodhatik-e, Jánusarcot ölthet-e magára valaki, midőn élete befejezésének közeledését érezve a legkomolyabb hangulatban végső akaratát papírra veti, vagy a legünnepélyesebb formák között tanuk jelenlétében tollba mondja azt? Épp ezért magunk is, midőn öt évtized előtt életünk főcéljául az erdélyi püspökség történetére vonatkozó egykorú, eredeti adatok föl kutatását tűztük ki, minden egyes levéltárban különös gondot fordítottunk arra, hogy Erdély püspökeinek végrendeleteire is rábukkanjunk.

És ezt a célunkat nagyrészt el is értük. Sikerült ugyanis már eddig is igen sok erdélyi főpásztor végrendeletét megtalálnunk. Mint-hogy pedig ezek közül már *Szentgyörgyi Ferenc* (1656—1660), *Szenttamásy Máté* (1667—1676) és *Illyés András* (1696—1712) végrendeleteit részint „Erdély választott püspökei“ c. művünkben (Szamosújvár, 1913—14), részint az „A Hirnök“ c. havi folyóirat hasábjain (Kolozsvár 1923) már közismertté tettük, alábbi sorainkban az erdélyi káptalan gyulafehérvári levéltárában őrzött eredeti latin nyelven írt végrendeletek közül további hetet mutatunk be hű magyar fordításban.

I.

Karczfalvi báró Mártonfi György erdélyi püspök végrendelete.

†

Jézus, Mária, József.

A teljes Szentháromság, az Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevében s a Boldogságos szent Szűz és az összes szentek tiszteletére.

Én, karczfalvi báró Mártonfi György, erdélyi püspök tudatában annak, hogy halálom biztos, de életem utolsó órája bizonytalan, ugyan

gyöngye és beteg testtel, de ép elmével s öntudatom teljes birtokában, Istentől, a földi javak bőkezű adományozójától nyert csekély vagyonomról a következően végrendelekem:

1. Mindenek előtt bűnös és Krisztus drága vérével megváltott lelkemet Teremtőmnek adom vissza s az Ő irgalmas kegyeibe ajánlom arra kérve Őt, hogy azt mennyei választottjai közé fölvenni kegyeskedjék. Holttestemre nézve pedig meghagyom, hogy azt a római katolikus anyaszentegyház szertartása szerint adják át az anyaföldnek, amelyből vétetett s a károlyfehérvári, Szent Mihály főangyal tiszteletére emelt székesegyház főoltára alatt levő új sírboltban egy énekes s minél több csöndes szentmiseáldozat bemutatása után, dél-előtt 10 órakor temessék el. Ezenkívül arra is kérem a főtisztelendő székeskáptalan összes kanonokjait, továbbá a plebános urakat és a szerzetes rendek áldozó papjait, hogy az elhalálozásomat követő 3-ik, 7-ik és 30-ik napon, nemkülönbén halálom évfordulóján egész egyházmegyémben lelki üdvömért gyászmisét mondjanak s e szolgálatuk fejében személyenként hagyatékomból 50—50 denár tiszteledjában részesüljenek. Es itt most még egyszer ünnepélyes vallomást teszek az egyedül üdvözítő római és apostoli szent hitemről, mert csak ebben akarok meghalni, hisz annyi ezer vértanú is ezért ontotta dicső véré.

2. Jól tudom ugyan, hogy minő hála kötelez engem Ő császári felségével, legkegyelmesebb Urammal szemben, kinek kizárólagos kegyéből nyertem el Isten után püspöki állásomat és épp ezért még csekély vagyonomból is Róla meg kellene emlékezni, ámde tekintetbe véve azt, hogy az Őfelsége által újonnan alapított püspökségnek általam csak néhány évig élvezett jövedelmét a rozszant állapotban levő székesegyház és püspöki palota helyreállítására, plébános koromban megtakarított filléreimet s az esztergomi főkáptalan kanonoki stalluma után szerzett vagyonomamat pedig szegény egyházmegyém égető szükségleteinek fedezésére kellett fordítanom, köteles hálámnak, legjobb akaratom mellett is, csak azzal adhatok kifejezést, hogy Ő császári Felsőségének folyó évi gabonaterméséből a károlyfehérvári kincstári raktárba beszolgáltatandó 500 köböl búzát hagyományozok.

3. Főmagasságú és fenséges Keresztély Ágost szász herceg, biboros, esztergomi érsek úr Ő Eminentiajának, legkegyesebb főpásztoromnak, aki velem szemben atyai jóságának oly sokszor adta tanújelét, legforróbb köszönetemet fejezem ki s Neki, nem különben Főmagasságú és főtisztelendő gr. Csáky Imre biboros, kalocsai érsek úr Ő Eminentiajának, metropolitámnak 2—2 húszas, azaz egyenként húsz egyszerű arany súlyával egyenlő aranyat hagyományozok, mindkettőjüket alázatosan arra kérve, hogy e végrendeletemnek bárkivel szemben is a főlséges császári udvarnál érvényt szerezni s annak végrehajtóit magas támogatásukban részesíteni kegyeskedjenek.

4. Erdély hadtestparancsnoka Őnagyméltóságának, Virmond Demjén grófnak, egy pejjlovat, Erdély Gubernátora Őnagyméltóságának, Kornis Zsigmond grófnak és kászoni Bornemisza János, erdélyi udvari kancellár úr Őméltóságának 2—2 húszas, egyenként húsz egyszerű arany értékével egyenlő aranyat, Steinleffel károlyfehérvári

várparancsnok úr Ó Méltóságának és Haan Ignác tanácsos úr Ó Méltóságának pedig 2—2 hordó tetszés szerint választható bort hagyományozok.

5. A főtisztelendő esztergomi főkáptalan minden egyes tagjának 2—2 aranyat hagyományozok. Ezen kívül ugyancsak e főkáptalannak egy évenként szent Lőrincz vértanú napján, azaz augusztus 10-ikén, mint amely napon először könnyezett a szent Szűz nagyszombati kegyképe, délután tartandó ünnepélyes vecsernyére s a rákövetkező napon, augusztus 11-én, mint amikor másodszor könnyezett e kegykép, „sub infula“ mondandó szentmisére, amelybe a boldogságos szent Szűzről és György püspökről szóló ima (collecta) is foglaltassék, 500 r. forintot hagyományozok.

6. Szeretett károlyfehérvári s jelenleg csak négy tagból álló káptalanomnak 2000 r. forintot hagyományozok azzal a kéréssel, hogy ennek a biztos helyen évi 6 százalékos kamatra kihelyezendő tőkének kamatai fejében minden hónap első szabad napján (prima die non impedita) reggeli 7 órakor „choraliter“ érettem énekes gyászmisét mondjanak. Az évi kamatokból csak e requiemen jelenlevő káptalani tagok részesüljenek.

7. Csíknagyboldogasszony (= Karczfalva) lelkészeinek valamely város, vagy községnél, mint legbiztosabb helyeken, évi 6 százalékra kiadandó 300 m. forintot hagyományozok, azzal a kikötéssel, hogy annak kamatai fejében a lelkész urak György püspök, nem különben annak szülői s rokonai lelki üdvéért minden hónap első napján énekes gyászmisét mondjanak. A kamatokból, minden egyes requiem után 1—1 m. forintot számítva, 12 m. forintot a szentmiseáldozatot bemutató lelkész úr, 3 m. forintot a kántor és harangozó, a többi 3 m. forintot pedig a misebor és viaszgyertyák fejében a templom pénztára kapja.

8. Minthogy püspökké történt fölszenteltetésemkor esküvel arra köteleztem magamat, hogy a püspökség és egyház elidegenített birtokait lehetőleg ismét visszaszerzem, ezen eskümhöz híven a Bethlen József gróf úr Óméltóságától Drombár községben 2000 m. forintért s Borsómező községben 1000 m. forintért visszaváltott ingatlanokat az erdélyi püspökség birtokállományának gyarapítására hagyományozom.

9. Minthogy ebben a károlyfehérvári káptalanban a kanonokok csekély számát Isten dicsőségére emelni akarom, e főtisztelendő káptalannak az ötödik kanonoki stallum felállítására készpénzben 10.000 r. forintot hagyok azzal a meghagyással, hogy e tőkének évi biztos helyen 6 százalékra kihelyezendő kamatai, vagyis 600 r. forint s az Igen község hegyoldalán vásárolt két szőlőm jövedelme képezzék e stallum birtokosának illetményeit. Ami pedig e stallum adományozásának jogát illeti, ezt csakis utódaim, a mindenkori erdélyi püspökök mint kegyurak (vigore iuris patronatus ordinarii) gyakorolhatják. Magát a kanonokot pedig arra kötelezem, hogy lelki üdvömmért minden héten egy csöndes gyászmisét mondjon. És ha rokonaim közül esetleg valaki élethivatásul a papi pályát választja, e stallum betöltésekor, ha annak

elnyerésére öt utódaim alkalmasnak és érdemesnek tartják, másokkal szemben előnyben részesüljön.

10. Minthogy azt látom, hogy Krisztus napról-napra növekvő szülőjének megművelésére ebben az erdélyi egyházmegyében nagyon is kevés munkás áll rendelkezésre, hogy ezen a hiányon tőlem telhetőleg segítsék, a tekintetes Jabrovcszki Adám úr özvegyénél, született Kapi Erzsébet úrnónél s fiánál, tekintetes Jabrovcszki Gábor úrnál évi 6% kamattal gyümölcsöző 5000 r. forintomat örök alapítványként a nagyszombati nagyontisztelendő jezsuita atyák vezetése alatt álló központi papnevelő intézetre (Collegium Generale cleri regni Hungariae) hagyományozom azzal a kikötéssel, hogy ennek az összegnek évi kamatai csakis két papnövendék ellátására fordíttassanak. Itt is azonban meghagyom, hogy e két alapítványi hely betöltésénél elsősorban mindig papi pályára lépő rokonaim vétessenek tekintetbe.

11. Ugyancsak ennek az erdélyi egyházmegyében sajnosan észlelhető paphiánynak további orvoslására a kolozsvári Apor-féle szemináriumnak egy papnövendék ellátására örök alapítványként 2500 m. forintot hagyományozok. Ennek az alapítványnak egy része, és pedig 700 m. forint. a már előbb említett Kapi Erzsébet úrnónek és fiának, Jabrovcszki Gábor úrnak kölcsönzött 6700 m. forintomból veendő; másik részét és pedig 402 m. forintot ennek a 6700 m. forint tőkekövetelésének f. évi (1721) 6% kamata képezze. Az alapítványi összeg kiegészítésére még szükséges 1398 m. forint végül az el nem hagyományozott s ezért eladásra kerülő ingóságaim árából vétessék.

12. A főtisztelendő esztergomi főkáptalan felügyelete alatt álló s szent István magyar királyról címzett nagyszombati papnevelő intézetnek 50 r. forintot hagyományozok; 50 r. forint jusson hagyatékomból a nagyszombati Szent Miklós püspök tiszteletére épült érseki templomnak is. A szűz Mária menybemeneteléről (sub titulo Beatae Virginis Mariae assumptae) elnevezett ugyanottani társulatnak 25 r. forintot hagyok; a nagyszombati tanulók, a Sarlós Boldogasszonyról (Visitantis) elnevezett, a bölcsészek, a szeplőtelen fogantatásról (Immaculatae) címzett, a rhetorok, az égi királyné születéséről (Natae Reginae) elnevezett és a syntaxisták kongregációinak, nem különben a bécsi theologusok (pazmánták) és a kolozsvári tanulók Mária társulatának pedig 4—4 aranyat hagyományozok.

13. A csiknagboldogasszonyi egyháznak, amelyben engem megkereszteltek, régi tornyának felemelésére és megrepedt harangjának újraöntésére 100 aranyat hagyok. Ez az egyház kapja továbbá püspöki látogatásaim alkalmával használt, kehelyből s annak tányérából, arany és ezüstfonalakból szőtt miseruhából, stólából, manipulusból, övből, miseingből, vállkendőből, bursából, corporaléből, palából, velumból, hordozható oltárkőből (portatile), antipendiumból és oltárterítőkől álló úti felszerelésemet is.

14. Felsőszeli és Szempcz községek egyházainak, amelyeknek egykor mint plebános élén állottam, 25—25 r. forintot hagyok. Utóbbi kapja egyúttal azt a tőkekövetelésemet is, amellyel e községnek néhány lakosa nekem még mindig tartozik. Ezeknek az adósoknak

neve és tartozásuk összege gondosan vezetett naplóból könnyen megállapítható.

15. A kolozsvári Apor-féle szemináriumnak, a nála egy papnövénydek ellátására tett s föntebb már említett alapítványom további kiegészítésére, hagyom 12 pár kés-, 8 nagy kanál-, 1 nagy levesmerítő kanál-, 12 kávéskanál-, 2 gyertyatartó-, 2 sótartó- és 4 egymásba illeszthető csészéből álló, asztali ezüstkészletemet is. Ami pedig az egyeseknek el nem hagyományozott s ezért eladásra kerülő gabonámat, borkészletemet és szénámat illeti, úgy az ezek árából befolyó összeget, mint egyéb készpénzemet, tőkekövetelésemet, valamint legutóbb Bécsben 100 r. forintért vásárolt hámjaim s réz és vas szerszámaim árát kegyes alapítványaim összegének kiegészítésére fordítsák. És, mivel biztos tapasztalatból tudom, hogy szeretett fiaim, a lelkészek közül egyesek csekély jövedelmük miatt mennyire nyomorognak és mily szűkös anyagi viszonyok között tengetik életüket, arra kérem végrendeletem végrehajtóit, hogy a ruháim, gabona és bor árából, nem különben a készpénzemből esetleg még mindig fennmaradó összegből bölcs belátásuk szerint e szegény paptársaik segítségére siessenek. Ép így járjanak el ugyancsak ebből az összegből a szegényes, főképp a túlsúlyban protestánsok közelében fekvő egyházakkal szemben is. És itt első sorban az anyagi támogatásra nagyon is rászoruló háromszéki Petőfalva, marosszéki Selye s az udvarhelyszéki Korond és Remete közösségek templomaira gondolok.

16. Jól tudja ugyan a Mindenható, sőt mások előtt sem titok, hogy rozoga állapotban levő károlyfehérvári székesegyházam helyreállítása, kelyhei, szentségtartója, sírboltja, padjai, püspöki trónszékem s annak menyezete, összes ablakai, falai, boltozata, oszlopainak megerősítése, kimeszeltetése, egyházi öltönyeinek s butorzatának beszerzése mennyi anyagi áldozatomba került, de most sem feledkezem meg szeretett jegyesemről, székesegyházamról. Épp ezért ennek jussanak hagyatékomból infulám, pásztorbotom, miseruhám, dalmatikáim, miseingeim, hat zafir- és 18 brilliánssal ékített arany mellkeresztmem, arany nyakláncom, 12 gyémánttal körített arany zafirgyűrűm, 18 gyémánttal diszített kék aranygyűrűm, egyszerű vörösköves foglalatú aranygyűrűm, 6 zöld krizolittal és 18 gyémánttal körített arany gyűrűm, aranyozott ezüst tálam és kancsóm, 2 kis ampolnám s az azokhoz tartozó aranyozott ezüst tálcám, egy aranyozott ezüst és egy aranyozott réz pacifikálém. Mindeme tárgyak és ékszerek megőrzésére és biztos helyen való elhelyezésére pedig szolgáljon egy vas- és 4 faládám. Ezeknek a ládáknak, amelyek közül 3 fekete bórrel van borítva és vas ékítményekkel van diszítve, egy pedig vörös bagaria bórrel van bevonva, tartalmáról pontos leltár veendő fel. Ugyancsak székesegyházamnak hagyom tercenel (=kettősfonalú) selyemből készült s újabb állapotban levő lilaselyem palástomat, hogy abból egy pluvialét készítsenek.

17. A károlyfehérvári székesegyháznak hagyom összes könyveimet is, hogy ezzel az adományommal mintegy alapját vessem meg egy később felállítandó könyvtárnak. Ezekről a könyvekről is pontos

jegyzék készítenő s elhelyezésükre vagy a püspöki palota egyik szobája, vagy pedig a székesegyház egyik helyisége jelölendő ki. A csekélyebb értékkel bíró könyveimből a fiatalabb lelkészeknek és a kolozsvári papnövéndékeknek is juttassanak valamit végrendeletem végrehajtói. Ami pedig breviariumaimat, a gradualeimat, zsoltáros könyveimet és hangszereimet illeti, azokat a székesegyház kórusa kapja.

18. Az asztali ütőórát, a két schreibtsicht (így!), a kárpitokat, a függönyöket, vagyis a „firhangh“-okat (így!), a császári párt, a szászországi biborost (= Keresztély Ágost esztergomi érseket), a tizenkét apostolt, Jézust és Máriát ábrázoló faliképeket, saját arcképeimet s két szőnyeget utódaim használatára a püspöki palotának hagyom.

19. Utódomnak hagyom hat lovamat hat már használatban levő hámmal és kantárral együtt, hintómat, egy byssus-szövetből készült és 1 damasztelyemből szőtt violaszínű reverendámat, asztali ezüst csöngettyűmet, ébenfa sétabotomat, 1 vörös selyemövet, violaszínű kalapomat s terezenel-selyem palástomat.

20. A főtisztelendő károlyfehérvári székeskáptalan három tagjának (a negyedik kanonoki stallum ugyanis e végrendelet keltekor üresedésben volt) hagyok 1—1 reverendát és 1—1 hordó bort. Ezenkívül Antalfi János prépost úr kapja hat jácintkővel körített arany zafirkeresztmet, Demeter Márton olvasókanonok úr a keresztben függő isteni Megváltó képével és három gemmával diszített aranykeresztmet, Létay István éneklőkanonok úr pedig egyszerű aranykeresztmet. Aranyozott ezüst keresztmet s nem valódi zafirkövel diszített aranygyűrűmet velem együtt temessék el.

21. Minthogy életemben rokonaim nagyon is csekély anyagi támogatásban részesültek, ezért nekik most, főképp plébános koromban szerzett filléreimből, a következőket hagyom: 1. Katalin nővéremnek, Lukács Péter feleségének 200 m. forintot és ezüst érmekkel diszített, aranyozott ezüst serlegemet hagyom azzal a szigorú kikötéssel, hogy ezt sem ő, sem utó dai birtokukból ki ne adják. Ugyancsak ez a nővérem kapja az ágytakarókat, vánkosoakat, két paplant, abroszokat, asztal- és törülközőkendőket, fehérneműmet és egy vörös selyem övet. 2. Sógornak, Lukács Péternek, hagyom ezüst körökkel cifrázott kardomat, egy pár pisztolyt, egy puskát, lőtakarómat zablával s tartozékaival együtt, egy vasalt u. n. társzekeret, egy vasláncot és pikkelyes ezüst gombjaimat. 3. Fivéremnek (helyesebben: féltestvéremnek), Borsos Miklósnak hagyok 200 m. forintot, egy puskát, egy karabélyt, egy társzekeret, egy vörös selyem övet, egy hordó bort és egy aranyozott ezüst serleget, amelynek azonban szintén mindig a család birtokában kell maradnia. Ugyancsak e két rokonom kapja a másoknak el nem hagyományozott összes teheneimet, ökreimet és kancáimat. Azt azonban kívánom, hogy amikor ezeket az állatokat egyenlő arányban maguk között szétosztják, azokból távolabbi rokonaimnak is valamit juttassanak. 4. György János leányának 20 m. forintot hagyok s a teherrek közül is kapjon valamit. Domokos Istvánnak, az itteni harangozóknak pedig 50 m. forintot hagyok.

22. A vincezi (= alvincezi) gazdaságomban levő 18 ökröt, 3 vasalt

szekeret, teheneket, sertéseket, gabonát, szénát, bort, stb. adják el s az azokért befolyó összeget kegyes alapítványaim kiegészítésére és temetéseim költségeinek fedezésére fordítsák. Benkő István gazdatiszt úr, ha pontos számadást nyújt be, két tinót, egy tehenet és négy sertést, Bencze Ilyés egy tehenet és négy sertést, Vinczi nöcselédem pedig évi béréin felül még 20 m. forintot, egy tehenet és négy sertést kapjon.

23. Összes évibéres belső cselédségem évi bérét fizessék ki s ezen kívül mindenik közülök még 12 m. forintot és egy gyászruhát kapjon. Borsos Miklós fivérem, Lukács Péter sógorom és neje, Katalin nővérem, nem különben nagyobbik leányuk gyászruhájának költségei s hagyatékomból fedeztessenek.

24. Nem évi bérre szegődött szolgaszemélyezetemnek és pedig Torjai Péternek, vagyis Péter deáknak 200 m. forintot, Tatrosi Kristófnak 200 m. forintot és egy szürke lovat, Tamás szakácsomnak 200 m. forintot és egy sárga lovat, itteni (= károlyfehérvári) gazdaszonyomnak pedig egy tehenet hagyok. Ezenkívül jobbágyorsban levő Tamás szakácsom szabaddátételét is kívánom.

25. Kálnoki Antal grófocska (comitellus) úr Óméltóságának, akit utódom kegyeibe is a legmelegebben ajánlok, 1000 m. forintot hagyok, hogy annak évi 6% kamata szükségleteinek fedezésére fordíttassék. Ugyancsak ez a fiatal gróf kapja hagyatékomból azt az órát is, amellyel nekem Kunsburg gróf úr tartozik.

26. Kozma József úrnak, az erdélyi udvari kancellária tisztviselőjének, aki nekem oly sok szíves szolgálatot tett, 100 r. forintot, Nagy János úrnak, a szebeni vámhivatal vezetőjének, egykori titkáromnak pedig a kis órát hagyom.

27. A nagyontisztelendő kolozsvári jezsuita atyák új templomára, amelynek falai épp most emelkednek, 500 m. forintot, a károlyfehérvári jezsuita atyáknak és az ugyaníttani ferencrendieknek pedig f. évi új terméséből 1—1 hordó bort és 10—10 köböl búzát hagyok. Azt is meghagyom, hogy temetéseim alkalmával a szegény koldusok között 100 m. forintot osszanak szét.

28. A főtisztelendő károlyfehérvári káptalan három tagjának, u. m. Antalfi János prépost, Demeter Márton olvasó- és Létay István éneklőkanonok uraknak, mint jelen végrendeletem végrehajtóinak, a már fentebb, a 20-dik pont alatt említettekén kívül még a következőket hagyom: 1. Antalfi János prépost úrnak hagyok 10 egyszerű és 1 kettős körmöci aranyat, hiúzprémmel bélelt, mintázott fekete subámat s kékszínű, ciradás s vaskarikákkal diszített ú. n. „kalamárisládámat“. 2. Demeter Márton olvasókanonok úrnak, vikáriusomnak hagyok 10 egyszerű, 2 ötös Szent György aranyat, 2 aranyérmét és diófából készült kalamárisládámat. 3. Létay István éneklőkanonok úrnak pedig 10 egyszerű, 1 hármás Szent György aranyat, 2 aranyérmét és kecsimat hat ócska hámmal együtt. Ontálaimat, ontányérimat, nem különben összes nagy és kis asztali tányérimat egyenlő arányban Antalfi János prépost és Demeter Márton olvasókanonok úrak, valamint nővérem, Lukács Péter sógorom és Borsos Miklós fivérem maguk között osszák fel.

29. A még mindig Nagyszombatban levő javaimról külön rendelkeztem s annak végrehajtásával főtisztelendő Illyés János esztergommezei apát urat bízam meg, akinek egy címádat, keresztfogantyújú ébenfabotomat, egy vörös selyem s egy egyszerű vörösfonalból szőtt övemet, s hat vasbronzos hordót hagyok. Arra is felhatalmazom őt, hogy nagyszombati ingóságaimból bármit tetszése szerint kiválaszthat s magának megtarthat. Egy kéréssel is fordulok azonban hozzá, arra kérve őt, hogy, mihelyt halálomról értesül, a nagyszombati székesegyházban lelki üdvömért egy exequiákkal egybekötött ünnepélyes énekes gyászmisét s ennek tartama alatt az összes mellékoltárokon 2—2 csendes szentmisét mondasson; e ténykedésért úgy a papságot, mint a zenészeket és harangozókat kellő jutalomban részesítse s a szertartáson résztvevő koldusok között személyenként 2—2 garast osztasson szét.

30. Ennek az utolsó akaratomnak és végrendeletemnek végrehajtóiul a főtisztelendő károlyfehérvári székeskáptalan kanonok úrait és pedig Antalfi János prépost, Demeter Márton olvasókanonok, vikárius és Létay István éneklőkanonok urakat, Magyarországon pedig Illyés János esztergommezei apát urat nevezem ki, teljes bizalommal arra kérve őket, hogy e nem könnyű és sok fáradsággal járó megbízást magukra vállalni s végrendeletem minden pontját pontosan, hiven, lelkiismeretesen és egyöntetűen végrehajtani sziveskedjenek. Fenntartom magamnak azonban azt a jogot, hogy e végrendeletemen bármikor is változtathassak, azt kibővíthessem vagy megrövidíthessem, vagy pótvégrendelettel kiegészíthessem. És ez az én utolsó akaratom, ez az én végrendeletem, amelynek elkészítésénél első sorban is Isten dicsősége, a Boldogságos szent Szűz s az összes szentek tisztelete, a római anyaszentegyház gyarapodása és lelkem üdvössége lebegett szemeim előtt.

Édes Jézusom a te áldott kezeidbe ajánlom lelkemet és arra kérek, hogy töröld el s bocsásd meg bűneimet, végy magadhoz engem s tegy angyalaid társaságában az összes mennyei örömek részesévé. Végül Ő császári és királyi Felségének, legkegyelmesebb Uramnak velem szemben oly sokszor tanusított jóságáért és fölötte kitüntető magas kegyeiért leghálásabb köszönetemet fejezem ki s hódolatteljes tisztelettel és alázattal még azért az utolsó kegyéért esedezni bátorodom, hogy császári, királyi és fejedelmi hatalmánál fogva ezt a végrendeletemet összes pontjaival és záradékaival együtt legkegyelmesebben megerősíteni kegyeskedjék. E kegyéért, azt kívánom, nyújtsa minél hosszabba s tegye állandóan boldoggá és szerencsésé úgy Ő Felsége, mint a fenséges császári család életét a Teremtő. Amen.

Kelt Károlyfehérvárott, püspöki palotámban, az Úr 1721. évében, szeptember hó 5-ikén.

Mártonfi György s k.

(P. H.)

Előttünk, mint tanúk:

Antalfi János,

az erdélyi károlyfehérvári székeskáptalan prépostja
és kanonokja s. k.

(P. H.)

Demeter Márton,

az erdélyi székeskáptalan olvasókanonokja s a méltóságos
és főtisztelendő Püspök úr vikáriusa s ált. ügyhallgatója s. k.

(P. H.)

Létay István,

a károlyfehérvári székeskáptalan éneklőkanonokja s Szent
Mihály egyházának jelenlegi plebánosa s. k.

(P. H.)

Váradi Miklós,

az erdélyi káptalani levéltár requisitora, nemes Fejér-vár-
megye hűtös jegyzője, akit maga a végrendelező élő szóval
kért föl a megjelenésre s eme végrendelet aláírására s. k.

(P. H.)

Miksa György,

nemes Fejér-vármegye hűtös assessora s. k.

(P. H.)

II.

Csikszentmártoni Antalfi János báró, erdélyi püspök végrendelete.

Mi alulírottak jelen okiratunkkal papi becsületszavunkra állítjuk s hitelesen bizonyítjuk, hogy méltóságos és főtisztelendő csikszentmártoni Antalfi János báró, erdélyi püspök úr, ki már hosszabb idő óta súlyos betegségben szenved s testi erejét napról-napra mindinkább gyöngülni érzi, bennünket magához hivatott s előttünk ép elmével s öntudatának teljes birtokában egész vagyonáról Károlyfehérvárott, püspöki palotájában az Úr 1728-ik évében, június havának 8-ik napján a következőképpen végrendelezett:

1. Ő császári és királyi Felségének, legkegyelmesebb Uramnak károlyfehérvári raktára részére 300 köből buzát hagyok.

2. Hat fekete lovamat, hintómat s az elődömtől örökölt öltönyeimet utódomnak hagyom.

3. Összes csekély készpénzemet, másoknál fennálló pénzkövetelésemet, a még utólag esetleg befolyó járandóságomat, továbbá mindenemű gabonámat, boromat, szénámat, ezüstneműmet, hét sárga igáslovamat és kocsimat a károlyfehérvári székesegyháznak hagyom. Mindezeket értékesítsék, az ekképen befolyt összeget állandóan gyümölcsöztessék s annak évi kamatait mindig a már előbb említett székesegyház szükségleteinek fedezésére fordítsák.

4. Aranyozott ezüst kelyhemet s annak hasonló fémből készült patenáját, nemkülönben a kisebb értékű miseruhámat a szent Márton püspök-hitvalló tiszteletére épült csikszentmártoni templomnak hagyom.

5. A kolozsvári plehánián levő órámat, nemkülönben azt az órát, amelyet 70 r. forintért Bécsből hozattam, valamint a kis fali órámat is adják el s az így befolyt összeget szintén állandóan a károlyfehérvári székesegyház javára gyümölcsöztessék.

6. Mindent, ami temetésem költségeinek fedezése s cselédségem évi bérének kifizetése után még fennmarad, adjanak el, az így nyert összeget értékesítsék s annak kamatait mindig a károlyfehérvári székesegyház szükségleteinek fedezésére fordítsák.

7. Házi szolgaszemélyzetem évi bérét pontosan fizessék ki és, ha utolsó negyedévi illetményem (angaria mea) befolyik s a károlyfehérvári császári katonai raktárnak legutóbb szállított búzám árát is kifizetik, még bérükön felül is valamit juttassanak nekik.

8. Temetésem sok költségbe ne kerüljön és, ha csak lehetséges, három napnál későbbi időre ne halasszák azt.

Kelt Károlyfehérvárt, a püspöki palotában, az Úr 1728-ik évében, június hó 12-ikén.

Demeter Márton,

a károlyfehérvári székesegyház prépostja és kanonokja s. k.

(P. H.)

Nagy Pál,

a károlyfehérvári székesegyház éneklőkanonokja s. k.

(P. H.)

Lukács András,

a károlyfehérvári székesegyház örkanonokja s. k.

Hogy a fönntebb leirt pontokat a méltóságos és főtisztelendő Püspök Úr előttem épp így sorolta föl, bizonyítom

P. Mayr György,

a károlyfehérvári jezsuita rendház főnöke s. k.

III.

Zorger Gergely báró, erdélyi püspök végrendelete.

Az Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében. Amen.

Én Zorger Gergely báró, Isten és az apostoli Szentszék kegyelméből Erdélynek püspöke, Ó császári és királyi Felségének álladalmi — s az erdélyi királyi Kormányzók valóságos belső titkos tanácsosa, gyakran elgondolva azt, hogy amily biztos alig néhány évre terjedő földi életünk elmulása, épp oly bizonytalan halálunk ideje és órája, netalán utóbb felmerülő bonyodalmak és félreértések kikerülése végett, gyöngé testtel ugyan, de ép elmével és öntudatom teljes birtokában Istentől, a földi javak kegyes Adományozójától nyert csekély vagyonomról következően végrendelkezem:

1. Mindenek előtt Istennek, az én Teremtőmnek végtelen jóságáért leghálásabb köszönetemet fejezem ki s Krisztus drága vérével megváltott bűnös lelkemet kegyelmébe ajánlom, arra kérve Őt, hogy engem is az én Uram, Jézus Krisztus érdemeiért s a Boldogságos szent Szűz s az összes szentek közbenjárására az örök béke és boldogság honának részesévé tegyen. Sokat szenvedett s sok viszontagságon átesett testemet pedig a keresztény katolikus anyaszentegyház szertartása szerint adják át az anyaföldnek, amelyből alkottatott és egy énekes s minél több csöndes szentmiséldozat bemutatása után a Szent Mihály főangyal tiszteletére épült károlyfehérvári székesegyháznak főoltára alatt fekvő sírboltjában temessék el. És most itt is ünnepélyesen kijelentem, hogy én csakis abban a szent hitben akarok meghalni, amelyet a római katolikus és apostoli egyház tanít és magáénak vall, amelyben az összes szentek kimultak és amelyet a vértanúk egész serege kiontott vérével erősített meg.

2. Nagyon is jól tudom ugyan, hogy mily nagy hála kötelezett engem Ó császári Felsége jósága, akinek különös kegyéből tehettem csak fejemre Erdély főpásztori süvegét; sőt az is kétségtelen előttem, hogy ezt a hálaomat Velé szemben méltóképpen is most kifejezésre kellene juttatnom: ámde — sajnos — erre csekély vagyonom nekem megfelelő módot nem nyújt. Ezért csakis arra szorítkozhatom, hogy a császári katonaság céljaira a károlyfehérvári raktárnak 500 köböl búzát, 1000 r. forintot, a már jogerősen megítélt, de még Benkő István alvinczi gazdatisztem által fel nem vett 500 r. forintot és püspöki jobbágyaim gabona- és bortartozását hagyom.

3. A főtisztelendő károlyfehérvári szeretett káptalanomnak 2000 r. forintot hagyok azzal a kéréssel, hogy ezt az összeget biztos helyen gyümölcsöztessék s évi kamatjai fejében érettem minden hónap első szabad napján, a votivmisék szokásos idejében, choraliter egy énekes szentmiséldozatot mutassanak be az egek Urának. A kamatokból azonban csakis a jelenlevő kanonok urak részesüljenek.

4. Erdélyi egyházmegyém összes világi (Petrinus) plebánosai és káplánjai között lelkem üdvéért azonnal 1000 r. forintot osszanak ki.

5. Temetési költségekre 1000 r. forintot hagyok.

6. Az egyházmegyém területén működő szent ferencrendi atyáknak 300, a minorita atyáknak 200, a bulgarita vagy observans atyáknak 200, a trinitarius atyáknak 200, a pálosrendi atyáknak 100 és a kegyesrendi atyáknak 100 r. forintot hagyok.

7. Károlyfehérvári drága székesegyházamnak szükségleteire és alapjára 2000 r. forintot hagyok.

8. Ugyanennek a székesegyháznak hagyok még további 1000 r. forintot a meghagyással, hogy ebből az összegből részére 1 szentégtartót (monstrantia), nagyoltára elé pedig 1 lámpát és 1 aranyozott ezüst pacifikálét szerezzen be a káptalan. Ugyancsak ennek a templomnak egy pluviáléra, egy miseruhára, nagyoltára elé egy anti-pendiumra és dalmatikákra még 800 r. forintot hagyok.

9. Alsómecezenzéf templomának alapjára, amely Isten különös kegyéből kizárólag az én költségemen épült s amelyet oltárokkal és orgonával is én láttam el, 1000 r. forintot hagyok azzal a kéréssel, hogy ezt az összeget Meczenzéf városa gyümölcsöztesse s annak évi 6% kamatait, vagyis 60 r. forintot a mindenkori helybeli lelkész kezéhez az ő és az egyházbíró (ecclesiae iudex) közös nyugtájára fizesse ki.

10. Meczenzéfi rokonaimnak, ideértve Mártont is, a kit az ottani lakósok Luthernek is hívnak, és gyermekeit, 500 r. forintot hagyok azzal, hogy ennek az összegnek arányos felosztása rokonaim családi állapotának és a rokonsági foknak figyelembe vétele mellett történjék.

11. A nagyszombati Collegium Rubrum gyertyaszentelő Boldogasszonyról (sub titulo Mariae purificatae) címzett társulatának 300, a kassai nagyobbik Mária-társulatnak 100, a kolozsvári Mária-kongregációnak 100, a károlyfehérvári „de agonia“-ról elnevezett társulatnak 100 s végül a károlyfehérvári trinitariusok legszentebb skapuláréről címzett társulatának 100 r. forintot hagyok.

12. Egyházmegyém elaggott papjai, vagy ezeknek hiányában szegény plebánosai részére 1000 r. forintot hagyok, hogy ennek az összegnek évi kamatait, vagyis 60 r. forintot, anyagi gondjaik némi enyhítésére fordítsák. Magának a tőkének kezelésével a főtisztelendő káptalan, vagy a vikárius úr bizassék meg.

13. A károlyfehérvári székesegyház épülőfélben levő nagy orgonájának befejezésére és kifizetésére 100 r. forintot hagyok.

14. A borból, búzából és más terményekből utódomat illető részt hasítsák ki, a még reám eső részt pedig, nem különben a saját pénzemen vásárolt s még Egerből magammal hozott ezüstneműmet a Mártonfi-féle-alapítvány kiegészítésére értékesítsék, hogy ez által a székeskáptalan hatodik kanonoki stallumának felállítása is lehetővé váljék. Saját pénzemen szerzett mellkeresztjeimet és gyűrűimet a püspökségnek és a károlyfehérvári székesegyháznak hagyom.

15. A károlyfehérvári kanonok uraknak személyenként 3 aranyat és 40 vödör bort hagyok.

16. Temetésem napján úgy a plebános urak, mint a szerzetesrendi atyák tisztességes ebédet kapjanak.

17. Összes évibéres belső szolgaszemélyzetemet fizessék ki s közü-

lük az idősebbek és hűségesebbek évi bérükön felül még gyászruhát is kapjanak. Azokat a mesterembereket, akik velem szemben esetleg még fennálló követeléseiket kellően igazolni tudják, elégítsék ki. A szegények és koldusok között pedig, akikről, ha megfelelkezniük, vétkes mulasztást követnénk el, temetésem napján pénzt, búzát és szalonát osszanak ki.

18. Eme végrendeletem végrehajtóiul főtisztelendő Demeter Márton nagyprépost és Kastal János vikárius, károlyfehérvári kanonok urakat jelölöm meg és nevezem ki, akiknek személyenként 24 aranyat és 100 vödör bort hagyok arra kérve őket, hogy ezt a végrendeletemet híven és lelkiismeretesen végrehajtani sziveskedjenek.

Teremtő Istenem! áldott kezeidbe ajánlom lelkemet, vedd magadhoz azt, hogy angyalaid társaságában dicsérhessen és dicsőíthessen Téged a mennyei paradicsomban, az örök béke és boldogság hazájában. Végül Ó császári Felségének, legkegyelmesebb Uramnak, irántam tanúsított jóságáért legforróbb hálámat fejezem ki és hódolatteljes tisztelettel még csak azt az utolsó kegyét kérem, hogy ezt a végrendeletemet összes pontjaival és záradékaival együtt császári, királyi és fejedelmi hatalmánál fogva legkegyesebben helybenhagyni és megerősíteni sziveskedjék. Mely kegyéért teljesítse a Mindenható összes óhaját, adjon Neki hosszú életet és boldog uralkodást. Amen.

Kelt Károlyfehérvárott, püspöki palotámban, az Úrnak 1739. évben április hó 6-ik napján.

Báró Zorger Gergely,
erdélyi püspök s. k.

(P. H.)

Hogy a fönntebbi pontokba foglalt okirat tényleg Erdély nagyméltóságú és főtisztelendő Püspökének, legkegyesebb főpásztor urunknak végrendeletét tartalmazza, saját aláírásainkkal és szokásos pecsétjeinkkel igazoljuk.

Kelt ugyanott, ugyanabban az évben és napon.

Demeter Márton,
a károlyfehérvári székesegyház nagyprépostja
és kanonokja s. k.

(P. H.)

Kastal János,
a károlyfehérvári székesegyház éneklőkanonokja s. k.

(P. H.)

Csicsókeresztúri Torma István,
a károlyfehérvári székesegyház örkanonokja és püspöki
vikárius s. k.

(P. H.)

Poncin János Tódor,
a károlyfehérvári székesegyház kanonokja s. k.
(P. H.)

Boér Imre,
hátszegi plebános és apostoli főjegyző s. k.
(P. H.)

IV.

Szalai Sztojka Zsigmond Antal báró, erdélyi püspök végrendelete.

Alulírott, minthogy halálomnak, melyet Isten szent akaratában való megnyugvással bármikor is örömmel fogadok, idejét és óráját nem tudom, ép elmével és öntudatom teljes birtokában vagyonomról következően végrendelezem:

1. Krisztus vérének árán megváltott bűnös lelkemet alkotójának, Teremtő Istennek adom vissza, buzgó imáimban arra kérve Őt, hogy azt választottjai közé sorozni s mennyei boldogságuk részesévé tenni kegyeskedjék. Testem pedig térjen vissza az anyaföldre, amelyből alkották s este, csöndben, minden gyászpompa, kíséret és címerek nélkül, egykori székesegyházam belsejében ásott mély sírba temessék el. Megtiltom, hogy bárki is akár rokonaim, akár alkalmazottaim közül érettem gyászruhát öltson magára.

2. Mesterkanonoki alapítványom terhének könnyítésére 1000 m. forintot hagyok azzal a meghagyással, hogy ennek az összegnek, amely jelenleg is évi 6%-kal gyümölcsözik, évi kamatait csakis alapítványaimnak a székeskáptalan tagjai sorából választott mindenkori gondnoka élvezze.

Hat szegény árva javára tett alapítványom gyarapítására ugyan csak 1000 m. forintot hagyok, hogy annak már most is 6%-ot hajtó kamatját minden egyes árva mindaddig élvezze, amíg csak tanulmányait teljesen be nem fejezi. Összes butoraimat és egyéb ingóságaimat értékesítsék s a befolyt összeget készpénzemhez s kánonilag részemre megállapított nyugdíjammal esetleg még engem illető részéhez csatolják. Az így előálló összegből aztán első sorban is fizetések alkalmazottaimat elégítsék ki, akik azonban ezen felül még egy teljes évi fizetést is kapjanak. A többi összeget pedig három részre osszák. Ezek közül az első harmadot szentmisékre s egyházmegyém ama szegényeinek támogatására fordítsák, akik, noha a vikárius úr és a főtisztelendő szentszék véleménye szerint erre legérdemesebbek, szegyenlik a koldulást. A második harmadot a székesegyház kapja. A harmadik harmadot végül rokonaim részére már régebben letett 15.000 m. forint tőkéhez csatolják, évi kamatait pedig Lajos báró, fivérem és Zsigmond báró unokaöcsém rendelkezésére bocsássák, hogy azokat aztán maguk között egyenlő arányban oszthassák fel. Ha a két rokonom közül az egyik magtalanul mulnék ki, ebben az esetben a másik még életben

levő, ha pedig ez is fiúörökösök hátrahagyása nélkül zárná le örök álmra szemét, akkor a károlyfehérvári Irgalmas Szamaritánus-ról címzett szegényekháza élvezze egyedül e tőke összes évi kamatait.

3. Egyházi ékszereimet és templomi ruháimat a székesegyháznak, a káplánom használatában levő kelyhemet, misekönyvemet és egyházi öltönyeimet az Irgalmas Szamaritánus-ról címzett szegényekháza kápolnájának, összes könyveimet pedig a károlyfehérvári, Megtestesült Bölcseségről elnevezett papnevelő intézetnek hagyom.

4. Különböző köziratokba foglalt alapítványaim gondozásával és kezelésével a főtisztelendő székeskáptalant bízom meg azzal a kéréssel, hogy a több városnál gyümölcsöző tőkét ne bolygassa és azokat fel ne mondja. A városoknak úgysis, ha terheiken könnyíteni és a kamatfizetéstől szabadulni akarnak, bármikor jogukban áll a tőke visszafizetése. A főtisztelendő székeskáptalan a tőkét sem kisebb tételekben, sem magánfeleknél ne gyümölcsöztesse, hanem csakis városoknál, vagy ezek hiányában Magyarország területén tehermentes ingatlannal bíró s kellő fedezettel rendelkező mágnásoknál és főuraknál kamatoztassa. Azzal sem értenék egyet, sőt az egyenesen akaratom ellenére történnék, ha a főtisztelendő székeskáptalan a tőkét a csak évi kamatok felvételére jogosult rokonaimnak adná ki és kezelését öreájuk bízna. Ezzel ugyanis teljesen illuzóriussá tenné az Irgalmas Szamaritánus-ról címzett szegények házának azt a jogát, amely szerint ő lép rokonaim jogainak örökébe, ha velük családom férfiága sírba száll.

5. E végrendeletem végrehajtásával a főtisztelendő székeskáptalant bízom meg azzal a kéréssel, hogy ennek foganatosítására kebeléből két tagot válasszon, akiknek ebbeli fáradozásáért személyenként 12 darab aranyat hagyok.

Kelt Medgyesen, 1769. május 3-ikán.

Szalai báró Sztojka Zsigmond Antal,
volt erdélyi püspök s. k.

(P. H.)

Roth István,
a nagyméltóságu végrendelező úr káplánja s. k.

(P. H.)

P. Vadász Béla,
a medgyesi kegyesrendi rendház főnöke s. k.

(P. H.)

Pótvégrendelet.

1. Breviáriumomat, imakönyveimet, papi öltönyeimet, vagyis reverendáimat káplánomnak, a többi ruháimat pedig komornikomnak hagyom.

2. Fehérneműmet, ágytakaróimat, vánkosaimat, lepedőimet és asztalneműmet káplánom, komornikom és szakácsom maguk között állásuk szerint osszák fel.

3. Tizenkét ezüst késemet, nem különben a kis tokban levő tizenkét ezüst kanalamat és nagy asztali órámat Lajos báró fivéremnek hagyom azzal a kéréssel, hogy ő is majd utóbb ezeket Zsigmond báró unokaöcsémnek adja, vagy hagyja. A többi összes ingóságaimat az apróságok kivételével, amelyeket házi személyzetem maga között szétoszthat s magának megtarthat, értékesítsék s a befolyt összeget a végrendeletben megjelölt célokra fordítsák.

Medgyes, 1769. május 7-ikén.

Szalai báró Sztojka Zsigmond Antal,

volt erdélyi püspök.

(P. H.)

Aboríték külsején: „A főtisztelendő székeskáptalannak adják át, de csak halálom után bontsák fel.“

V.

Bajtay József Antal báró, erdélyi püspök végrendelete.

Utolsó rendelkezésem arra az esetre, ha útközben, mielőtt Aradot elérném, vagy ott, jobblétre szenderülnék.

Mindenek előtt következő tartozásaim vannak:

A váczai kegyesrendi atyáknak tartozom	10.000 r. forinttal
A debreczeni kegyesrendi atyáknak tartozom	2.500 r. forinttal
Teljhatalmú megbizottannak szent György napján fizetendő	2.000 r. forint
Issekutz Antal és Gergely fivérek üzletének a részemre szállított árúk fejében tartozom	4.000 r. forinttal
A Szamosújvár és Erzsébetváros városoktól nevemben kölcsönzött, de előttem mindvégig gondosan eltitkolt 4000 forint tizenkét évi 4%-os kamatja fejében tartozom	960 r. forinttal

Tartozásom végösszege tehát 19.860 r. forint

Ez a tartozás azonban készpénzemből nemcsak könnyen törleszthető, hanem azonkívül még marad

4000 r. forint

Ha pedig ezüstkészletemet, fehérneműmet és a többi, jelenleg szekerekre rakott ingóságaimat (ékszerládikám, könyvtáram, két földtekém és feszületes óram kivételével) értékesítik s ezt az összeget a pozsonyi prépostság pénztárában fekvő illetményemhez csatolják, köny-

nyen még további 5000 r. forintot nyerne úgy, hogy tényleges vagyonom végösszege 9000 r. forintra tehető.

Ezt az összeget a főtisztelendő káptalanra hagyom a következő megszorításokkal:

1. Fizessen Konrádnak és Jánosnak, két régi szolgámnak személyenként 400 r. forintot; másik három férficselédemnek pedig bérükön felül adjon még 6—6 aranyat.

2. Fizessen Lukács János szovátai plebánosnak 200 r. forintot.

3. Fizessen Szent Ferenc mindkét rendje pátereinek mielőbb elmondandó szentmisékre 150 r. forintot.

4. Fizessen a székelyföldi plebánosoknak 250 r. forintot.

5. Fizessen a Szebenben, Károlyfehérvárott és Kolozsvárott lakó háziszegény családoknak 50—50 = 150 r. forintot.

6. Fizesse ki végül a holttestem visszaszállítása és temetése alkalmával fölmerült költségeket.

Mint ennek az egyházmegyének legutolsó papját úgy temessenek el a székesegyház sírboltjába. Sírüregemet csak egy síma érclap fődje, amelynek fölirata azonban életkorom („most 56 éves és 16 napos vagyok”) és annak fölemlítésén kívül, hogy mennyi ideig állottam az egyházmegye élén, semmi egyebet ne tartalmazzon.

A fenti összegek kifizetése után még körülbelül 6974 r. forint fog a főtisztelendő káptalan rendelkezésére állani. Ebből 3000 r. forintot mint tőkét biztos helyen s lehetőleg legegységesebben gyümölcsöztessen s annak a káptalan összes tagjai között egyenlő arányban fölosztásra kerülő évi kamatai fejében a nyolc kanonok úr mindenike lelki üdvömrért évenként 3—3 csöndes szentmisét mondjon. Ezt azonban úgy osszák be maguk között, hogy minden egyes hónapra 2—2 szentmise essék.

A többi összeget a főtisztelendő székeskáptalan, bölcs belátása szerint, vagy az egyházmegye, vagy a székesegyház, vagy a káptalan, vagy pedig, tekintetbe véve a mostani viszonyokat, mind a három javára fordíthatja.

A főtisztelendő káptalan lelkiismeretét továbbá azzal a kéréssel terhelem meg, hogy mihelyt ingóságaim között a „comburenda“ (=el kell égetni) jelzésű csomagra bukkan, azt felbontatlanul és anélkül, hogy annak tartalmába magának a legesekélyebb bepillantást is engedné meg, azonnal hamvassza el. A fekete burkolatú kineveztetésem, rangemelésem stb. iratait tartalmazó köteget pedig, mihelyt arra biztos alkalom kínálkozik, küldje el unokaöcsémnek, Sándor Antal bárónak. Ami pedig a többszörösen lepecsételt, fehér borítékú s Ő Felsője a királynő hozzám intézett magánleveleit tartalmazó csomagot illeti, ennek iratait a főtisztelendő káptalan gondosan nézze át. Közülök aztán azokat, amelyek a nagy királynő szívjóságáról tanuskodnak és nekem kiváltképpen becsületesre válnak, ugyancsak említett unokaöcsémhez jutassa. Eme levelek másolatait s az el nem küldöttek eredeti példányait a főtisztelendő káptalan magának továbbra is megtarthatja. Végül nagykiterjedésű levelezésemet is alapos tanulmány tárgyává tegye s csak azokat a leveleket őrizze meg, amelyek tetteim

megértésére s azok rugóinak megismerésére egyaránt alkalmasok, a többit pedig, mint kevésbbé értékest hamvassza el.

Lepecsételt ékszerládikámat, amelybe színarany és aranyozott ezüst tárgyait, brilliánsgyűrűmet, két másik gyűrűmet, órámat, szelencémet stb. raktam, küldjék el a már ismételten említett báró unokaöcsémnek azzal a meghagyással, hogy ő a kis ismétlőórát Haller Gábor gróf úr Ó Excellenciájának, a nagy, kövekkel kirakott ismétlő órát pedig nejének, a grófnő Ónagyméltóságának adja át mint tőlem eredő emléktárgyakat. A többi ékszert pedig részint két nővére s azok gyermekei, részint felesége és saját gyermekei között ossza szét.

Pozsonyban levő könyvtáramat, két földtekémet, feszületes órámat s összes nálam levő könyveimet a kegyes tanítórend magyarországi tartományának hagyom, arra kérve a tartományfőnök urat, hogy azokat bölcs belátása szerint egyik rendháznak juttassa. A könyvek közé vegyült iratokat pedig anélkül, hogy azokat elolvasná, hamvassza el.

*Noha ez az irat halálos betegségem miatt nélkülözi egy rendes végrendelet alaki kellékeit, mégis papi becsületszavamra kijelentem, hogy az minden egyes pontjában a leghivebben fejezi ki utolsó akaratomat.**

Kelt Alvinczen, 1772. december 30-ikán.

Bajtay József Antal s. k.

(P. H.)

Alulírottak ezennel igazoljuk, hogy végrendelező erről az íratról, amelyet előtte előbb érthetően felolvastunk, kijelentette előttünk, hogy az tényleg utolsó rendelkezését tartalmazza és mint ilyent jelenlétükben alá is írt és szokásos pecsétjével látott el.

Kosa Ferenc,

a károlyfehérvári székeskáptalan kanonokja s. k.

(P. H.)

Szabó Mihály,

a károlyfehérvári székeskáptalan iskoláskanonokja s. k.

(P. H.)

VI.

Németújvári Batthyány Ignác gróf, erdélyi püspök végrendelete.

1798. november hó 15-én nagyméltóságú gróf Püspök úr a következő nyilatkozatot (fassio) tette előttünk:

1. Azt akarom, hogy székesegyházam sírboltjában temessenek el.
2. Halálom esetére a Rómából kapott fölhatalmazásomat „faculta-

* Ez a három utolsó sor végrendelező sajátkezű írása.

tes quinquennales“, a szentszék újabb intézkedéséig Fangh István olvasókanonok úrra ruházom.

3. A bánáti birtokok rendezésére maga a donáció már módot nyújt.

4. A káptalannak ahhoz az álláspontjához, hogy a csillagászt (=gyulafehérvári csillagda vezetőjét) az általam előirt módozatok szerint iktassák a székeskáptalan tényleges tagjai sorába, ezennel hozzájárulok és megengedem, hogy az új kanonok esküjét az olvasókanonok úr, mint helyettesem előtt, tehesse le.

5. Udvari prefektusomnak azzal a feltétellel, hogy életem végéig engem híven szolgál, 5000 forintot ajándékoztam, de meg nem adtam. Ha tehát ezt a föltételt teljesítette, az összeget fizessék ki neki, de kamatok nélkül, mert ezeket eddig is tölem mindig pontosan megkapta.

6. Komornikomnak egy kertet ajándékoztam azokkal a tartozékaival együtt, amelyekkel magam is vettem. Minthogy ő és sógora is nyomdászok és mindketten engem állandóan híven szolgáltak, nekik ajándékozom könyvnyomdámát is azzal a kikötéssel, hogy ennek fejében ők is a directoriumokat és egyházmegyei körleveleket ingyen ki nyomatni és Kollisit eltartani kötelesek.

7. Hangszereimet és hangjegyeimet székesegyházamnak ajándékozom.

Előttünk:

Fangh István,
olvasókanonok s. k.

Burián Mihály,
mesterkanonok s. k.

VII.

Csikmindszenti Mártonfi József erdélyi püspök végrendelete.

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.

Az Irás eme velős szavain „Cogitavi dies antiquos, et annos aeternos in mente habui“ gyakran elgondolkozva, nehogy a földi javak miatti gond örök álmomat és síri nyugalmamat zavarja s nehogy halálom után nehézségek merüljenek fel, még kellő időben szorgalommal szerzett s így minden tekintetben jogos tulajdonomat képező vagyonomról rendelkezni akarok.

Nehogy azonban abban az esetben, ha mint erdélyi püspök Magyarországon hunynám le szemeimet örök álomra, végrendeletem megerősítése nehézségekbe ütközzék, előre kell bocsátanom, hogy a Kollonitz-féle megállapodás (Conventio Kolonitziana) egyáltalában az erdélyi püspökökre nem vonatkozhatik, amennyiben a magyar egyházak legfőbb Kegyúra 1775. július 13-ikán 874. szám alatt kelt egyes rendeletével (mely a kormányszéki levéltárban is 1775. évi 5886. szám

alatt megjelölhető) nekik szabad végrendelezési jogot engedélyezett és eme joguk gyakorlásában őket sem előbb, sem utóbb senki sem háborgatta.

Arról pedig, hogy a végrendelet érvényességéhez örökös beállítása (haereditas institutio) korántsem szükséges, már erdélyi törvényeink is világosan tanuskodnak. Sőt az is kiolvasható ezekből, hogy már három tanú is elégséges.

Ami hagyatékomat illeti, hogy az tekintélyes összegre nem rughat, már abból is kitűnik, hogy én, noha, mielőtt Erdély főpásztori süvegét fejemre tettem volna, kormányzékeni tanácsos és szerbiai püspök voltam, de mivel e püspökség után még egy fillérsnyi jövedelem sem volt, kormányzékeni tanácsosi fizetésem pedig alig volt elegendő állásomnak megfelelő életmód folytatására, üres zsebbel s teljesen vagyon-talanul ültem be Erdély püspöki székébe. Így történt aztán, hogy már első kiadásaimat is első évi gabonatermésem árából kellett fedeznem. Sőt, mi több, e nehézkezdetet nyomom követték költséges útjaim, hosszas bécsi tartózkodásom, a bécsi és pápai udvaroktól reám kirótt magas és súlyos illetékek, amelyeknek elengedéséért (amint ezt elődeim tették) már csak azért sem folyamodhattam, mivel maga a trón is épp abban az időben válságos időket élt át, az egyháznak száműztesben élő feje pedig csakis a püspökök alamizsnájából tengette életét. Ehhez járult az a mindig híven követett elvem is, hogy kerüljem az adósságesinálást s ne áhítozzam mások dicsérete után olyan tetteimért, amiket csakis kölcsönvett pénz segítségével lettem volna képes véghezvinni; mert — szerintem — mindig többet árt az embernek a hitelezők átka, mint amennyit használ az idegen pénzen vásárolt magasztalás. Hát azt hallgassam-e el, hogy főpásztori működésem első percétől kezdve mindig különös gondot fordítottam a püspöki birtokok gyarapítására s azok javítására? Saját pénzemen több szőlőt vásároltam, nehányat pedig visszaszereztem. Új gazdasági épületeket emeltettem s a már meglévőket kijavítottam. Benedek községben a Balázsi-féle birtokot vásároltam meg s azon nemesak új lisztörlő- és ványolómalmot építettem, hanem még pálinkafőzdét is állítottam fel. Károlyfehérvárott a várban, ahol a püspökségnek italmérési joga volt, korcsma-helyiségről gondoskodtam s e célra saját pénzemen egy házat vásároltam. Ezt ugyan rozoga állapota miatt nem sokára le kellett bontatnom, de helyébe azonnal újat emeltettem. Ugyancsak a várban a püspökség részére megvettem a Szebeni-féle házat is. Az alsó városban az iskola részére házat vásároltam s azt a tanítás céljaira teljesen felszereltem. A plébános részére kertet vettem s azt a szükséges major-sági épületekkel is elláttam. Magyarigenben új templomot építettem. Ponor községben az Oroszi-féle birtokot szereztem meg jobbágyaival együtt. Ugyanott Pogány Fáni úrnőt is sikerült rábírnom arra, hogy megfelelő összeg ellenében jobbágyairól a püspökség javára mondjon le. Hogy Felsőgárd községben mi mindent tettem, azt hiszem, az eléggé köztudomású.

A veszélyben forgó s nagyon is kérdésessé vált püspöki birtokokat megmentettem, az alvinczi birtokokat pedig, még hosszabb utazá-

soktól sem riadva vissza, sok utánjárás után tetemes anyagi áldozattal a székesegyháznak megszereztem. Hogy mennyi pénzembe került az a négy magyar országgyűlés, amelyeknek ülésein nemcsak résztvettem, hanem egyházam részére még sok előnyt is kivívtam, az mindenki előtt közismert.

Az elődöm halála után beállott bonyodalmak is nagyban hozzájárultak anyagi erőm csökkentéséhez. Hagyatékát ugyanis több oldalról pörrel támadták meg. És, ami még kellemetlenebb, ezek a pörök még mai napig sem fejeződtek be s a debreczeni bíróság perdőntő ítélete napról-napra késik. Már pedig mindaddig, amíg a hagyatékot a zár alól föl nem oldják, úgy a papnövelde, mint a csillagda az őket jogosan megillető kamatjövedelemtől, amellyel néhai elődöm, mint adósuk nekik tartozik, teljesen elesnek. Ily körülmények között pedig mindkét intézet fenntartásának s épületeik kijavításának terhe csakis az én vállaimra nehezedik. Hogy már eddig is mily nagy anyagi támogatásban részesítettem a papnöveldet, azt nemcsak a szeminárium rektorai tudják, hanem a székeskáptalan is, hisz előttük fekszik s ő őrzi a papnövelde javára tett adományomról szóló közokiratot. Kolozsvárt, mint e célra legmegfelelőbb helyen, a liceum épületében csillagdat állítottam fel s annak vezetőjét állandóan segélyeztem. Katonai célokra is sokat áldoztam. Hisz nem titok, hogy a trón és haza érdekében részint önként felajánlott, részint pedig reám kirótt adományaim mily tetemes összegre rugnak. E célra ajándékoztam, néhány asztali evőeszköz kivételével, összes ezüstneműmet, az 1809. évi nemesi fölkeleskor (az insurrectio idejében) 40 és a folyó 1813-ik évben 11 lovamat, 30.000 r. forintot és sok más egyebet. A rendesen mindig sok költségbe kerülő „canonica visitatio“-k alkalmával szétosztott segélyösszegeket épp úgy nem említém, mint ahogy hallgatással mellőzöm azokat a tetemes összegeket is, amelyeket a székesegyház helyreállítására, a bankjegyek értékcsökkenése folytán felére apadt vallásalap kiegészítésére, a nagy drágaság idejében nélkülözéseknek kitett szegény plebánosok, segédlelkészek és tanítók segélyezésére fordítottam. Miért is említeném, hisz mindezt a Mindenható az élet könyvébe úgy is följegyezte, És végül, aki ismeri ugyan szerény, de főpapi állásomnak mindenben megfelelő életmódot s eképp mégis elég költséges háztartásomat, azt hiszem, hogy egyáltalában nem fog csodálkozni hagyatékomban csekélységén.

Az a vagyon tehát, amelyről végrendelkezhetem, püspöki birtokaimon esetleg még található készpénzből, halálom napjáig esedékes illetményeimből és abból az összegből áll, mely a butorok, mindennemű gabona, bor, széna, tűzifa, marha és egyéb állatállomány árából lelkiismeretesen foganatosított árverés útján be fog folyni. Eme végrendeletem végrehajtására a csillagász-kanonok urat, továbbá titkáromat és ceremoniáriusomat kérem föl, akik aztán maguk mellé véve egy idegen számvevőt, tisztjeimet pontos számadás benyújtására szorítsák, minden ingóságomat értékesítsék s a befolyt összegből a hagyatékot terhelő tartozásokat vonják le. E tekintetben a székeskáptalan és a kincstári kamara megbizottjainak szives közreműködése mellett, első

sorban is utódom részére az a 5000 r. forint értékű alapfölszerelés hasítandó ki, amelyet magam is, midőn főpásztori székemet elfoglaltam, átvettem. Ezt kövesse továbbá házi orvosom és sebészem tiszteletdíjainak, gyógyszerek és temetésem költségeinek kifizetése. Temetésemen minden fölösleges pompát mellőzzenek s fölöttem engem reagasztaló gyászbeszédet ne tartsanak. Utolsó utamra lehetőleg csak a székeskáptalan tagjai és a papság kísérjenek s különös súlyt fektessenek arra, hogy az ekkor felmerülő költségek javarészét a szegények között kiosztandó alamizsna és a lelki üdvömrért végzendő szentmisék stipendiuma képezze. Ami pedig egyéb tartozásaimat illeti, ilyen a kereskedők és iparosok számláin kívül aligha akad, s ezek a számlák is csak a folyó évben részemre szállított árukról, vagy ebben az évben végzett munkákról szólhatnak, amennyiben én minden évben újévkor minden számlát pontosan ki szoktam egyenlíteni. Tisztjeimnek és egyéb alkalmazottaimnak halálom napjáig esedékes fizetését, illetőleg bérét fizessék ki, a Kolozsvárt lakók ezen felül még egy félévi fizetést is kapjanak, hogy addig is, míg új álláshoz jutnak, megélhetési gondokkal ne küzdjenek. Ami pedig károlyfehérvári és alvinczi alkalmazottjaimat illeti, ezeknek a további ellátásáról a kincstári kamara köteles gondoskodni, mint amelynek halálom után szolgálatába lépnek. Végül még csak arra hívom fel e végrendeletem végrehajtóinak figyelmét, hogy úgy az alvinczi, mint a kolozsmonostori birtokokon levő alapfölszerelés saját tulajdonomat képezi s ezért az többi ingóságaimmal együtt értékesítendő.

És most már térjünk át a hagyományokra:

Az összes hagyatékot tíz egyenlő részre osszák. Az *első részt* Öfelségének, Császárom-, Apostoli királyom-, Nagyfejedelmem- és legkegyelmesebb Urammak hagyom a hadirokkantak részére. Ezt a részt az erdélyi katonai parancsnokságnak adják át.

A *második részt* egyenlő arányban székesegyházamnak s a főtisztelendő káptalannak hagyom azzal a kéréssel, hogy mindkét összeget gyümölcsöztessék s a káptalanra eső összeg kamatjövendelmét a kanonok urak maguk között egyformán osszák fel.

A *harmadik részt* ugyancsak egyenlő arányban az aggpapok, szegény egyházak, plebánosok és kántorok pénztárának hagyom állandó kamatoztatás végett.

A *negyedik részt* a károlyfehérvári, Irgalmas Szamaritánus-ról címzett szegények házának hagyom. Úgy a második, mint a harmadik és negyedik részt bevett szokás szerint a főtisztelendő káptalan kezelje és gyümölcsöztesse.

Az *ötödik részt* egyenlő arányban négy nővéremnek s azok gyermekeinek hagyom. Ennek a résznek felosztásával az alciki főesperes urat bizzák meg, aki ezért a fáradságáért 100 r. forint tiszteletdíjban részesüljön.

A *hatodik részt* egyenlő arányban a csikmindszenti lelkész s plebánialak és a csikszentkirályi (ebben a községben születtem s itt is kereszteltek meg) templom alapja javára hagyom. Ennek a résznek azonban mindig csakis az évi kamatjövendelve kerül szétosztásra.

A hetedik részt egyenlő arányban a kolozsvári csillagdának és vezetőjének (aki különben mennyiségtan tanár is), a kolozsvári alsó-fokú nemzeti iskola fejének s az ugyanottani elemi iskola silányan fizetett igazgatójának a végül csillagászati felszerelések beszerzésére hagyom. Ennek a résznek kezelésére az erdélyi főkormányshéz kérendő fel.

A nyolcadik részt Hosszú Andrásnak (aki már régóta van szolgálatomban s súlyos betegségek alatt mindig híven s odaadóan ápol), feleségének s gyermekeinek hagyom. Ő kapja alsó ruháimat, fehérneműmet s kolozsvári ágytakaróimat is.

A kilencedik részt egyenlő arányban Dietrich Mátyás- és feleségének (akik mint árvák kerültek egykor szolgálomba), a kolozsvári Kováts Andrásnak és hétbüki Füstösnek árvái kapják. Ennek a résznek kezelése az illetékes árvaszékekre bízandó.

A tizedik részt végrendeletem végrehajtóinak hagyom azzal, hogy ebből a részből díjazzák a leltár felvételénél és az ingóságok elárverezésénél alkalmazott irnokokat is.

Könyveim legnagyobb részétől a sors már több ízben megfosztott. Még megmaradt könyveim közül a mennyiségteni műveket a kolozsvári csillagdának, a többit pedig a károlyfehérvári püspöki könyvtárnak ajándékozom. Irataimat a tűz hamvasztotta el s így csak a Németországban kiadottak egy része juthat még esetleg ide.

A székesegyház kincstárából magamhoz vettem Mártonfi György püspök vörösköves keresztjét s régi divatú kettős aranyláncát. Ezt az utóbbit a mai izlés szerint átalakíttattam s rugós csattal szereltem föl. Ceremoniáriusom őrsi a Sztojka-féle kékköves keresztet és ugyanilyen gyűrűt néhány egyházi ruhával s leltárral együtt. Mindezt a székesegyháznak vissza kell adni. Az általam szerzett s saját pénzzel vásárolt egyházi ékszereket pedig adják át a székesegyháznak utódaim használatára. Ezek között szerepel egy divatos kettős aranylánc, egy ametiszt- és gyémántokkal körített aranygyűrű, egy smaragddal és gyémántokkal díszített aranygyűrű, egy rubinokkal díszített s az utolsó vacsora képét ábrázoló elefántesont gyűrű, egy a szent család képével ékített s utánzott smaragdfoglatatú gyűrű, egy krizolit- és gyémántokkal kirakott arany mellkereszt és egy sima arany mellkereszt. Az aranyozott ezüst mellkeresztet és nyakláncot, továbbá a kereszttről levett Megváltót ábrázoló karneol gyűrűt pedig velem temesék el.

Nehogy hagyatékomat és nevemet Alvincz, Drombár, a Szebeniféle s a károlyfehérvári várban levő Galamb-ról címzett házak s végül a kolozsvári lakás miatt támadás érje, egyes rosszmájúak és háládatlanok (kiket azonban Krisztusért pellengére állítani mégsem akarok) elhallgattatásáról már jó eleve gondoskodtam s ebbeli, írásbeli tiltakozásomat mellékletként e végrendeletemhez csatolom.

Az ingóságaimról fölvett leltárak kolozsvári, károlyfehérvári és kolozsmonostori tisztjeimnél vannak. Ezekért tehát hozzájuk forduljanak végrendeletem végrehajtói.

Mínthogy végrendeletem ellen senki kifogást nem emelhet, senki

sem vonhatja végrendeletem végrehajtóit felelősségre. Ha azonban hagyományosaim közül egyiknek vagy másiknak esetleg mégis kételye támadna a végrehajtás helyessége felől, nyújtsanak neki, vagy nekik kellő alkalmat a leltárak, becslési és árverési jegyzőkönyvek alapos átnézésére. És ha még ez sem lenne elegendő, ebben az esetben úgy a végrehajtók, mint az elégedetlenkedők tetszése szerint szabadon választott bírakra bizzák a végleges döntést.

Mínthogy súlyos betegségeim idejében Budán és Kolozsvárt kelt két végrendeletemet már megsemmisítettem, ez a harmadik végrendeletem, amely, hogy mindenben híven tükrözi vissza végső akaratomat, azt ezennel aláírással és szokásos pecséttemmel is igazolom. Fenn tartom azonban magamnak azt a jogot, hogy ha a Mindenható kegye továbbra is megtartja életemet, e végrendeletem bármelyik pontján változtathassak, vagy ahhoz pótvégrendeletet csatolhassak. Kelt Felsőgárdon, nyaralomban, az 1813. év szeptember havának 19-ik napján.

Mártonfi József,
erdélyi püspök s. k.

(P. H.)

Mi alulirott felkért s itt együtt jelenlevő végrendeleti tanúk ezenel igazoljuk, hogy ez az okirat tényleg a Püspök úr Ónagyméltóságának végső akarátát tartalmazza s épp ezért azt mi is aláírtuk és pecsétjeinkkel láttuk el. Kelt Károlyfehérvárt, 1813. szeptember 29-ikén.

Bede József,
csillagász-kanonok s. k.

(P. H.)

Ivuly Károly,
ifjabb iskoláskanonok s. k.

(P. H.)

Fancsali Dániel,
gyergyói főesperes és kancellár s. k.

(P. H.)

Pótvégrendelet.

Néhány pénzkövetelésemet, ha azokat még életemben meg nem fizetik, a kolozsmonostori uradalom négy egyházának, a károlyfehérvári szegények házának és Dániel Miklós komornikomnak hagytam. Ha pedig ezeket a pénzköveteléseimet még halálom előtt kifizetik, az idecsatolt kötelezvényeket adják ki az illetőknek. Ezzel ugyan a főntebb említett hagyományom hatályát veszti, de ebben az esetben Dániel Miklósnak elengedem azt az összeget, amellyel ő és édes anyja nekem mint az igeni malom bérlői tartoznak. Ezért az ekkép elengedett

összegért azonban hagyatékomból kárpótolják a csillagdát. Dániel Miklósnak adjanak még 1000 r. forintot s az Irgalmas Szamaritánus-ról címzett szegények háza pedig az iskola részére átengedett telkéért 100 r. forintot kapjon.

Mártonfi,
erdélyi püspök s. k.

A székesegyház kincstárából kivett s egyideig használatomban levő Mártonfi- és Sztojka-féle mellkereszteket a gyűrűvel együtt, valamint az aranyláncot 1814. szeptember havában visszaszolgáltattam.

Dániel Miklóst ugyan időközben Metesden gazdasági ispánná tettem, ez azonban legkevésbé sem szolgálhat okul arra, hogy a már fönntebb leírt hagyományoktól elessék.

Mártonfi,
erdélyi püspök s. k.

Mi készül túl az Uralon?

Irta: Horváth József.

Hozzászoktunk ahhoz, hogy az orosz történelemnek csak a felénk fordított arcába tekintünk s csak Európában figyeljük az orosz hadak vonulását, Moszkvától a Rajnáig, Schweizig, Világosig és mindenüvé, ahol a nagypolitika valaha megkövetelte jelenlétüket.

Annál kevesebbet tudunk az orosz élet keleti végeiről. Pedig az ottani események nem kevésbé érdekesek és fontosak, mint a nyugati teljesítmények, különösen mióta az új Oroszország védekezésre rendezkedik be az egész nyugati szakaszon és politikája súlypontját a mindinkább időszerűvé váló keleti front mögé, Szibériába, helyezte át. Történelmi jelentőségű lépés ez, mert Szibéria haerszintér lesz az orosz nép nagy küzdelmeiben, melyeket az újjászülető Azsia erőivel kell majd megvívnia, és Szibéria az a terület, ahol az orosz életenergiák világpolitikai munkára vállalkozhatnak. Itt helyezkedhetik el az orosz anyák buzgalmának terméstöbblete, itt várnak kiaknázásra a talaj még soha pontosan meg nem határozott kincstömegei és itt is vannak bőségesen erdők, hatalmas vízvonalak és dús fekete föld, ahol acélos búzáat érlel a rövid nyár heve. Szibéria a nagyszabású orosz jövő záloga, felbecsülhetetlen érték és Moszkva lázasan építkezik tovább azon az alapokon, melyeket még a cárok idejében rakott le az előrelátás.

Pedig nem volt mindig kedvence a jövőkutató fantáziának. Sokáig csak sötét háttérül szolgált az orosz életszínpadnak és a történelem reflektorai hosszú évszázadokon át csak az Európának játszó főalakokat árasztották el fénykévéikkel, míg Szibériának csak sáppadt reflexek jutottak. Holott már régen orosz birtok. Még Rettenetes Iván idejében zajlanak le a döntő küzdelmek az Uralon túli tatár kánokkal és a hódítás befejezésének öröme a beteg és öreg cár utolsó napjait édesíti meg. A tatár ellenállás összeroppanása után hosszú menetelések következnek egyik folyótól a másikig és az útba eső néptörzseket két évszázad céltudatos munkájával igázzák le a fölényes felszerelésű orosz lovasok. A cárok parancsára engedelmesen nyomulnak előre úttalan utakon távol a szülőföldtől, hogy elfoglalói legyenek olyan területnek, mely csak századok mulva, de akkor majd bőségesen fogja megfizetni a hódítás fáradalmaikat és áldozataikat.

A hadak nyomában hosszú szekérsorok viszik az asszonyokat és gyermekeket és velük jön a minden oroszokat kemény egységbe foglaló ortodox egyház. A forgalom fővonalain, megerősített helyeken, felépülnek az első orosz házak, megindul az orosz élet halk szívverése és a

nagy nyáj messzi elsodort töredékei felett hűségesen őrökdi a keresztény hit és az édesen csengő hazai nyelv.

E gyenge sejtek erősödése csak lassan halad előre. Nagy terület megszállásáról volt szó, mely egyelőre nem tudta elfeledtetni az anyaországot és ahonnan menekült is mindenki, aki előtt nem zárta el a hatalom a visszatérés útjait. Csak a hivatalnokok és az életfogytiglani hadiszolgálatra elkötelezett kozákok maradtak benn. — Sokkal több oroszra lett volna szükség, hogy itt komoly orosz élet indulhasson meg és hogy ez az értékes provincia valóban belekapcsolódhassék az anyaország hatalmas szervezetébe.

Ez a lassan szaporodó oroszország különböző forrásokból táplálkozik. Az erdők mentén vadászok szállingóznak kelet felé, Szibéria szűz erdőseibe és nyomukban prémkereskedők jönnek, hogy az értékes szőrmezsákmányt Nisni-Novgorod piacaira továbbítsák. Az erdőövtől délre a régi orosz-tatár kapcsolatok útvonalain a kereskedő- és iparos-elem szivároog be a megszálló csapatok nyomán. A parasztság jórészt a kozákok utódaiból kerül ki és bőségesen gondoskodnak róluk a cárok, mert ők itt az orosz uralom pillérei. A leggazdagabb forrás azonban a deportált gonosztevők és a politikai száműzöttek sokasága. A birodalom minden részéből végtelen sorokban vonulnak Ázsia felé. Nehéz jövő vár rájuk, de csak hálások lehetnek a sorsnak, hogy nem az orosz börtönök piszkában senyvednek el, hanem pionírjai lehetnek az új orosz életnek.

Maga a nép csak borzalommal gondol Szibériára. Mert aki a száműzöttek kétségbeesett oszlopait látta elvonulni, nem alkothatott magának barátságosabb fogalmakat róla. És mindenkinek volt része ilyen látványban. Lidérce volt az orosz álomnak ez a drága terület, nagy temető, ahová századokon át a cári parancsra temetkezett a gondolat és a bűn. Már maga a szó is rettegést váltott ki, ahelyett, hogy büszke öntudatot és a remény melegségét terjesztette volna maga körül. Rettentő fegyházként élt a nép képzeletében, ahol a rövid nyár silány kegyeit a hosszú tél dermesztő hidege bosszulja meg és ahonnan csak nagyritkán van visszatérés. És ezek a lesújtó hírek a szóbeszéd szárnyain jutottak el az óhazába és az ijedt emberek lázas képzelete fantasztikus arányúakká torzította a különben nem is oly szörnyű valóságot.

Maguk az orosz politika felelős tényezői is csak lassan eszmélnek rá arra, hogy Szibériának nemesak az a rendeltetése, hogy felvonulási területül szolgáljon az ázsiai határt védő katonai erőknek, és hogy magába fogadja mindazokat, akiket nem volt tanácsos megtérni az európai részekben, hanem olyan értéke a birodalomnak, mely a jövőben világpolitikai munkára fogja kényszeríteni az orosz életerőket. A ma sokkal közelebb fekvő kérdései azonban szükségkép háttérbe szorították a holnap problémáit. Egyelőre az anyaország megerősítésére kellett gondolniok és a politikai előrelátás áldozatos háborúk hosszú sorában rakja le a legújabbkori Oroszország alapjait. Ezalatt Szibéria csak távoli horizontja lehetett az orosz történelem küzdőtereinek és csak az orosz életerő feleslegeiből táplálkozhatott.

Szibéria birtoklásának jelentősége tulajdonképpen csak a XIX. század második felében bontakozik ki a maga egész komolyságában

az orosz öntudat előtt. Anglia felvonulása Indiában rohamlépésekben halad előre. Warren Hastings óta Lord Curzonig és Lord Irwin-ig az angol politikus- és diplomata-tenyészet legkiválóbb alakjai irányítják az eseményeket és közöttük alig van valaki, akiről a történelem azt állapíthatná meg, hogy nem volt „the right man on the right place”. E minden kritikát elbíró vezetés mögött engedelmesen sorakozik fel a komolyság, a tudás, a példátlan szívósság, a köteleességtudás és a pénz. A félsziget országai egymás után buknak el és Anglia véres hadjáratokban viszi előre színeit a Himalája ormaira. 1857-ben az angol király „India császára” címet veszi fel és ezzel az egész világnak tudomására hozza, hogy Indiát a világbirodalom legfontosabb pillérének tartja és ahhoz senkit közel nem enged. Az előretolt állások kemény gyűrűjével veszi körül ezt a becses szerzeményt, befészkel magát Perzsia déli felébe és ráteszi kezét a dél-perzsiai petróleummezőkre. Pandzsábot Beludsisztánnal biztosítja, 1904-ben pedig a Younghousband-féle expedícióval kierőszakolja a tibeti szerződést és elejét veszi az orosz terjeszkedésnek. Tovább keletre nem gáncsolhatja el a franciák befészkelődését Hátsó-Indiába, de hogy egymás köreit ne zavarják, ütközőállamot létesít maguk közt: Sziámot. Ugyanakkor Kínában is lázas munkába fog. A gyengülő dinasztia és a szétzúzó gazdasági élet a sors mélységei felé sodorja a Mennyei-Birodalmat és Anglia felhasználja az alkalmat, hogy a nagyhatalmakkal együtt szinte parcellázza a haldokló értékeit. Omaga természetesen a legértékesebb részt, a birodalom gerincoszlopát, a Jangcsekiang völgyét, választja és gondoskodik arról, hogy legkomolyabb ellenfelét, Oroszországot, a mandzsúriai érdekeltségek aprópénzével fizesse ki. A legtávolabbi keleten Japán nagylendületű erősödését rokonszenvvel figyeli és döntő pillanatban támogatja is. Mert sokkal kellemesebb Angliának a Koreával kibővült és a Sárga-Tenger nagy flottabázisán az Amur-provinciát biztosan ellenőrző japán nagyhatalom, melyet az angol-szász erők bármikor hozzászoríthatnak a kontinenshez, mint egy olyan Oroszország, mely Mandzsúrián át meleg tengerhez jutna és megzavarná a Csendes-Oceánon úszó flották különben is nehezen kiegyensúlyozható rendjét. Angliának ezt minden eszközzel meg kellett akadályoznia. E politikai alapgondolat megvalósítása az angol világbirodalom történelmének egyik legérdekesebb és legizgalmasabb fejezete. Nehéz munka volt, de annál értékebb az eredmény: az Indiai-Oceán angol tengerré lett, mert Dél-Afrikától Ausztráliáig apró és jelentéktelen megszakításokkal minden partszakasz angol birtok, Oroszország pedig felszorult Eurázia északi részeibe, távol a meleg tengerektől, a világforgalom nagy vonalaitól és minden olyan ponttól, ahonnan döntőleg lehetne beleavatkozni a világpolitika menetébe. Így zárta ketrecbe a szláv óriást az angol tudás, és csak természetes, ha most Moszkva egy új világnézet gondolatlavinájával támadja az angol állásokat, melyeket a fegyverek erejével megközelíteni képtelen. Napjainkban javában áll a harc, egy minden eddiginél nagyobb jelentőségű és jövőterhesítőbb küzdelem.

Anglia ázsiai hadműveleteivel szemben Oroszország veszedelmes

ellentámadásokat vezet. Konstantinápolynál, Transzkaukáziában, Perzsiában és Afgánisztánban vonulnak fel az orosz hadak és kétségtelen, hogy sokkal nagyobb sikereket mutathattak volna fel, ha a cári Oroszország nem lett volna kénytelen erejének javát az európai szakaszokon lekötve tartani, különösen azóta, hogy a francia szövetség és a francia pénz döntő tényezője lett az orosz külpolitikának. Az orosz-angol harc vonalát közelében fekszik ma az angol világbirodalom főútjára és ez a körülmény a két nép gyarmati küzdelmeinek világpolitikai jelentőséget ad. Oroszország csak ott tudott komoly sikereket elérni, ahol az akkori közlekedési viszonyokhoz képest még a hosszúkezü angol politika sem érhetett el: Bocharában, Chivában és Nyugat-Turkesztánban. De mihelyt a minden kolóniáknál becsesebb angol birtokok, a tengerek, kerültek veszélybe, Anglia minden tudásával és minden erejével védekezett és sikerült is távoltartania ezt a legkomolyabb ellenfelét a keletre vezető út minden pontjától.

Ezek az angol-orosz küzdelmek, valamint a mongolság aggasztó erősödése végre megértetik a felelős orosz tényezőkkel, hogy Szibéria védelméről különös odaadással kell gondoskodniuk. Ez a megállapítás érleli meg aztán a Cseljabinszk—Vladivosztok-i vasútvonal tervét. Óriási teljesítménye ez a vonal az orosz erőnek és világpolitikai jelentőségében az amerikai pacifikokra emlékeztet. Új orosz népvándorlás indul meg kelet felé, komoly honfoglalás és mint a szőlőindák a karót, úgy folyja körül az oroszország a keleti felvonulás e nagy mágisztráléját. Nem fél már többé senki a távolságtól, nem kell már örökre búcsút venni az otthonmaradottaktól, mert még Vladivosztokból is haza lehet utazni néhány nap alatt. Még nagyobb lendülettel folyik az orosz bevándorlás a szerencsétlen kimenetelű orosz-japán háború után. Ha eddig kétségei lettek volna Szibériát illetőleg, most már láthatta a nép, a hadsereg, hogy Szibéria nem pokol, hanem gazdag és nagy jövőjű terület, ahol mindenki elfér, akinek az anyaország képtelen a jólét dús emléit kínálni. A tél hosszú és szigorú ugyan, de könnyen elviselhető, ha a szoba meleg és tele az éléskamra. A szoba pedig meleg, mert rengeteg őserdők övezik a láthatárt, az éléskamra is megtelik, mert a dolgos kezek munkáját bőségesen fizeti a nyár. A visszatért hadak aztán elvitték Szibéria hírét a legeldugottabb vidékekre is, és sokan búcsút mondtak az óhazának, hogy szerencsét próbáljanak keleten. És nagyon rokonszenves volt ez a népmozgalom, mert Szibériát nem a hadseregek, hanem a paraszt, az iparos és a kereskedő teheti valóban oroszjá. Még a hivatalnokok is, akiket sohasem lehetett azzal gyanúsítani, hogy túlságosan udvariasak volnának, megkülönböztetett figyelmekkel intézték a kivándorlók ügyét-bajját. E nagy vasútvonal aztán csodákat mivelt, Szibéria városai amerikai arányokban fejlődtek és a vidékeken erőteljes falusi élet indult meg.

A világháború kitérőrekor Oroszország ázsiai határai tekintetében a következő helyzetet találjuk: Transz-Kaukázusban a berlini kongresszus (1878) határmegállapításai érvényesek. Oroszország itt mélyen beékelte magát a Fekete-tenger és a Káspi-tó közé és veszedelmesen közel került Mezopotámiához. Az angol politika munkáját csak

megnehezítette az a körülmény, hogy Törökországot erélyesebb védekezésre nem bátoríthatta, mert szélesebb politikai elgondolások miatt az ozmán hatalom gyöngítésére is kellett törekednie. Ezért állt Törökország évtizedeken át a nyugati diplomáciai harcok pergőtüzében. A német „Drang nach Osten“ és Törökország magatartása csak megerősítette az angol tényezőket török-ellenes érzelmeikben. Perzsiában az angol-orosz verseny az 1907-iki egyezményhez vezet, mely az ország északi felét orosz érdekszférának ismeri el, a gazdagabb és politikailag sokkal fontosabb déli részt pedig Anglia hatáskörébe utalja. Afgánisztánban is hasonló a helyzet. Az oroszok északról, az angolok délről nyomulnak előre, anélkül, hogy döntő mérkőzésre szánják el magukat. A viaskodás — formailag legalább — az ország függetlenségére vezet. Afgánisztán annak köszönheti szerencsés megmenekedését, hogy birtokáért két ilyen hatalmas rivális versengett. A határokat angol-afgán-orosz bizottságok állapították meg. Ettől keletre a kínai határ mentén egész Mandzsúriáig a legbizonytalanabbak az állapotok. Ezen a hosszú szakaszon tulajdonképpen az 1729-iki úgynevezett Kiachta-Bura egyezmény az irányadó, mely Oroszország és Kína közt rendezi a határokat. Ezt az alapegyezményt aztán 1768. és 1792-ben újabb megállapodásokkal egészítették ki és Oroszország a gyengülő Kínával szemben fontos előnyöket érhetett el. Ezt annál is könnyebben tehetette, mert az eredeti egyezmény nem intézkedik a határokról olyan pontosan, mint ahogy az európai szerződések szokták, topográfiailag határozottan és félre nem érthető módon, hanem csak nagy vonásokban, tökéletlen térképek téves megállapításai szerint. Nagyon bizonytalanra tette a helyzetet az is, hogy a határok mentén jórészt nomád törzsek laktak, kik a szükséghez képest messze elköborolnak nyájaikkal és a politikai határokkal minél kevesebbet törődnek. Ilyen viszonyok közt természetes, hogy a határincidensek napirenden voltak és az erőteljes és céltudatos orosz politika mindannyiszor sikeresen halászhatott a zavarosban. Nyugat-Turkesztánban rövidesen új határookra volt szükség. Így jött létre a pekingi béke (1860), mely az Illi és Irtisz folyók felső folyásánál rendezi újra a határokat, persze ezúttal is az orosz érdekek szemmeltartásával. Az Irtisz és a Szelenga folyók közti szakaszon az 1911-iki nagy kínai forradalom idéz elő jelentékeny változást. Az oroszok lényegesen délre tolják vonalaikat és a benszüllötték forradalmasítása révén a gazdag Tannu-Tuva tartományt is Szibéria érdekszférájába kapcsolják. Attól keletre Külső-Mongoliában pedig Oroszország úgy lép fel, mint patrónusa minden olyan középázsiai népnek, mely megúnta a kínai bankárok terrorját és elszakadni vágyik a Mennyei-Birodalomtól. Ezért az orosz kereskedők olyan helyeken is befészkelhették magukat, ahol eddig a kínai tőke versenytárs nélkül garázdálkodhatott. A cárok segítségével történt az is, hogy Külső-Mongolia négy nagyhercege 1911-ben elszakadt Pekingtől és országuk függetlenségét kikiálthatta. A kínaiaknak menekülniök kellett és helyüket az oroszok foglalták el. Ami Madzsúriában történt, a japán-orosz háború és annak következményei, mindnyájunk előtt ismeretesek.

A cári Oroszországot tehát nem lehet azzal vádolni, hogy Szibériát teljesen elhanyagolta volna és hogy csak az ázsiai népek ernyedő nemtörődömségének köszönheti, hogy maig is birtokolhatja. Nyugat-Turkesztántól a Sárga-Tengerig az volt az alapgondolata az orosz politikának, hogy az ázsiai bennszülöttek rovására minél délebbre tolja a határokat és hídfőszerű állásokkal biztosítsa a nagy terület ütőerét, a Cseljabinszk—Vladivosztok-i vasútvonalat. A cárokat e törekvéseikben a szerencse kísérte. A legnagyobb ellenfél, Kína, már évtizedek óta belső válsággal küzd és így kénytelen eltérni, hogy a perifériákon súlyos sebeket vágjon az orosz kard és az orosz felfáng. De nemcsak a politikai egység fenntartásával és kedvezőbb határok megvonásával törődtek a cárok, hanem gondoskodtak az országrész geológiai és gazdasági feltárásáról is. A kormányzóságok mellé beosztott szakemberek felkutatják a földben rejtőző kincseket, a vasat, a szenet, aranyat és ezüstöt és jelentéseikben már előre veti árnyékát Új-Szibéria. Ezek a jelentések két dolgot sürgetnek: pénzt, hogy a gazdasági adottságok az orosz erő bő forrásaivá lehessenek, és embert, orosz embert, aki a már elfoglalt tartományt valóban és vér szerint is oroszszá tegye. Különösen a vasutak építését szorgalmazzák, mert az óriási távolságok szinte lehetetlenné tesznek minden komoly munkát. A világháború kitörése előtt már elkészült a szibériai vasúthálózat terve. (G. Cleinow: „Eisenbahnbauten und -pläne in Russisch-Asien, 1928.) Az érdekelt körök képviselőiből összeállított százas bizottság nyolc vasútvonal építését indítványozta, köztük az

Orenburg—Semipalatinszk—Barnaul—Bijszk, és a
Turkesztán—Szibéria-i vonalat.

Ezek a tervek egyelőre csak tervek maradtak. Megvalósításuk legfennebb a transzirozásig jutott el, mert az orosz nagypolitikát teljesen leköttették az európai események. Franciaország fokozott munkára kényszerítette az orosz erőket a nyugati határok mentén. Fontos stratégiai vonalak megépítését kellett minél hamarabb befejezni és alkalmassá tenni az egész orosz vasúthálózatot a mozgósítás nagy erő kifejtésére. Ezt annál is inkább, mert a központi hatalmaknál kitűnően kiépített és teherbíró vonalak álltak a hadvezetőség rendelkezésére. Természetes tehát, hogy a hadsereg igényei lettek irányadók és Szibéria speciálistái, jövőlátó szakemberek, kénytelenek voltak elhallgatni. Szibéria újból elvesztette aktuálitását és az utolsó orosz cár elindíthatta a gőzhengert nyugat felé. A legszebb reményekkel indult el az orosz hadsereg: a központi hatalmak ellen egy egész világ vonult fel, az ázsiai orosz határokon pedig a szövetséges Anglia és Japán örködött. Ki hitte volna, hogy Oroszország mégis hiányzani fog a békétárgyalásokról és hogy bőven ontott orosz vért ilyen kegyetlenül fog fizetni a sors! Már az egész világ tudta, hogy a nagy küzdelem a központi hatalmak katasztrófájára vezet és Oroszországban mégis kitört a forradalom. Mély gyökérből táplálkozott a forradalmi eszme, még a biztos győzelemvárás sem tudta átsegíteni a cári politikát a belső nehézségeken. A párisi békétárgyalásokon ellenség volt már Oroszország is, még pedig a legveszedelmesebb ellenség, mert elérhetetlen távol, mér-

hetetlen gazdagságával dacolhatott a békekonferencia rendelkezéseivel és keresztülhúzhatta a delegációk bölcseinek számításait. Ma már nehéz volna arról beszélni, hogy mit nyert volna a győztes Oroszország. Terjeszkedhetett volna Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia rovására, de világpolitikai jelentőségű szerzeményekkel nem dicsekedhetett volna. Konstantinápolyba, vagy Szíriába nem engedték volna be a Földközi-Tengeren érdekelt hatalmak, Mezopotámiában, Perzsiában és Indiában pedig Anglia állta volna útját az orosz terjeszkedésnek. Joggal kérdezzük ma, 16 év távlatából: voltaképpen mit is keresett Oroszország a világháborúban — Anglia oldalán? E kérdés látszógeből különös megvilágítást nyernek Paleolog feljegyzései a hadüzenetet megelőző napokról és megértjük, miért kellett a francia és angol diplomáciának ilyen pokoli munkát kifejtenie, hogy Oroszországot a döntő szó kimondására rábírhasssa. Sokan tették fel ezt a kérdést — úgy látszik — az orosz politikai élet kiválóságai közül.

Aztán jött a nagy összeomlás és a hatalom enyhébb forradalmi áramlatokon át végül a bolsevisták kezébe került. A helyzet új urai a legsiralmasabb viszonyok közt vették át a kormányhatalmat. Az orosz nép sápadttá vérzett a hosszú háború alatt, a gazdasági helyzetről hajmeresztő jelentések érkeztek nyugatra, nemcsak a mindenütt ott lábatlankodó rémlátóktól, hanem a tiszta ítéletű és nyugodt szavú figyeloektől is, kiket semmi világnézeti szempont nem befolyásolt, tisztán csak a tényeket kutatták az emberi szolidaritás meleg tekintetével. Benn a polgárháború viharai után még sűrűn villámlott, kint Párisban ádáz haraggal tagadták az orosz érdekeket és szabdaltak le nagy területeket az orosz testből. Az országban idegen hadseregek álltak és a nagytőke minden oldalról rohamozta a Kreml fellegvárába felszorult orosz montagnardokat. Csodával határos, hogy ez a számszerint leggyöngébb töredéke a forradalomnak mégis meg tudott küzdeni a nehézségekkel és képes volt odarögzíteni magát az államgépezet kormányához. De nagy tömegekre támaszkodott. Mögötte állt az ipari munkás, akit a társadalmi élet alsóbb rétegeiből az első vonalba állított, odacsalta magához a mindig hiszékeny parasztot is azzal a biztatással, hogy valóra váltja évezredes álmát és tényleg birtokosává teszi annak a területnek, amit megmível. A béke olajágával csalogatta a nemzeti kisebbségeket is, akik szívesen álltak be a sorba, mert a cári uralom alatt kegyetlenül szenvedtek a pánszlávizmus korbácsütései alatt. Eddig csak egymásközt, ott is csak halkan panaszolhatták ki magukat őseik nyelven, most iskolákat emelhetek és a nyomdai ipar gépei akadálytalanul pergethették az anyanyelv mézét. A cári hivatalnokoknak menekülniök kellett és a nép az önkormányzat révén a saját véréből származók kezébe tehetta le sorsát. És ezeket az egyébként különböző célok felé lendülő elemeket egy minden eddiginél szigorúbb fegyelem, a bolsevista terror tartotta össze.

A helyi gazdasági viszonyokból adódott, hogy a forradalom egész másképp folyt le Szibériában, mint az európai részekben. Az Uralon innen a legsiralmasabb sorsban vergődő tömegek és a túltengő nagybirtok közti feszültség a vörös forradalom nagy égzengését bocsátotta

az országra. A vihar elseperte a nagybirtokot és szétszórta a nemeséget az ősi rögökről. A munkaadó és a munkás közti ellentéteket is gyorsan és fokozott mértékben termelte ki az erőteljesen induló ipar, mert nem siettek követni a nyugati országokat, melyekben a munkásvédelem kérdése az érdeklődés első vonalaiba került és számos törvény igyekezett a munkásság helyzetén könnyíteni. A bolsevista forradalom itt is „tabula rasa“-t csinált és az üzemek az állampapírtulajdonosok markába kerültek. Ez a nagy átalakulás temérdek áldozattal járt: romok borították a földet és patakokban folyt a vér, bűnösök és ártatlankok vére egyaránt.

Szibériában ezek az ellentétek részben hiányoztak, részben pedig csak nagyon kis mértékben voltak meg. Európai értelemben vett nagybirtokok az oroszok területeken nem is fejlődtek ki. A földet az állam birtokolta, a telepés faluk pedig számarányuk szerint és a föld minőségéhez képest meghatározott birtokokat kaptak az államtól megművelésre. Nehézségekről nem lehetett szó, mert bőségesen volt hely a terjeszkedésre. Országnyi részek álltak megműveletlenül és még nagyobb területeken 2—3 lakos esett egy négyzetkilométerre. A cárok törekvése, hogy az Európában elszegényedett főnemesek és nemesek közül erőteljes nagybirtokosztályt állítsanak Szibéria élére, nem sikerült, mert ezek szívesebben helyezkedtek el a vadsergben és a hivatalokban, semhogy elszakadjanak Európától és vállalják a honfoglalás legkevesebbé sem kellemes munkáját. A föld tehát állami tulajdon volt. Azoknak a telepéseknek pedig, akik arra vágytak, hogy a kiutalt területek magántulajdonukká váljanak, évek hosszú során át kellett szolgálniuk az államot, a hadseregben, a hivatalokban, állami bányákban és egyéb üzemekben. A Stolipin-féle földreform (1904), mely a földbirtok magánkezekbe való juttatásának meggyorsítására törekedett, még mindig csak kis- és középbirtokokat talált, mert nem volt még idő arra, hogy öröklés és vásárlások révén komoly nagybirtokok kerüljenek egy kézbe. Földéhségről tehát nem lehetett beszélni, mert a nagybirtok sehol sem akadályozta a szorgalmas és törtető parasztságot a terjeszkedésben, sőt: egész országrészek tátongtak az ürességtől. És mégis akadtak föld-proletárok: akaratszerűen, akik örömet helyezkedtek el az erősek védőszárnyai alatt és semmirevalók, kiket csak az éhség kényszerített az eke szarvához.

Az európaiaktól lényegesen eltérő a helyzet az ipari munkásság szempontjából is. Legszámosabban a bányákban dolgoztak, jórészt állami vállalatoknál, ahol szerződés szerint meghatározott ideig kellett szolgálniuk, hogy birtokot kapjanak az állam rendelkezésére álló területein. Ezek a munkások sohasem vesztették el a kapcsolatot az anyafölddel és szorongva lesték az évek múlását, hogy bevonulhassanak a magántulajdon Kánaánjába. Az ipar többi ágában pedig megmaradt a munkás kapcsolata a paraszti élettel, mert a rövid nyarat földjein töltötte el és ipari munkával jórészt csak a hosszú téli hónapokban foglalkozott. Itt mindenki tud valamit és még a legeldugottabb faluban is csak nagyritkán fordul elő, hogy idegenből hozzanak segítséget, ha a ház, gazdasági eszközök vagy egyéb használati tárgyak javításra szo-

rulnak. Ezek a félpaszty kézművesek alkották és alkotják ma is a szi-bériai iparosság gerincét. Kimondott „dolgozót“ tehát csak nagyon keveset talált a forradalom és ez a kétlakiság lényegesen letompította annak erejét.

A falusi birtokosság azt hitte, hogy a föld birtokbavételével részük-ről be is fejeződött a nagy átalakulás és a falu érdekeinek méltó képviselése biztosítva van a moszkvai legfelsőbb tanácsban. A parasztil-lúziók elosztatásával egyelőre nem siettek a helyzet új urai, mert a leromlott gazdasági viszonyok és a tömegélelmezés szinte megoldha-tatlannak látszó kérdése egyelőre kizárt minden gyökeresebb beavat-kozást a termelés ősi rendjébe. A kollektív szellem a városok ipari gócaiban hódított és köröskörül az orosz tömegek a magántulajdon és az egyéni gazdálkodás privilégiumait élvezhették. Ez a nagy elvi el-lentét a mezőgazdasági és az ipari termelés módszerei közt súlyos gon-dokat okozott az új rendszer felelős tényezőinek. De következetesek-nek kellett maradniok és hozzá kellett végül fogniok a kommunizmus mezőgazdasági programjának végrehajtásához, még a termelés ered-ményességének rovására is. Be kellett vinniök a forradalmat a fal-vakba is, hogy az élet megszokott rendjének szétzilálása után az új életformákhoz való áttérés annál könnyebb legyen. Megkezdődött az osztályharc a falvakban is és a közigazgatás gondoskodott arról, hogy a hamú alatt lappangó paraszati lobogó lánggá élessze. Egy pár desz-játin birtokkülönbség már elég jogcím volt ahhoz, hogy a falu békés lakói ellenségekké váljanak. A legerélyesebb támadás a kapitalizmus falusi képviselői, a módos paraszty ellen indult meg. A közigazgatás a közmunkákhoz elsősorban és szigorított feltételek mellett rendelte ki őket, olyan időben, mikor minden percüket a mezei munkára kellett volna fordítaniok. A termés feleslegét hivatalosan megállapított árban csendőrfedezet mellett vették el tőlük az állami kereskedelem közegei és a gabonaforgalom hivatalos ellenőrzői drákói büntetéseket helyez-tek kilátásba arra az esetre, ha a „kulák“ el merné rejteni feleslegét a magánkereskedelem céljaira. Aztán jött az adóterror és példátlan szí-gorral dühöngött ellenük. Könnyen megszabadulhattak volna az üldöz-tetéstől: ha áttérnek a kollektív gazdálkodásra a hatalom céljainak meg-felelőleg. De erre a szibériai parasztyban sem mutatkozott a legkisebb hajlandóság sem. Ősztönös konzervatívizmusán kívül különös helyi adottságok is megerősítették ellenállásában. Legnagyobb részük az újabb telepítésből került ki és a ma élők sok esetben még szemtanui voltak a beköltözésnek. Mint gyermekek, vagy serdülők részt vettek a faházikó felépítésében, jelen voltak, mikor az első tűz ropogni kezdett a búbos kemencében és a meleg otthont varázsolt a hosszú vándorlás után. Szemük láttára ültették az apák a gyenge csemetéket, melyek azóta fákká izmosodtak és maguk is segítettek az öregeknek, mikor idegenriasztó kerítéssel vették körül azt a darab földet, ahová a vég-zet sodorta őket. Igazi fészekrakók voltak. Távol az ősi falutól maguk is őssökké váltak, honfoglaló őssökké, mert szűz gyepet törtek fel orosz utódok részére és rengeteg erdőben vágta utat az orosz vér és az orosz gondolat számára. Igazi gyarmatosok voltak, akik birtokba-

helyezésükért hosszú évek kitartó és fáradságos munkájával fizettek. Aki pedig a szerzés nehéz munkáját végzi, százszorosán hisz a tulajdonjog szentségében és gyűlölettel fordul szembe mindenkivel, aki ezt a jogot vitássá akarja tenni.

A szibériai parasztság azonkívül a szabadságjogok tekintetében is sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint az Uralon túli testvérek. Dédelgetettjei voltak a hatalomnak, mint pionirjai az ázsiai politikának és letéteményesei egy nagyszabású orosz jövőnek. Nem riasztották, de csalogatták őket azokkal a szerény eszközökkel, melyek az Európában túlságosan érdekelt Oroszországnak rendelkezésére álltak. Kivételes helyzetük annyira öntudatosakká tette őket, hogy a század elejéről már érelyes megmozdulásokról tudunk azok ellen a kormányintézkedések ellen, melyek Szibéria gyarmati jellegét kellenél jobban hangsúlyozni próbálták.

A parasztság elszánt ellenállásával szemben az agrárügyek szibériai intézői máig sem léptek fel a hatalom mindent elsöprő erejével, mert óvakodtak attól, hogy a termelésben nagyobb zavarokat idézzenek elő és mert a kollektív program fejlesztéséhez más eszközök is álltak rendelkezésükre. Bőségesen volt itt üres terület, ahol a tradíció és a megszokás ballasztja nélkül foghattak hozzá az új rendszerű termeléshez. Így alakultak meg az első kollektív mintagazdaságok a kommunizmus gazdateoretikusainak szellemében. Munkájukat aggódo figyelemmel kísérték a hatalom urai és a siker érdekében a legmetszebbmenő jóindulattal álltak őrt a közigazgatási és pénzügyi hatóságok. Akik egyébként nem tudtak gyökeret verni és akik a nagy átalakulásban a sors kerekei alá kerültek, most siettek elhelyezkedni ezeken a kísérleti állomásokon.

A parasztság szívós védekezése nem akadályozhatta meg a kollektív termelés erőteljesebb beindítását, mert a terjeszkedéshez szükséges emberanyag bőven adódik a bevándorlók nagy tömegeiből, kik az európai élet sívár reménytelenségéből a dédelgetett Szibéria kimeríthetetlen életlehetőségei felé özönlenek. Anyagi erő és függetlenség nélkül jönnek és könnyen formálható anyag a hatalom kezében. Annál nehezebb a vagyonos parasztságot beköltözése. A hatósági tilalmak és kellemetlenkedések száz akadályán kell keresztültörniök magukat és amire kiérkeznek az ígért földjére, elolvadt a kis vagyonka és kezdhetnek mindent elülről. Közülök kerülnek ki a magántulajdon legelszántabb harcosai. A szibériai helyzetről szóló könyvek „vad parasztoknak” nevezik őket. Kivert bikák ezek, messzi elvonuló magányos duzzogók, kik remeteként élnek távol a lakott területektől, a lehető legsíralmasabb viszonyok közt, de vas energiával dolgoznak, küzdenek és haladnak. A hatóságok pedig kénytelenek megtérni őket, mert a harag és elkeseredés lendületeivel hámulatos eredményeket érnek el.

A kollektív mintagazdaságokra vonatkozólag különböző értesüléseink vannak, aszerint, hogy szerzőjük milyen beállítottsággal nézi a dolgokat. Statisztikák is akadnak, de olvasásuk nem nyújt elég támpontot, mert ma már Panait Istráti is arra tanít, hogy a szovjet-statisztikák főleg propaganda jellegűek és az igazi állapotokat távolról sem

tüntetik fel. Egy megállapítás azonban szinte hiánytalanul ismétlődik, hogy t. i. ezeken a kollektív gazdaságokon lényeges hiányok mutatkoznak a munka minősége és mennyisége tekintetében. Igazán komoly munka csak a magántulajdon árnyékában folyik. Még távol vagyunk attól, hogy az emberi szolidaritás érzései pótolni tudják a magántulajdonból folyó ösztönös erőket. A kollektív termelés mégis lassú haladást mutat, mert páratlanul erős központi hatalom egyengeti útját, főleg Szibériában, ahol a mezőgazdaság részére újonnan feltárandó területek a kollektív termelés újabb állomásai lesznek.

A magántulajdon és az egyéni gazdálkodás megtűrése a mezőgazdaságban és a lassú fejlődés, amit a kollektív mintagazdaságoknál látunk, azt a benyomást teszik, mintha a bolsevisták ezúttal eltekintének a szigorúan vett kommunista programmtól és könyörtelen következetességük megelégedne ezzel a fél-megoldással. De azonnal ráeszmélünk a rideg valóra, ha a hivatalos véleményt halljuk, hogy t. i. a radikális eljárás a mezőgazdaság frontjain csak azért késik, mert sokkal sürgősebb a kollektív ipari élet megerősítése és a roppant birodalom energiái egyelőre itt vannak lekötve. A kommunista ipari termelés fejlesztése és a még meglevő magántermelés megfojtása: ezek a legégetőbb feladatok. A régi rendszer szerint gazdálkodó parasztság amúgy sem fogja sokáig bírni a versenyt a lassanként mind nagyobb és nagyobb területeken felvonuló kollektív gazdálkodással, mert a kormány minden erejével támogatja és támogatni fogja a kommunista mezőgazdaságot és elég fegyver van a kezében ahhoz, hogy az új elvek szerinti termelés fejlődésével párhuzamosan a parasztbirtokok mesterséges elsorvasztását keresztül vigye.

Az orosz iparfejlesztés programjának beindítása Szibériát az orosz jövő döntő tényezőjévé tette. Ma Szibéria renaissancea előtt állunk és Oroszország urai joggal hirdetik, hogy ez az újjászületés a kommunista programnak megbecsülhetetlen szolgálatokat fog tenni. Az első eredmény az lesz, hogy a rohamosan erősödő ipar nagy tömegekben fogja átvonzani a proletár elemet az óhazából és ellensúlyozza majd a szibériai kisbirtokos parasztságot, mely minden alkalmat megragad, hogy kifejezze leplezetlen ellenszenvét a kommunista párttal szemben. Döntő vereség fogja érni a jólismert szibériai háziipart is. A háború előtti statisztika szerint kb. 15.000 ipari üzem volt Szibériában. A nagy átalakuláskor a legfontosabb vállalatok, melyek komoly gépüzemre voltak berendezve és több-kevesebb munkást foglalkoztattak, számszerint kb. 1500, azonnal bolsevista vezetés alá kerültek. De megmaradt több mint 10.000 háziipari üzem. Ezeket egyelőre nem bántották, mert alkalmazott munkást a legtöbb esetben nem foglalkoztattak és mert egyelőre pótolhatatlanok voltak. De mint búvóhelyei a kapitalista szellemnek, örök szálkák a bolsevisták szemében. Velük szemben csak a fejlett gyáripar erejével lehet fellépni és a gyáripar konkurrenciája van hivatva arra, hogy ezeket a hosszabb ellenállásra képtelen háziipari üzemeket elsorvassza. Az áldozatok aztán a proletárok közt lesznek kénytelenek menedéket keresni.

Mióta Oroszország kikapcsolódott a nyugati ipar és kereskedelem

organizmusából és határain kínai falakat emelt, azóta különösen időszerűvé váltak a régi elgondolások, melyek Szibéria mérhetetlen természeti kincseire támaszkodva, egy nagyszabású orosz ipar alapjait akarták megvetni. Régi tervek ezek, de Oroszország egészen a legújabb időkig túlnagy érdekeltséget vállalt az európai politikában és az a leköötöttség a gazdasági erőket is nyugat felé terelte. Ma a békeszerződések bölcsenink jóvoltából jótékony csend honol végig a nyugati határon és így a roppant birodalom minden anyagi és szellemi készsége a keleti kérdések megoldásának szolgálatába állhat. Az alap, melyen a jövő reményei felépülnek, óriási terület: Breszt-Litovszknál kezdődik és a Behring-szorosnál végződik. És ez a terület ma függetlenítette magát a nyugati ipartól és vaskövetkezetességgel éli a maga külön életét. A legfőbb cél az orosz élet mechanizálása az országban található természeti kincsek felhasználásával. Egyszerűen hangzó, de következményeiben óriási jelentőségű célkitűzés, különösen az európai ipar szempontjából, mely arra van berendezkedve, hogy szüntelen újabb piacokat keressen. Vajjon nélkülözheti-e tartósan az orosz piacokat, ahol eddig dús aratása volt? E mérhetetlen birodalom ipari ellátása ezután Szibéria feladata lesz és a nyugatnak legkisebb reménye sincs arra, hogy a helyzetten változtasson. Oroszország ma farkasszemet néz Európával és akik belenéznek ezekbe a szemekbe, tisztán láthatják az elszánt akarat és a könnyörtelenség fenyegető villámain.

Egy rövid seregszemle Szibéria természeti kincsei felett meggyőzhet arról, hogy az orosz közgazdaság vezetői nem becsülik túl Szibéria teljesítőképességét, mikor híres pro és kontra sokat vitatott gazdasági terveikben döntő szerepet szánnak neki. A terminusokban bizonyára csalatkozni fognak és a valóság tényei csak nehézkesen fogják követni a lázas fantáziát. Az anyagi erő sem áll oly mértékben rendelkezésére, mint ahogy azt a bank és a magánkereskedelem kikapcsolása után várni lehetett volna, sőt a nyugaton már szinte közmondásossá lett orosz pénzhiány sok komoly elgondolás megvalósulását teszi lehetetlenné. És azért mégis rohamos haladás mutatkozik a világháború befejezése óta, különösen ha a mai helyzetet a háború előtti primitív gazdálkodással mérjük össze. Azt hittük, hogy az ipar komolyabb fejlesztése nem sikerül majd a külföldi tőke beözönlése nélkül és úgy képzeltük, hogy az idegen segítség igénybevétele egyúttal az orosz élet gyökeres színváltására fog vezetni. És ma mégis azt látjuk, hogy a külföld csak nagyon szórányosan és a szibériai gazdasági élet számarányaihoz képest jelentéktelen mennyiségben vesz részt a termelésben és a bolsevizmus szerény anyagi eszközökkel bár, de példátlan szívóssággal és következetességgel halad előre azon az uton, amelyen megindult. A diktatúrát bevitte a gazdasági életbe is és ma a termelés és eladás vaszsigorral érvényesített rendeletekhez igazodik. Egész munkásgenerációt áldoz fel, elveivel és programjával ellentétben nem sietteti, de mesterségesen akadályozza a munkás életstandard emelkedését: de a gyáraknak, utaknak, vasútvonalaknak és a termelés egyéb tényezőinek épülniök kell. A munkás eddig a magántőkével harcolt, ma arra kell törekednie, hogy az államkapitalizmus terrorjával szemben keresse

a védekezés módozatait. És sokkal kedvezőlenebb feltételek mellett vonul harcba, mint a kapitalista nyugat dolgozói, mert a sztrájkot nyugaton egyszerűen küzdelemnek minősítik a megélhetés kedvezőbb feltételeiért és a közvélemény rokonszenve kíséri az indokolt eseteket; Oroszországban a sztrájk árulás a kommunizmus dogmái ellen, melyek az egyéntől az áldozatkészséget, lemondást és a kollektív szellemben való teljes felolvadást követelnek.

A szibériai nagy munkaprogram legfontosabb állomása Kuzneck vidéke. Szürke szláv szó egyelőre, de minden valószínűség arra utal, hogy a közeljövőben nemes csengése lesz, akár Essen-nek. Tomszktól délre a Tom folyó mindkét partján terül el, kiterjedése kb. 25.000 négyzetkilométer és északnyugat-délkelet irányban zárkózik fel az Altái-hegység rengeteg erdőségeihez. Különös kegye a természetnek, hogy ezen a területen a szén és az érc nagy tömegben fordul elő közvetlen szomszédságban. A szén három nagy telepet alkot, vasérc pedig két nagy terepszakaszon fordul elő. Mérhetetlen kincs fekszik itt a föld alatt, nem is nagyon messze a felszíntől és csak csudálkozni tudunk, hogy a sors e dédelgetett pontjára csak a legújabb időkben indult meg az orosz teremtmény akarata felvonulása. Pedig már 1720-ban értesültek a cárok arról, hogy itt nagy értéket takar a hűmusz. De mit értek a kincsek az európai és ázsiai kultúrterületek közt elérhetetlen messzeségben, ahová csak a modern közlekedési technika nyitott utat a dolgozni akaró ember előtt. Mikor aztán 1740-ben ezüstöt találtak itten, az egész terület udvari iránvívás alá került és ezzel a különben sem nagyon mozgékony magántörke előtt bezárultak a kapuk. A világháború kitörése előtt mindössze csak három komolyabb üzem működött: egy-egy vasgyár Tomszokban és Gurjevskben és egy ezüstolvasztó Gavrilkában. A múlt hibáit tehát a bolsevistáknak kellett jóvátenniük.

A legújabb mérések szerint csak a kuznecki szakaszon 352 milliárd tonna szén és 85 milliárd tonna érc vár kitermelésre. Fantasztikus számok, de fantasztikusan nagy terület is, melynek ellátásáról gondoskodniok kell. Nagyon megkönnyíti a kitermelést, hogy a kohászathoz szükséges kőzetek is nagy tömegekben találhatóak a közvetlen közelben. Amióta aztán a *Jurga—Kuzneck-i* vasútvonal elkészült, megindult az orosz energiák beözönlése Szibéria e legértékesebb pontja felé. Ma lázas építkezés folyik itten és már az első eredmények is azt bizonyítják, hogy a nagy munka vezérei hivatásuk magaslatán állnak. Hatalmas villanytelep van épülőben, mely 30.000 kilóvatt árammal fogja ellátni az üzemeket és — 1932-re kész kell lennie. Oriási gyárak épülnek és a legkiválóbb német szakemberek gondoskodnak arról, hogy a munka új várai a legmodernebb igényeknek is megfeleljenek. Az omszki mezőgazdasági gépgyár már 1928—29-ben 7000 cséplőgépet, 13.000 rostát és nyolcezer egyéb gazdasági gépet szállított. A kamerovói vasművekben ugyanakkor 70.000 ekét, 40.000 boronát és négyezer tonna öntöttvasat termeltek. Legújabban megindult a traktorok gyártása is és a gazdasági vezérkar százával rendeli ki őket olyan területek megművelésére, ahol az eke még sohasem hasított barázdát. Az ország ellátása mezőgazdasági gépekkel: az első feladat és a kezdés erőteljes irama után

nincs okunk kételkedni abban, hogy még erőteljesebb eredmények következnek. A fejlődés különösen kedvező feltételei akkor lesznek meg, mikor a kuznecki szén és az urali érceket alkalmas vasútvonalak fogják közel hozni egymáshoz.

A munkaprogramm egy másik pontja a textilipar fejlesztése. 1924-ben két posztógyár építése indult meg, 1932-ben öt gyárnak kell működnie. A cél itt is ugyanaz: függetleníteni az országot a külföldi piacoktól. Nagy erővel kezdődött meg a gyapottermelés és Közép-Azsia minden alkalmas pontján rohamosan hódít. Gondjuk van a gyapjúminőség feljavítására is. Ausztráliából számszámra hozzák a tenyészállatokat és csak esztendő kérdése, hogy a szibériai gyapjú minőség tekintetében is versenyképes legyen. Áttekinthetetlen mennyiségben áll rendelkezésre a fa is. A híres szibériai erdő, a „taiga“, jóformán fel sincs fedezve. Az ember csak a széleit járja, belseje őserdő, ha nem is olyan dús, mint amilyeneket a trópusi nap és a trópusi esők mindent elborító vegetatív ereje termel, de mégis felbecsülhetetlen értéket képvisel, főképp mert a transzszibériai vasút közvetlen közelében fekszik. Olyan nagy területekről van itt szó, hogy rendszeres felderítésükhöz repülőket kell alkalmazni, akik aztán az egyes szakaszokon pontos méréseket végeznek, sőt a lomboszat színéből és formájából még az erdők minőségét is megállapítják. A termelés itt egyelőre a kezdet nehézségeivel küzd és a nyugathoz hasonlítva, elmaradottnak látszik, de minden lehetőség megvan arra, hogy elérje az urali termelés arányait. A szakértők évi 7.2 milliárd köbméter exportra számítanak és ebben a mennyiségben nemcsak az épület- és tűzifa, hanem a legértékesebb bútorfánemek is képviselve vannak. A minszki papírgyár már üzemben van és évi 20.000 tonna papírt és 20.000 tonna celulozét termel. Újabb papiros- és bútorgyárak építése folyamatban van. Erélyesen folyik a cukor- és bőripar fejlesztése is. Allejszk-ben ebben az évben indult meg az első cukorgyár és a tervek szerint öt év múlva öt gyár dolgozik majd évi 402.000 tonna termeléssel. A bőriparnak régi nemes hagyományai vannak Oroszországban, most Szibériában is hatalmas és minden tekintetben modern gyárak épülnek.

Ez alapvető munkákkal párhuzamosan folyamatban van Szibéria egész alapos geológiai felkutatása is. Kiváló szakértők éves programmal vonulnak el a legelrejtettebb pontokra is és a beérkezett jelentésekből kitűnik, hogy Szibéria sokkal gazdagabb, mint ahogy hitték. Szén, vasat, aranyat, ezüstöt és minden egyéb kincset olyan helyeken is kaptak, ahol nem is sejtették és különösen a mélységek felkutatása után olyan méretekről beszélnek a statisztikák, hogy még a nagy számokhoz hozzászokott oroszok is megdöbbennek. Még petróleumot és földgázt is kaptak a Bajkál-tó közelében.

E nagyszabású iparfejlesztési program időszerűvé tette a vasútépítési tervek gyors megvalósítását is. A cárok idejében főleg a stratégiai szempontok voltak irányadók. Ilyenek szerint épült a *vladivosztocki*, továbbá a *Krasznodovszk—Merv—Taskend-i* vonal, mely a Perzsia felé irányuló orosz politika céljait szolgálta. Ezt az úgynevezett kaukázusi vonalat aztán a *Taskend—Orenburg-i* építkezésekkel hozták

közelebb Moszkvához. Nagy teljesítmények voltak ezek a vasútak, a birodalom legtávolabbi pontjait is hozzákapcsolták az anyaországhoz. A bolsevisták valóban nagy értékeket örököltek és könnyen folytathatták a munkát, mert a legsürgősebb és legnagyobb áldozatokat igénylő feladatok már jórészt megoldást nyertek. Innen van az, hogy a bolsevista építkezéseknél a gazdasági szempontok tisztán érvényesülhettek, vagy legalább is nem kénytelenek háttérbe szorulni a határvédelem igényei mögött.

Legjellegzetesebbek a kuznecki építkezések. Ezt a medencét a transzibériai vasút három mellékvonala szeli át:

- I. a *Ncovszibirszk—Barbaul—Szemipalatinszk-i*,
- II. a *Tomszk—Leninszk—Kuzneck—Telbes-i*,
- III. a *Minuszinszk-i vonal*.

Nagyjában észak-dél irányban párhuzamosan haladnak és a nagy terület legfontosabb pontjait érintik. Roppant gazdasági jelentőségükön kívül azért is megemlítendőek, mert a híres Tannu-Tuva tartomány határait is megközelítik. Kétségtelen, hogy e vonalak stratégiai jellege az illetékesek csökönös tagadása dacára a közel jövőben napnál világosabban be fog igazolódni. Most van épülőben a *Tomszk—Jeniszejsz-i* vonal, mely a két Tunguszka közti ércetelek elérését célozza, a *Tjumen—Tobolszk-i* vonal, mely az Irtisz áruforgalmát fogja nyugatra lebonyolítani és közvetlen befejezés alatt van a *Kurgán—Szverdlovszk-i* vonal, mely a moszkvai és a szentpétervári főútak közt fog összekötést tartani. Nyugat-Turkesztánban és a kirgiz területeken is építkeznek a bolsevisták. Itt az a cél, hogy a gyapot-termelésre alkalmas középázsiai területek bekapcsolódhassanak a Tomszk-vidéki ipar-zónába. Most adták át a forgalomnak az egész kirgiz sivatagot átszelő vonalszakaszt, amellyel az Orenburg és Cseljabinszk között elterülő ércetelek minden oldalról könnyen megközelíthetőkké váltak. Egy másik, még építés alatt álló vonal a Cseljabinszk—Tomszk-i vasútra támaszkodva férkoralakúlag mélyen benyomul Kázaksztánba és egy eddig minden forgalomtól elzárt területet tesz hozzáférhetővé.

A bolsevista vasútpolitika legnagyobb teljesítménye kétségkívül a nemrég megnyitott nyugat-turkesztáni vasút. Ez tulajdonképpen a *Novoszibirszk—Szemipalatinszk-i* vonal folytatása *Szergiopol* és *Frunzén* át *Taskend* felé. Gazdasági szempontból felbecsülhetetlen értékű építkezés, mert Szibéria szíve, a kuznecki medence és a kaukázusi petróleum-vidék összekapcsolását jelenti Nyugat-Turkesztán gazdag vidékein át. Hadászati szempontból is nagyjelentőségű, mert a kínai Dzsungária határán fut végig és ezért az eljövendő orosz-kínai összecsapások idején az orosz felvonulást a határ bármely pontja felé lehetővé teszi.

Ezek a vonalak részint már készen vannak, részint még építés alatt állanak. A teljesítmény nagyságát csak akkor érthetjük meg, ha arra gondolunk, hogy a távolságok szibériai méretűek és sok ezer kilométert jelentenek. Nincs hiány új tervekben sem, különösen a nagy folyók vonalán északra irányulólag, de a tökeszegénység itt is megbénítja a jóakaratot.

Nyugat-Európa egészen a legutóbbi hónapokig a legnagyobb kételkedéssel hallgatta az orosz termelés előretöréséről szóló híreket és az új orosz kormányzat monumentális munkaprogramjáról nem győztük olvasni a lekicsinylő kritikákat. De valahogy hihetetlenül is hangzik nekünk, ha Európa keletén ilyen amerikai tempójú fejlődésről hallunk, mert eddig azzal a tévhitel álltattuk magunkat, hogy a komoly siker az angol-szász, a germán és a latin fajok privilégiuma. Nem mintha kételkednénk az orosz tehetségben és arravalóságban. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a tehetséges faj végtelen soraiban még a mai viszonyok közt sem ritkul az eredetiség, a természetesség, az élet formulamentes átgondolása és nem csökken az orosz faj különös hajlama az elmélyedésre, melynek az orosz regény annyi megdöbbentő, sokszor százalmasan életképtelennek látszó, de gondolatmeneteken bátran végigmenő komor és fenséges alakját köszönhetjük. De csak lassan tudunk hozzá szokni ahhoz a gondolathoz, hogy ezután nemcsak a nagy nyugati nemzetek fognak történelmi energiákat termelni, hanem új fajok új világokat építenek és Ázsia bolygatni kezdi a világpolitikai erő egyensúlyát.

Az orosz „par excellence“ alkalmas arra, hogy bátor és szilaj akaratú újítók kezében kísérleti anyagul szolgáljon. A terrorhoz évszázadok során át hozzászokott és megtanulta, hogy tisztelettel forduljon szembe az erővel, mint a napraforgó a nap korongjával. A nyugat népei ilyen kísérletekre nem alkalmasak. Az angol már századokkal ezelőtt várra erődítette házáat, a francia bőségesen termelte és termeli a kritika maró savait és a „liberté“ népe régen túl van azon, hogy derekat hajtsa az egykönyvűség dogmái előtt. A befelé élésre különösen hajlamos német külön világot épít magának, született filozófus, járatan utakat járó meditáló, kiben az ezerarcú élet pazar pompában tükröződik. Torz césárokat zsákucába vezethették, de nagy alkotásainak fénye maig is égis ragyog és nincs az az erőszak, amely az emberi értelem e túlárado bőségét az uniformizált gondolkodás szűk határai közé szoríthatná.

A terror-bíró oroszország ma a terror magas iskoláját járja. A régi evangélium, amit a nagyhatalmú klérus prédikált az ortodox egyház díszes oltárai előtt, ma eltűnt az igehirdetés emelvényeiről és a hívő lélek csak az éjleple alatt és csak a tiltott út izgalmai közt zarándokolhat el hozzá. De kapott újat a régi helyett, a forradalom evangéliumát. És van-e olyan tüzes betűkkel írott könyv, mely ne találna számos hívőket az ideálkergető oroszok közt? És az új evangélium egyelőre a kevesek könyve, de mögöttük áll a politikai hatalom félelmes ereje. A kommunista párt megerősített várain kívül türelmesen szenvednek a nép milliói az átalakulás zivatarában. Eddig a cárok vas-keze kergette őket vissza a parasztság szerény keretei közé, ma a bolsevista terror kancsukázza őket előre a kommunista életideálok felé.

Az orosz munka vezérei tisztában vannak azzal, hogy a nagy kísérlet első decenniuma után komoly sikereket kell felmutatniok. Történelmi gesztusokra vállalkoztak és irtóztak a sikertelenségtől, mert a nagy elméleteknek és a mennydörgő szavaknak csak az élet tényei ad-

hatnak igazolást és a siker-hiány a nevetségesség bomlasztó mikróbáit termeli ki. Innen az izgalmas hajsza eredmények után, bármi áron.

Az alkotó munka szakemberei és az intellektus komoly képviselői, akik a világnézetek periferiájára is kimeréskednek, érthető kíváncsisággal zárandokolnak el új rendszerű termelés és az újonnan kibontakozó életértékelés Mekkájába. Minden világnézet-árnyalat képviselője hallatja szavát és az elfogulatlan, de az események halálos komolyságát érző érdeklődő a jelentések zűrzavarából csak nehezen tájékozódhatik a tényleges helyzetről. Bármint is legyen, lehetetlen félreérteni a szi-bériai orosz felvonulás világtörténelmi jelentőségét és nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az Uralon túli részekben beton alapok készülnek, melyeken az új-orosz világhatalom monumentális építménye fog nyugodni. Ne tévesszenek meg azok a bírálatok, melyek az angol-szász és a germán precizitás szemszögéből nézik az orosz teljesítményeket és rámutatnak azokra a hibákra, melyek bőségesen éktelenkednek mindennütt, ahol az orosz magára marad és nélkülözni kényszerül a munka tapasztaltjainak utasításait. Ne vezessen félre az sem, ha a nyugati munkás élet-standard alapján kalkuláló nyugati kritika már előkészíti a közvéleményt az orosz munkaprogramm összeomlására.

Mert ezek a jelentések az orosz termelés esélyeit a nyugati életformák adataihoz mérik és figyelmen kívül hagyják az orosz élet és az orosz termelési adottságok különös teherbírását. Már maga a nagy terület, amelyből az orosz vállalkozás táplálkozik, eléggé fel sem becsülhető geopolitikai értéket képvisel, olyant, amilyennel az európai népek közül csak az angol-szászok rendelkeznek. Ma a terület és a terjeszkedési lehetőségek hiánya nagy gondokat okoz a fejlődni akaró népeknek. Oroszország e tekintetben nem panaszkodhatik és még mindig távol van attól, hogy a belső energiák feszítő ereje lüktető orosz életet vigyen be sok vérszegény terület gazdasági pangásába. A nagy birodalom keleti fele a gazdasági értékek és az alkotás lehetőségeinek páratlan gyűlölhelye. Ez a nagy energiabőség különösen kedvez az orosz munkaprogrammnak, mert lehetővé teszi, hogy a gyakorlatlanságból és a téves elképzelésekből eredő hibákat a természetes erőforrások belső dinamikáját tegye jóvá. Nehéz nem haladnia annak, akit a bőség és a gazdaság lendítő ereje hajt előre! És tekintetbe kell vennünk az orosz nép végtelen türelmét és igénytelenségét is. Ma is sokhelyt a legszármasabb viszonyok közt él és néhány reprezentatív mintaintézménytől eltekintve most is csak a távol jövő illúziója az a fejlett élet, melyet a kapitalista nyugat munkásainál látunk. De a vezetők nem sietnek a termelés megdrágításával és nem kockáztatják a sikert a munkásvédelmi program gyors végrehajtásával. Ausztráliában a túlfejlesztett munkásigények és a túlnevelt munkásöntudat a gazdasági élet lassú visszafejlesztésére vezet, Szibériában a munkáspáriák áldozatos igénytelensége fogja átsegíteni a bolsevizmust a termelés első nehézségein. Az egyéniség és a magánkezdeményezés hiányát a tervgazdaság mindenre kiterjedő gondossága és a munkás-hadsereg páratlan fegyelmettsége pótolja, a vezető elgondolásokat pedig a vértől és könnytől soha nem irtozó, robusztus és probléma-kereső orosz szellem szolgáltatja.

A bolsevizmus nagy szolgálatokat fog tenni a pravoszláv ideálok-
nak is. Ismerjük az orosz kisebbségek küzdelmeit a cári uralom alatt,
mert egész Európa figyelme és rokonszenve kísérté szívos védekezésü-
ket. De bármily hevesek és következetesek is voltak az orosz támfadá-
sok, mégis biztosítva volt fennmaradásuk, mert a hagyományok, szo-
kások, a vallás és a család bőségesen táplálta őket őseik szellemével.
Szerves kapcsolatban maradtak a multtal és az orosz tenger csak a ki-
sebbség-szigetek széleit rombolhatta a pánszlávizmus hullámverésével.
A forradalom mézesheteiben úgy látszott, hogy a kisebbségek tényleg
kiszabadultak az orosz faj szorításából. Legmesszebbmenő ethnikai
igényeik is kielégítést nyertek és megnyitak előttük a kulturális és
anyagi fejlődés lehetőségei. A veszélyek csak később mutatkoztak és
ma már látják a helyzet figyelői, hogy a bolsevizmus az oroszosítás
meggyorsulására fog vezetni. Mert a bolsevista mentálitás a kisebbségi
élet gyökerzetét, a nemzeti jelleget védő vallásokat, szokásokat és ha-
gyományokat támadja legerősebben és arra törekszik, hogy az éltető és
konzerváló ősi szellem utánpótlását megakadályozza. Ma romladoznak
a templomok, sorvad a hitélet és nincs becsületuk a szentkönyveknek, a
bibliának, koránnak és a talmudnak. A bolsevista iskolapolitika rafi-
nált irányítása mellett új kisebbségi nemzedék nő fel, minél kevesebb
érzékkel a mult iránt, mert az új orosz pedagógia a történelemtől leg-
fennebb csak a panasz és a káromlás hangján beszél. A kisebbségiek
közül csupán kevesen és csak a különösen hajlamosak fognak megis-
merkedni a faj régiségeivel, a tömegek pedig lassan lesodródznak a faji
élet szilárd talajáról. Eddig a család volt a kisebbségek legutolsó
mentsvára, ahol a történelem legnagyobb viharaiban is menedéket ta-
lált az üldözött szó és a tiltott gondolat. A tatár tatár nőt vett el, a
zsidó leány zsidó ifjúnak esküdött örök hűséget és a tiszta család ha-
gyomány-becsülő levegőjében ősi szellemben nevelkedhettek az utódok.
Ma divat a fajkeveredés és a fajvédelem szempontjai felett napirendre
tért a bolsevista gyakorlat. Mintha a sors maga keverné az orosz biro-
dalom falai közé szorult embertömegeket. És ennél a keveredésnél csak
az orosz nyerhet, mert nagyságával és egész kultúr-apparátusával olyan
túlerőt jelent, mint az Egyesült-Államokban az angol-szász. Már a
multban is ezer veszély közt éltek az orosz kisebbségek, pedig akkor
még erős gyökérzet rögzítette őket a történelmi talajhoz. Mennyivel
veszélyesebb a helyzet ma, mikor ők maguk kezdik elveszteni ösztönös
és természetes tájékozódásukat és a haladás és kötelességteljesítés ha-
mis illúzióival dobják be magukat az orosz tengerbe. Amit a cárok nem
tudtak elérni az erős kéz politikájával, elvégzi majd — úgy látszik —
a bolsevizmus a kisebbségi élet forrásainak gondos eldugásával és az új
nemzedék következetesen szigorú nevelésével. És sokat nyerhetnek az
oroszok: Ázsiában a mohamedán török-tatár és mongol néptörzsek közt,
Európában pedig a nagyszámú, különös kvalitásokkal rendelkező és a
bolsevizmushoz érzelmileg is legjobban hozzátapadó zsidóság rovására.
Igy állítja a sors a bolsevizmust a nagy-orosz ideálok szolgálatába.

A népfajok elkeveredésének meggyorsulásán kívül fokozott erővel
indult meg egy másik, pánorosz szempontból nem kevésbé fontos nép-

mozgalom: Szibéria rendszeres es tervszerű megszállása a bolsevista kitelepítési program elképzelései szerint. Az Egyesült-Államok bevándorlási intézkedései jutnak eszünkbe, a híres kvóta-rendszer, mely pontosan előírja, hogy évente kik és hányan költözhetnek be az ígéret földjére. Ezek a rendszabályok kifejezetten az angol-szász jelleg fölényének megőrzését célozzák és nemcsak a sárga és fekete emberfajta, hanem a nagyobb emberkivitellel rendelkező európai népek, az olaszok, németek és lengyelek ellen is irányul. Hasonló intézkedéseket látunk Szovjet-Oroszországban is. A nagy lendülettel beindított ipari élet sürgőssé tette Szibéria lakosságának felszaporítását és a telepítési program amerikai minták után gondoskodik arról, hogy a nagy népvándorlás főleg orosz vért vigyen be a birodalom keleti részeibe. Ott is kvóta-rendszerrel dolgoznak és pontosan előírják, hogy melyik kormányzás milyen arányban vehet részt ebben a mozgalomban. Az első öt évben 2 millió embernek kell beköltöznie és valószínűleg sikeresülni is fog elérni ezt a nagy számot, mert nem angol gentlemanek költséges és úri kitelepítéséről van szó, hanem végtelenül igénytelen, mindenükből kifosztott és megfélemlített orosz parasztokéről, kiket a kegyetlenül szigorú orosz közigazgatás oda hajt, ahová a tervek értelmében menniök kell. És amilyen mértékben fejlődik majd Szibéria ipari termelése, olyan mértékben erősödik vonzóereje is és az európai részek emberfeleslegéből még nagyarányúbb beözönlésre számíthatunk.

Szibéria iparának gyors kifejlesztése és ezzel kapcsolatosan orosz milliók rendszeres betelepítése: valóban történelmi teljesítmények és bizonyosságai annak, hogy az orosz politika elgondolásai végső elemzésükben mégis csak pán-orosz célokat szolgálnak, bármennyire is tagadja a faji szempontokat a bolsevista világnézet. De könnyű elkápráztatni a világot az engedékenységgel szellemével a kisebbségi politika gátjain, mikor minden remény megvan arra, hogy bőségesen megtérüljenek a veszteségek a bolsevista mentálitás és a fajkeveredés révein. A közel jövő az orosz politika első vonalába állítja Szibériát, mert ezen a területen komoly és sorsdöntő küzdelmek várnak az orosz fajra. Az ellenség nem kisebb erő lesz, mint a mongolság, melyet ma az angol-szász és az orosz erők zsúfolnak össze Kelet-Ázsia kazánjában. A mongol expanzió az óceánok szigetvilágát és az ázsiai gyarmatokat védő angol-szászok támogatásával Szibéria felé fog utat keresni és utat találni. Ami Mandzsúriában történik, a szibériai orosz felvonulást sokszorosán felülmuló kínai invázió csak előjátéka a mongol erők megmozdulásának. Élet-halál harcra van itt kilátás és egy vérszegény Szibériát Moszkvából megvédeni lehetetlenség. De a győzelem reményével lehet harcba indulni, ha lesznek elegenden, akik elállják a határokat és ha Kuzneck nehézipara képes lesz ellátni a küzdőket a modern harci technika minden kellékével. Oroszországnak sietnie kell, nehogy készületlen találja a történelmi pillanatot.

A keletre irányuló nagy orosz felvonulással párhuzamosan folyamatban van egy másik invázió: az orosz gondolat beszívárgása a kontinens minden részére. Európa újból válságos órákat él át, mert a világháború katasztrófája után ma a gazdasági krízis lázrohamaival szen-

vedi el. És Moszkva kérlelhetetlen ellenség, mindent elkövet, hogy a beteg ellenálló ereje minél hamarabb kimerüljön. Az idea-import nagy sikerei után most a gazdasági dumping költséges és kétesebb értékű módszerével kísérletezik. Akiket pedig Európa védelmére rendelt ki a sors, tanácstalanul állják körül a nagy-beteg ágyát és kuruzslással próbálkoznak a súlyos szervi bajokkal szemben. De nem is orvosok fogják meggyógyítani beteg kontinensünket, hanem a természet; szervezetének különös vitálítása és küzdőképessége az a nagy erő, mely a történelem éleire lendítette. Évszázadokon át vezető eszméket adott az emberiségnek és a gondolattermés hűmuszát vérrel és verejtékkal öntözte. Szorgalmát és energiáját bőségesen jutalmazta a sors: meggazdagodott és feldiszítette lelkét a modern kultúra minden ékességével. A szerzés hosszú és fárasztó munkájában megkomolyodott; elmaradtak az ifjúkor rapszódikus lendületei és ma nyugodt megfontolással készíti elő sorsát, még akkor is, ha a politikai élet vezéralakjai hibát hibára halmoznak. Csorbíthatatlanul megvan kritikai érzéke is, kincsei közt időnként seregszemlét tart és a porladót, a pusztulót újjal, életerőssel cseréli ki. És ki versenyezhet vele a haladás akarásában? Amerika talán, a gazdag örökös, aki azzal kezdi álltatni magát, hogy ő szerezte a vagyont? Vagy talán Ázsia, ahol most is erősebb a multhoz való hozzátapadás, mint a jövőbe nézés? Európa ma is élen van, nehéz tanácsokat adni neki és még nehezebb idegen ideákat ráerőszakolni. Nem fél az új gondolatoktól, de mindent közlőleg megnéz és a felsőbbrendű kritika és a bölcs mérséklet szűrőjével védekezik. Az orosz gondolatárfut vitorladuzzasztó széllel szelidíti, a nyugodt termelés öntöző csatornáiba kényszeríti a zivatarok romboló víztömegeit és a lázas szóáradatokat világos és logikus mondatokra bontja. Értékeit pedig, melyeket századok nehéz küzdelmeiben gyűjtött, nem fogja eltékozolni és azt sem fogja eltűrni, hogy olyanok ítéljenek felettük, akik a szerzésben részt sem vettek. Oroszország ma kezd építkezni, a nyugat már kész épületekkel dicsekedhetik és újakat fog emelni, ha az idők múlása úgy kívánja, de maga fog építkezni és nem bizza sorsát idegen mérnökök tudására.

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Főtitkári jelentés az Egyesület folyóiratáról.

Az 1930. évben az Erdélyi Múzeum-nak 4. füzete jelent meg 1—12. szám alatt. A folyóiratnak volt egy főrésze és egy mellékrésze. Ez utóbbiban a természettudományi szakosztály közleményei jelentek meg. A főrész terjedelme 25 ívet és 2 lapot tett ki, a mellékrész 3 ívet és 4 lapot. Az Erdélyi Múzeum XXXV. évfolyama tehát 454 lapra, azaz 28 ívre és 6 lapra terjedt. A XXXV. kötet terjedelme tehát semmivel sem kisebb, mint bármelyik előbbi évfolyamé. Az egykori állapotnak ezt a hiánytalan visszaállítását az Erdélyi Múzeum-Egyesület 100.000 lejes segítségével tette lehetővé.

A folyóirat négy füzetének előállítására a Minerva Rt.-től tett 5% engedmény azaz 9.671 lej leszámításával 258.772,75 lejbe került.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 100.000 lejes hozzájárulásából és az előfizetésekből befolyt összesen 222.680,10 lej.

A különbözet, amely még kifizetésre vár, 36.092,65 lej, aminek fedezésére szolgál 105 előfizetőnek 44.230 lejt kitevő hátraléka. Továbbá a különnyomatra fordított 8.623 lej költség ellenértékeképpen az Egyesület rendelkezésére áll az Erdélyi Tudományos Füzetek-ben az év folyamán megjelent 9 kiadvány átlag 50—50 példányban à 50 lej bolti ár értékben.

Az Erdélyi Múzeum az elődjétől, az Erdélyi Irodalmi Szemlétől, a következő örökséget vette át:

Előfizető	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250
Tiszteletpéldány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Cserepéldány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27
Bizományi példány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
										<hr/>
									Összesen	— — 301 példány.

Az 1930. évi december 31-iki állapot szerint az Erdélyi Múzeum-nak volt:

Előfizető	—	—	—	—	—	—	—	—	—	364
Tisztelet- és ismertetési példány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
Cserepéldány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	219
Bizományi példány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
										<hr/>
									Összesen:	— — 615 példány.

Az évi szaporulat tehát 314 példány, amiből új előfizető 114, új tisztelet- és ismertetési példányos 8 és új cserepéldányos 192. Ebből két dolog állapítható meg: 1. az Egyesület tagjainak alig egyötöd része lépett az Erdélyi Múzeum előfizetőinek sorába; 2. az év folyamán felelevenítettük összes tudományos összeköttetéseinket, amelyek a múltban fenn-

állottak s amelyek legnagyobb része a természettudományi és az orvostudományi szakosztálytól szállt a mostani összetételű Erdélyi Múzeumra. Lényegesen nagyinak látszik a 219 cserepéldány, ennek ellenében azonban az Erdélyi Múzeum Könyvtára igen értékes és bőséges külföldi tudományos anyaggal gyarapszik.

Azt is meg kell állapítani, hogy kívánatos volna előfizetőink létszámának legalább 500-ra szaporítása, hogy folyóiratunkat a kívánt mértékben bocsáthassuk a természettudományi és orvostudományi szakosztály rendelkezésére, mert a mai terjedelem csak a bölcsészeti szakosztály szükségletét fedezi. Az év folyamán folyóiratunk 1. füzeté 1000 példányban jelent meg, a többi 3 füzet 700—700 példányban.

Az Erdélyi Múzeum szellemi oldalát a következő adatok világítják meg:

Az év folyamán a XXXV. kötetben megjelent 19 történeti, társadalomtudományi, pedagógiai, irodalomtörténeti és filozófiai tárgyú dolgozat és 4 természettudományi értekezés, azaz összesen 23 nagyobb tanulmány, amelyeknek egy része az Egyesület szakosztályainak munkásságából került ki. Közzétettünk továbbá 14 kisebb közleményt. Kritikai szemlénkben megbeszéltünk 13 tudományos művet, a könyv- és folyóiratszemlénkben pedig 84 ismertetést közöltünk. Adattárunk 3 közleménye az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez szolgáltatott adatokat. Az Erdélyi Irodalmi Szemlétől megkezdett bibliográfiát az Erdélyi Múzeum is folytatta. Ebben az évfolyamban az 1929-ik erdélyi magyar irodalom bibliográfiáját adtuk közre.

Mivel az Erdélyi Múzeum az egyetlen magyar tudományos folyóirat Erdélyben, a felsorolt adatok egyszersmind a magyar tudományosság erdélyi mérlegét is jelentik. Ehhez kell számítanunk még az Erdélyi Tudományos Füzetek-ben megjelent különlenyomatokat, amelyek ebben az évben a 21. számról a 31. számra szaporodtak. Összes közleményeinknek speciális erdélyi jellege van és szoros kapcsolatban áll a legtöbb az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos szerveivel. A lezárult évfolyam tehát annak a bizonyossága, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület magához méltó cselekedetet végzett, amikor az Erdélyi Múzeumot megint a magyar tudományos törekvések szolgálatához segítette.

Cluj-Kolozsvár, 1931. január 31.

Dr. György Lajos,

főtitkár, az Erdélyi Múzeum szerkesztője.

A választmány jelentése a közgyűlésnek az EME 1930. évi működéséről.

A dolgok természetéből következik, hogy Egyesületünk múlt évi működéséről szóló jelentésünket azzal kezdjük, ami az Egyesület életére legfontosabb s aminek hiányában az Egyesület ma sem tudja teljes eredménythozóan a kultúra szolgálatába állítani a benne rejlő erőket. Az 1930. év ismét sok erópazarlást jelentett az Egyesület jogi helyze-

tének tisztázására fordított szakadatlan küzdelemben. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a küzdelem az Egyesületnek a kolozsvári román egyetem, illetőleg az állam használatában levő tárai bérszerződésének ügyében a mai napig meddő maradt, sőt minden törekvés, hogy az Egyesület jogi helyzete megoldást nyerjen, a minisztérium részéről elgancsolásban részesült. Szavaink indokolására álljon itt a tények felsorolása.

Méltóztassék emlékezni, hogy az 1929. dec. 15-iki rendkívüli közgyűlés Egyesületünk alelnökeivé Br. Jósika János és dr. Róth Hugó alapító tagokat választotta meg. A választást a jogi személyekről szóló törvény alapján beterveztettük a kolozsvári törvényszékhez, mely azt 1930. jan. 27-én jóváhagyta s elrendelte a hivatalos lapban való közzétét. Az alelnökök megválasztása meg is jelent a Mon. Of. 34/1930. számának II. részében. Ezzel szemben a kultuszminisztérium közvetlenül évi közgyűlésünk után, 1930. február 2.-án arról értesítette az Egyesületet, hogy a megválasztott alelnökök a királyi jóváhagyásig nem gyakorolhatják jogaikat, majd márc. 18.-án kelt és 24.-én kézhez kapott átiratában minden indokolás mellőzésével arról értesít, hogy a megválasztott alelnököket nem terjesztheti Ófelsége elé megerősítésre. Előállott tehát az a helyzet, hogy az Egyesületnek vannak alapszabály szerint megválasztott, a törvényszék által jóváhagyott és a Mon. Of.-ban kihirdetett alelnökei, kiket a minisztérium megtagad legfelsőbb megerősítésre felterjeszteni. Mindezt teszi alapszabályunk 20 §-a alapján, mely az osztrák abszolutizmus idejében készülvén, az elnökre és alelnökökre azt írja elő, hogy „legfelsőbb megerősítésre a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter útján ő cs. és ap. kir. Felsége elé terjeszti.”

Meg kell említenünk, hogy a jogi személyekről szóló román törvény nem ír elő ilyen követelményt s ez alapszabályunkban is csak az abszolutizmus maradványa, melyet I. Ferenc József uralkodása alatt az Egyesület csak az uralkodóra való tekintettel nem változtatott meg az 1867.-i kiegészítés után, ámbar ez módjában lett volna. De I. Ferenc József halála után, 1918-ban, még az impérium-változás előtt, a választmány tárgyalta a kérdést, de a közgyűlés elé terjesztés a bekövetkezett események következtében elmaradt. Míg 1918-ig egyetlen egyszer sem fordult elő az Egyesület életében, hogy az elnök és alelnökök megválasztásának jóváhagyását megtagadták volna, az impériumváltozás óta ez kétszer ismétlődött meg. Először akkor történt, midőn 1925-ben Ugron István elnök, Dr. Papp József és Gr. Teleki Árvéd alelnökök megerősítését nem sikerült elérni, mire az akkori elnökség, hogy az Egyesület ügyeinek rendezését ne késleltesse, lemondott.

Választmányunk többször foglalkozott az alelnökök kérdésével, megmaradt azonban az 1930. márc. 31-i ülés határozata mellett, mely érdemben nem döntött, hanem utasította a tárgyaló bizottságot, igyekezzék a minisztériumot kedvező döntésre bírni. Ezt igyekezett elérni a tárgyaló bizottság az 1930. ápr. 5.-én Dr. Moldován Valér akkori államtitkár, jelenlegi tartományigazgató úrral folytatott informatív tárgyaláson, de bár az államtitkár úr jóindulatáról biztosította a tárgyaló bizottságot, a kedvező eredmény elmaradt. Sőt Dr. Moldován Valér

allamtitkár úrnak tartományi igazgatóvá való kinevezése után május 5.-ére kitűzték az Egyesület feje fölött régóta fenyegetőleg függő tárgyalást a jogi személyek ügyében döntő legfőbb forum, a „Comisiunea superioară a persoanelor juridice“ előtt. Az Egyesületet Dr. Willer József képviselő úr volt szíves képviselni információink felhasználásával. Sok vád volt az Egyesület ellen. Jun. 3.-án újabb memorandumot adtunk be most már Voicu Nițescu akkori igazságügyminiszter úrhoz. A memorandumban kifejtettük álláspontunkat a Comisiunea Superioară előtt elhangzott vádakra vonatkozólag. Junius 5.-én érkezett le Bukarestből Nicolae I. Vlădescu inspektor general úr miniszteri meghatalmazással, hogy az Egyesület működését, elsősorban a pénzügyek kezelését három évre visszamenőleg felülvizsgálja. A kétnapos vizsgálat után a vezérigazgató úr legnagyobb elismerésének adott kifejezést a tapasztaltak felett s jóindulatú támogatását igérte. Ezek után a mai napig nem kaptunk értesítést a Comisiunea Superioară döntéséről. Úgy szintén nem érkezett válasz Dr. Stanciu Viktor ásványtári igazgatónak a közgyűléstől kiküldött ellenőrző bizottsággal szembeni eljárása ügyében beadott közgyűlési határozatra, valamint a bélyegtörvény alapján Egyesületünk bélyegmentessége ügyében beadott kérésünkre; sőt az ásványtárnál a tavalyihoz hasonló eset ismétlődött meg az idén is a másik igazgató részéről.

Közben nem mulasztottuk el, sőt nagy súlyt fektettünk az Egyesület ügyét megvilágító munkára. Abból a hitből indultunk ki, hogy a tények feltárása megláttatja Egyesületünk jogos és igazságos törekvéseit azokkal is, kik más, nem eléggé tárgyilagos forrásokból szereve értesüléseiket, nem is láthatják világosan a kérdés komplexumát. Felvilágosító munkánkban igénybe vettük magyar napilapjaink, folyóirataink szíves támogatását is. Az elnökség megbízásából titkár „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái“ címen összefoglalta mindazt, ami a kérdés megismerésére elengedhetetlenül szükséges. A tanulmány magyar nyelven megjelent a „Magyar Kisebbség“-ben s Egyesületünk „Tudományos Füzetei“ sorozatában, francia nyelven pedig a „Glasul Minorităților“ folyóiratban. A tanulmányt megküldöttünk minden tagnak s ezenkívül elküldtük kb. 200 nem tagnak.

Abszolút igazságunk tudatában s látva minden jó igyekezetünk sikertelenségét, 1930. decemberében az Egyesület elnöke, Gr. Wass Béla öméltósága, Gr. Bethlen György öméltósága útján írásbeli memorandummal fordult Ófelségéhez a királyhoz, hódoló alázattal kérve röviden felsorolt, nagy sérelmeink orvoslását. Erős bizodalommal hisszük, hogy a királyi igazság érvényre juttatja a mi igazunkat s Egyesületünket meg fogja szabadítani a létért folytatandó áldatlan küzdelmek-től, hogy végre igazi hivatásának, a kultúra akadálytalan terjesztésének élhessen.

A létért kikényszerített küzdelem vázolója után örömmel térünk lát az Egyesület mult évben kifejtett működésének ismertetésére. Jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy az Egyesület ilyenmő tevékenysége az 1930. évben fokozottan szélesbült. Szakosztályaink — a Jogi- és Társadalomtudományi szakosztály kivételével, mely azonban hosszú hallga-

tás után 1931. jan. 30.-án szintén a cselekvés terére lépett — elismerésre méltóan működtek.

Az 1929/30. téli ciklusban a szakosztályok a következő előadásokat tartották:

Népszerűsítő előadások:

Bölcészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály: 1. Dr. Tavaszy Sándor: A renaissance. 2. Pálffy Márton: A humanizmus. 3. Dr. Gál Kelemen: A felvilágosodás. 4. Dr. Jancsó Elemér: A romanticizmus. Dr. Tavaszy Sándor: Az idealizmus. 6. Dr. Balogh Arthur: A liberalizmus. 7. Dr. Sulyok István: A demokratizmus. *Összesen 7.*

Természettudományi Szakosztály: 1. Dr. Szász Ferenc: Méretek a világegyetemben. 2. Dr. Tulogdy János: A Zeppelin léghajó. 3. Dr. Tulogdy János: A léghajó és repülőgép szerepe. 4. Dr. Balogh Ernő: Az arany. 5. Dr. Tulogdy János: A vasút és autó fejlődése. 6. Dr. Szádeczky Gyula: Délafrikai útam tapasztalatai. 7. Husz Ödön: Fejezetek az állatszociológiából. *Összesen 7.*

Orvostudományi Szakosztály: 1. Dr. Koleszár László: A hallószerv bonctana. 2. Dr. Török Imre: A fájdalomcsillapításról a sebészetben. 3. Dr. Filep Gyula: A tuberkulózis elleni védekezés. Tuberkulotikus betegek szanatoriumi ápolásáról. 4. Dr. Pataky Jenő: Fürdők és fürdőzések régen és most, másutt és nálunk. 5. Dr. Elfer Aladár: A célszerű táplálkozásról. *Összesen 5.*

Szake előadások:

Bölcészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály: 1. Dr. Gyalui Farkas: Heltai Gáspár „Részegségről és tobzódásról“ szóló dialogusának forrása. 2. Dr. György Lajos: A francia hellenizmus hullámai Erdély szellemi életében. 3. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában. 4. Dr. Tavaszy Sándor: Kierkegaard esztétikai felfogása. *Összesen 4.*

Természettudományi szakosztály: Bányai János: A székelyföldi ásványvizek lerakódásának geológiája. *Összesen 1 előadás.*

Orvostudományi szakosztály: 1. Dr. Filep Gyula: A sómentes diéta. (Hermannsdorfer-féle). 2. Dr. Koleszár László: A XV.-ik sebésznagygyűlés ismertetése. 3. Dr. Orient Gyula: Az élettelen életről. 4. Dr. Lörcinc Sándor (†) és Dr. Stern Vilmos: A gonorrhoea gyógyításának új módja. 5. Dr. Lórencz Béla: Rosszul táplált csecsemők roborálása. 6. Dr. Stern Vilmos: Belső secretioról különösebb tekintettel a hypophysisre. 7. Dr. Pataky Jenő: Vesalius könyve. 8. Dr. Markos György: A scarlatról. 9. Dr. Jakobi József: Betegbemutató. 1. Myxoedema. 2. Állati száj és körömfájás emberi vonatkozása. 10. Dr. Feszt György: Extrapulmonális tbc. újabb gyógymódja. 11. Dr. Koleszár László: Beszámoló a XVI.-ik magyar sebésznagygyűlésről. 12. Dr. Leitner Fülöp: Adatok a szamárköhögés korai kórisméjéhez. 13. Dr. Veress Ferenc: Miként gyógyul a syphilis? 14. Dr. Traub Vilmos: Az electrocardiographiáról. 15. Dr. Grünwald és Dr. Stanilló: Az encephalographia esetek kapcsán. Dr. Traub Vilmos: Electrocardiographiáról II. rész. 16. Dr.

Leitner Fülöp – Dr. Steiner Pál: Spina bifida sikerrel operált esete. *Összesen 16 ülés.*

1930. aug. 28–30. napjain Marosvásárhelyt három napig tartó vándorgyűlést rendeztünk, mellyel ismét felvettük az e téren 1913-ban megszakadt folytonosságot. Az ősi székely főváros az Egyesület kiküldötteit nagy lelkesedéssel fogadta s szokott vendégszeretetével tüntette őket ki.

A vándorgyűlés története megjelent folyóiratunk múlt évi folyamának III. számában s a vándorgyűlésnek csaknem egész anyagát fel fogja ölelni a vándorgyűlési emlékkönyv, mely most van nyomtatás alatt.

A vándorgyűlés Dr. Boros György püspök úr öméltósága, legrégebbi választmányi tag vezetése alatt ünnepélyes keretek közt folyt le. A díszülést felhasználtuk a két Bolyai sírjának megkoszorúzására.

A szakosztályok tartottak népszerű és szakelőadásokat.

Népszerűsítő előadást tartott a Bölcs., nyelv- és tört.-tud. szakosztály egyet: *Dr. Csúry Bálint*: Aggodalmak nyelvünk épsége körül; a Term.-tud. szakoszt. szintén egyet: *Dr. Balogh Ernő*: A világ vége; az Orvostud. szakoszt. kettőt: *Dr. Szigethy Imre*: A tuberkulózisról; *Dr. Veress Ferenc*: A nő és a sport (csak nők részére).

Szakelőadások (időrendben felsorolva):

I. Bölcsészeti-, nyelv- és tört.-tud. szakosztály:

1. *Dr. Tavaszy Sándor*: Magyar tudományos törekvések Erdélyben (előadva a díszülésen).
2. *Gr. Teleki Domokos*: A marosvásárhelyi gr. Teleki-théka.
3. *Dr. Biró Vencel*: Erdély pénzügyei a gubernium első éveiben.
4. *Dr. Gál Kelemen*: A demokratikus nevelés.
5. *Gyallay-Pap Domokos*: Az iskolán kívüli népnevelés.

II. Természettudományi szakoszt.:

1. *Dr. Szádeczky Gyula*: Erdély különös helyzete és szerepe a föld testén.
2. *Dr. Tulogdy János*: Kolozsvár környékének morfológiai kialakulása.

III. Orvostud. szakosztály:

I. szakülés.

1. *Dr. Jancsó Ödön*: Skarlátvédőoltások az iskolaorvosi gyakorlatban.
2. *Dr. Porsche Ferenc*: Az idegrendszeri lues korai diagnosisa s legújabb gyógymódjai. (Felolvasta Dr. Koronka J.)
3. *Dr. Elekes Miklós*: Az autonóm idegrendszer kérdésének mai állása.
4. *Dr. Szedlák Ödön*: A mindennapi orvosgyakorlat psychotherapiája.
5. *Dr. Blatt Miklós*: Az ophtalmologia modern kérdései és heroikus eredményei.
6. *Dr. Ujhelyi József*: Prostata hypertherapia és diverticulum.
7. *Dr. Veress Ferenc*: Varixkezelés.
8. *Dr. Koleszár László*: Tonsillaprobléma.

II. szakülés.

9. *Dr. Steiner Pál*: A vesesebészet újabb haladásáról. 10. *Dr. Ujhelyi József*: Mikor kell a vesekövet műtétilag eltávolítani. 11. *Dr. Gyergyay Árpád*: A fülkürt működésének vizsgálati módja. 12. *Dr. Veress Ferenc*: A kozmetika legújabb irányai. 13. *Dr. Koleszár László*: A gégerák műtéti kezeléséről. 14. *Dr. Koleszár László*: A vértranszfúzióról. 15. *Dr. Török Imre*: Ritka lelet és atypikus tünetek vakbélgyulladással kapcsolatosan.

III. szakülés.

16. *Dr. Török Imre*: A csonttörések modern kezelése. 17. *Dr. Burger Dezső*: Az élesztő szerepe az orvostanban. 18. *Dr. Walter Leó*: Tanulmány egy új mikrobiológiai felfogás kialakulásához. 19. *Dr. Friedmann I.*: A hypertoniás magas vérnyomás csoportjába tartozó betegségek újabb kórismertéről és gyógyításáról. 20. *Dr. Stern Vilmos*: A belső secretióról különösebb tekintettel a hypophysisre. 21. *Dr. Markos György*: A skarláttan mai állása. 22. *Dr. Traub Vilmos*: Az electrocardiografiáról. 23. *Dr. Leitner Fülöp*: A szamárköhögés és kórismerése harmatológiai alapon és modern kezelése. 24. *Dr. Vértes Oszkár*: A terhességi toxicoziókról. 25. *Dr. Büchler Dezső*: A méhvérzések az endocria alteratiókra való tekintettel. 26. *Dr. Simon Aladár*: A méh és függelékeinek heveny megbetegedései.

IV. Szakülés.

27. *Dr. Török Rezső*: A röntgenvizsgálat diagnostikai értékelése, különös tekintettel a diagnostikus tévedésekre. 28. *Dr. Herskovits Izidor*: A röntgenképek kritikai értékelése, különös tekintettel a diagnostikus tévedésekre. 29. *Dr. Gruber Farkas*: A rádium fizikai és biológiai tulajdonságairól, gyógykezelési módjáról és gyógyjavaslatairól. 30. *Dr. Kappel Izidor*: A Calmette-féle prophylactikus eljárásról. 31. *Dr. Szigethi Imre*: A tüdő tbc. pneumothoraxos és frenicotomiás kezeléséről. 32. *Dr. Hirsch Simon*: Pneumothorax és spontán-pneumothorax. 33. *Dr. Traub Vilmos*: Jacobeus-féle thoraco-caustica, oleothorax, plomb, thoraco-plastica.

V. Szakülés.

34. *Dr. Feszt György*: Extrapulmonalis tbc. 35. *Dr. Boskovits Henrik*: A gégetuberculosisról. 36. *Dr. Veress Ferenc*: A börtuberculosis. 37. *Dr. Lebedy János*: A karyon a tbc. gyógyításában. 38. *Dr. Jakobi József*: Az állati száj- és körömfájás emberi vonatkozásairól. 39. *Dr. Goldberger Ede*: A syphilis diagnostikája és terapiája. 40. *Dr. Veress Ferenc*: Fontosabb dermatovenereás kérdések gyakorlati fejtegetése. 41. *Dr. Pártos Ervin*: Bőripari megbetegések 10 évi tapasztalat alapján. 42. *Dr. Elfer Aladár*: A gyomorrákról. 43. *Dr. Engelberg József*: Gyomorpatológia és próbareggeli. 44. *Kalló József* mérnök (vendég). — 45. *Dr. Hüttl Lajos*: Allergiás betegségek az általános orvosi gyakorlatban. 46. *Dr. Weisz Mendel*: Az anaemia pernicioza néhány

esetének bemutatása. 47. *Dr. Koronka István*: A rheuma-probléma mai állása. 48. *Dr. Farkas Imre*: A basedowkór diff. diagnózisa és terapiája.

Különösen említésre méltó az Orvostud. szakosztály szakelőadási tevékenysége, amely szakosztály igyekezett vándorgyűlési tevékenységét kiszélesíteni, minthogy a választmánytól és közgyűléstől jóváhagyott tervét, a külföldi orvosprofesszorok bevonásával Kolozsvárt megrendező orvosi továbbképző kurzust, közbejött akadályok miatt nem sikerült megtartania. Az Orvostudományi szakosztály a marosvásárhelyi vándorgyűlésen kifejtett tevékenységével régóta szükségesnek érzett, hézagpótló munkát végzett. Megemlíteni kívánjuk, hogy vándorgyűlésünk megrendezésében hálára kötelező segítségünkre volt a marosvásárhelyi előkészítő bizottság, mely élén elnökével, Dr. Ferencz Mihály Zsigmond ügyvéd úrral, mindvégig fáradhatatlanul tevékenkedett a megrendezés minden zökkenéstől mentes munkájában. Fogadják e helyről is hálás köszönetünket.

Egyesületünk életében a mult évben talán a legnagyobb esemény az *Erdélyi Múzeum* folyóirat újramegindítása volt. Folyóiratunknak az erdélyi magyar tudományosságra már most is érezhető hatása van, reméljük, hogy e hatás folytonosan fokozódni fog. (Folyóiratunkról a főtitkár úr ad részletes beszámolót.) A folyóirattal kapcsolatban az „Erdélyi Tudományos Füzetek” sorozata is szépen gyarapodik. Folyóiratunk megindításának hatásaként külföldi tudományos körök és könyvkereskedők keresték meg az Egyesületet több ízben egyes kiadványunk megküldéséért. A kéréseknek minden esetben eleget tettünk. A külföldi szaklapokkal felvettük ismét a megszokadt vagy egvoldalú csereviszonyt s német és francia nyelvű körlevélben értesítve őket az Egyesület életében beállott változásokról, kértük őket a csereviszony minél szélesebb kiépítésére. Minden hozzánk érkező küldeményt az Egyetemi Könyvtár kezelésében levő könyvtárunk számára adtunk és adunk át s így a tudományosságunk — nemzetiségre való tekintet nélkül — Egyesületünk nagyértékű szolgálatot tesz.

A Táraknak megszavazott évi dotációkkal Egyesületünk anyagi erejéhez mértén szintén az általános tudományosságnak kíván szolgálni. A könyvtár kivételével azonban, — melynek kérésére a választmány folyósította az 1928. és 1929. évekre szóló fel nem vett dotációkat is — a többi Tárunk igazgatói nem vették fel a dotációkat. A könyvtár elszámolása a dotációnak célszerű felhasználásáról tesz tanuságot. Itt tartjuk megemlítendőnek, hogy Egyesületünk igazgató-, alapító- és azon rendes tagjai számára, kik mult évi tagsági kötelezettségüknek eleget tettek, a választmány határozata szerint tagsági igazolványt bocsátottunk ki, melynek ellenében Egyesületünk tagjai mentesítve vannak az Egyetemi Könyvtár évi 100 lej látogatási díjának fizetése alól.

Tradiciónak és hivatásának megfelelően Egyesületünk az ásatási munkából is részt kívánt magának s választmányunk egy esetből kifolyólag utalványozott is kisebb összeget próbaásatási célra. Sajnos azonban a Műemlékek Bizottságához beadott állandó ásatási engedély iránti kérésünkre válasz mai napig sem érkezett s így az ásatás az őszi

elmaradt. Reméljük, hogy a tavasz folyamán nem fog semmi akadály Egyesületünk ilyenmő tevékenysége előtt állani.

Pénzügyi tekintetben nem haladtuk túl a költségvetési előirányzatot, sőt 32.383 lej megtakarítás mutatkozik. A takarékoságnak köszönhető, hogy a néhány évvel ezelőtt semmi készpénzzel nem rendelkező Egyesületnek az alapokon, értékpapírokon és követeléseken kívül 1.116.260 lej készpénze van.

Az évi rendes közgyűlésen és a Marosvásárhelyt tartott vándor-gyűlésen kívül az Egyesület választmánya 1930-ban hét rendes ülést tartott, melyen 84 jegyzőkönyvi szám alatt intézte el az Egyesület mult évi ügyeit. Az iktatókönyv 188 ügydarabja több mint 500 iratot tesz ki.

Az Egyesület minden irányú tevékenysége rohamos fejlődést és gyarapodást mutat. Megnyugtató érzéssel tölt el, hogy Egyesületünk tagjai között, de a nagyközönség körében is mindinkább fokozódó érdeklődés nyilvánul meg Egyesületünk ügyei iránt. Népszerűsítő előadásaink iránt már a mult évben fokozódó érdeklődést tapasztaltunk, ez évi előadásaink csaknem mindegyike telt házat vonzott.

Szomorú kötelességet teljesítünk, midőn számot adunk a sorainkból távozottakról. A halál ez évben is ritkította sorainkat, pedig Egyesületünknek nagy szüksége van éppen most a hű, áldozatkész és munkás tagokra. Meghaltak dr. Eisler Mátyás, Ferenczi Gyula, Horváth-Tholdy Rudolf gróf, Jósika Lajos báró, Kovács Ferenc, dr. Moldován Gergely és Sebestyén Dávid rendes tagok. A felsorolás természetesen nem lehet teljes.

Mint a beszámoló általában, ez a beszámoló sem teljes, mert nem adja az egész elmúlt év változatos, néha reményt keltő, sokszor aggodalommal eltöltő eseményeinek pragmatikus leírását. Csupán halvány képet ad azokról a dolgokról, melyek minket az elmúlt évben foglalkoztattak. Hamis volna a kép, ha nem láttatná meg, hogy gyakori aggodalmaink között voltak igazi örömeink is, midőn láttuk, hogy a nagy nehézségek közepette is Egyesületünk nemcsak él és működik, de működésében fokozatos előhaladást mutat.

A választmány nevében:

Dr. Kántor Lajos

titkár.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Két csángó dal székely változata.

Eddig még nagyon kevés, vagy épen semmi sem történt a csángó-székely kölcsönhatások, helyesebben talán rokonság részletes kimutatására. Legyen szabad most nekem, a csángó és székely népköltéssel kapcsolatban, két részletbe vágó, de figyelemreméltó összefüggésre hívnom föl a figyelmet.

Az egyik összefüggést a Bartalus gyűjteményében levő ballada¹ s a közt a szintén balladaszerű csángó ének között találhatjuk meg, melyet folyóiratunk lapjain² nemrégiben Csúry Bálint közölt, illetőleg teljesebb változatban nyári moldvai tanulmányútján jegyzett fel. A két változat egybevetése, mihelyt Csúry a teljesebb változatot közli, érdekes adatot szolgáltat a székely és csángó népköltészet kölcsönhatásának, illetőleg rokonságának kimutatásához.

Egy másik, Csúry által már közölt dal rokon-változatát ugyancsak a Bartalus gyűjteménye³ őrzi. A *Zágon*-ból közölt rövidke dal minket érdeklő első versszaka az említett helyen ilyen alakban van meg:

*Tavaszi szél utat száraszt,
Minden állat társat választ.
Hát én vajon kit választaszak?
Szüvet szüvért kinek aggyak?*

E dalocska szövege csaknem szórul-szóra megegyezik a Csúry által folyóiratunkban⁴ közölt „*Zöld pántlika kinyid gunya, Virágom, virágom*” kezdetű ének szövegének 5–7. versszakával:

(5.) *Tavaszi szél* vizet áraszt, Virágom stb.

(6.) *Menden madár társot választ*, Virágom stb.

(7.) *Há én immá kit válasszak*, Virágom stb.

A régies réja (*Virágom, virágom!*), a primitivebb strófa-szerkezet ugyan nincs meg a Bartalus változatában s a Bartalus változatának 4. sora meg emitt, de tudjuk, hogy ilyen csekély eltérés, mely amúgy is nagyrészt előadásbeli különbség, a népköltészetben előfordul s nem akadályozhat meg bennünket abban a föltevésben, hogy e két népdal egy tövön virágozhatott ki. Azt, hogy e tő Csángóföldön vagy Székelyországban volt-e: eldönteni nem lehet. Épen e csángó változat egyszerűbb alakja arra a feltevésre is csábíthat bennünket, hogy itt egy, a magyarság ősi dalkincséből megmaradt s a két nyelvjárást, illetőleg dallamterületen kétféleképpen fejlődő, esetleg más-más énekkel összeénekelte dalról van szó. A csángó változat mindenestre nagyon régi lehet. Jó azonban ismerni az ilyen apró összefüggéseket is, hiszen ezek is elősegítik a csángó és székely kérdés mielőbbi szintetikus megoldását.

Szabó T. Attila.

¹ Magyar Dalok Egyetemes gyűjt. I. 4–5., III. 12–13.

² 1930:175. „Jöjj meg, Duna, jöjj meg!” kezdetű ének, melynek a nyáron Csúry még legalább 10 versszakát jegyezte fel. Távoli, de művésziességében érdekes változat ez.

³ U. o. VI. 18.

⁴ 1930:172–73.

A román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. sz. közepén.

A fejedelmi alapítású gyulafehérvári kollégium sok nevezetes tanára között nem volt utolsó Keresztúri Pál sem. Maga tudásával, nevelői személységével és humanizmusával tűnt ki. Apácaival együtt, akinek kortársa volt, a „tantárgyak halmaza mellett is, soha túl nem terhelt tanítványai-ban olyan tud(ás)vágyat gerjesztett¹ fel, hogy pl. Bethlen Miklós kancellár nagy műveltségét s a tudás iránti vágyát — saját bevallása szerint — nagyrészt neki köszönhette. Azok a sorok, melyeket Bethlen Miklós Keresztúri-ról ír,² a tanárának nagyon sokat köszönő hálás tanítvány és férfi szavai.

Bethlen visszaemlékezése a mi szempontunkból azért is érdekes, mert ez őrizte meg a román nyelv tanításának eddig ismert legrégibb adatát. A kérdéses rész a következőképen hangzik:³

„...Egyszer reagondolá magát (t. i. Keresztúri Pál), hogy idegen nyelveket tanuljunk, oláhul, tót- vagy lengyelül, törökül, németül, franciául, de ezeket nem egyszersmind, hanem egymásután, először oláhul ezer vagy kétezer vocabulát leiratott úgy, mint oda fel írtam a deákról; megtanulám; tudom egyszer próbára, hogy egy nap hatszáz, sőt többet is mondhatnék, szót megtanultam; osztán mindesak a *beszélő praxisra* adott időt; kevés idő alatt vagy négy nyelven kezdék én érteni és csacsogni, ő pedig azt egyikét sem tudta, és annál is inkább csudálták az ő tanítását és tanításban való dexteritását. Ezt akkor ugyan én egyiket sem tanultam jól meg, sőt azután sem perfecte, sőt már némelyeket nagyobbára el is felejtettem, de ugyancsak nagy seminis thesaurus volt jövődöre nékem és néki nagy fáma s admiratio, mert én ugyancsak azon a fundamentomon építtem azután, noha mind a matéria és ha ez nem annyira is, de a forma igen különbözött...“

E visszaemlékezés több szempontból érdekes. Ha megfigyeltük, Bethlen először az *oláh* nyelv tanulását említi. És ez aligha véletlen dolog: Keresztúriban volt annyi gyakorlati érzék már a XVII. század közepén (!), hogy elsősorban a környezetet nyelvét akarta megismertetni tanítványai-val, azután a politikai szempontból fontos nyelveket, a tótot, lengyelt, a törököt, s végül a művelt nyugati nyelvek képviselőit, a németet és franciát. Nemesak érdekes tanítási módszere s a — Bethlen szerint — csodálatos eredmény. de sok ezzel kapcsolatos gondolat miatt is érdemes felemlítenünk „faji türelmetlenségünknek“ ezt a csaknem 300 éves emlékét.

Szabó T. Attila.

Zsidó, görög és latin gyászversek Bethlen Gábor temetésére.

Az alábbiakban hű másolatban közöljük azokat a Bethlen Gábort sirató verseket, amelyeket a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári főiskola három hírneves professzora írt az iskolaalapító nagy fejedelem temetésére. Temetésére, ami 1630 január 25-én ment végbe Gyulafehérvárt, és nem halálára, ami jó két hónappal előbb, nov. 15-én következett volt be. Ennyi idő kellett, míg a gyász hírt a külföldi udvarokkal közölni lehetett s a temetésre küldött külföldi képviselők és diplomaták Gyulafehérvárra a végtisztességre

¹ L. részletesebben P. Szathmáry: A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda tört. Nenyed, 1868. 42—46. Keresztúri működési idejét azonban tévesen határozza meg (1622—1630. V. ö. 351. l.), hiszen az 1650-es években Bethlen itt még Keresztúritól tanult. (V. ö. Bethlen i. m. 215 s. köv.)

² Gr. Bethlen Miklós Önéletrajza. Kiadta Szalay László. (Magy. Tört. Eml. II. köt.) Pest, 1858. I. 213—236.

³ U. o. 230—31.

megérkezettek. A temetésre íródtak e versek, amit bizonyít az is, hogy az az unicum-példányban fenmaradt nyomtatvány, melynek lapjairól közrebocsátjuk, nem 1629-ben, hanem 1630-ban jelent meg a gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványaként, mint Effmurdt Jakob nyomdász munkája.

Az unicum példány a kolozsvári róm. kath. Lyceum könyvtárának birtokában van. Szabó Károly 460. sz. alatt írta le (R. M. K. II. k. 171. l.). Cím-lapja facsimilében szintén ismeretes. Megjelent többek között a millenáris történetben is (VI. k. 409. l.). A könyvészetiileg ismeretes versek tartalmi ismertetése azonban a Bethlen-irodalomból hiányzik. Épen ezért adtam róluk rövid jellemzést a *Bethlen Gábor és a magyar irodalom* c. tanulmányomban (Budapesti Szemle 1930. 216. k. és külön is). Most közlöm magukat a verseket. A közlést a személyi és tartalmi vonatkozás mellett indokolja nemcsak az, hogy a Bethlen-irodalom számára hozzáférhetővé kívánjuk tenni, hanem magának a nyomtatványnak az állapota is. Unicum-nyomtatványunk ugyanis egy testes colligatum végén foglal helyet, mint a colligatumnak utolsó darabja. Magát a colligatumot könyvészetiileg leírta Dézsi Lajos *Váradi Mihály verse Bethlen Gábor haláláról* c. dolgozatában (Magyar Könyvszemle, 1898. évf. 372–73. l.) a Váradi latin-magyar párhuzamos költeményének közlése alkalmából. A colligatumban levő négy mű között a mi nyomtatványunk a legrövidebb (4-r. négy számozatlan levél) és nyomdatechnikai szempontból is a leggyengébb munka. Betűi nem tiszták, szedése zavaros, és ami az újra közlést különösebben indokolja, folytonosan kopik; egyes betűk már is teljesen hiányzanak; másokat annyira megviselt az idő, hogy alig lehet a szót olvasni. Jó, ha romladozó, elmosódó unicum nyomtatványainkról másolatot, új lenyomatot veszünk.

A nyolc vers közül az első ötnek Alsted, kettőnek Piscator és az utolsó-nak, melynek betűi a legapróbbak s így kopása is a legszembetűnőbb, Bisterfeld a szerzője. Ismeretes, hogy Bethlen e három már nagy hírű német professzort halála évében hívta meg és szerződtette az udvari scholához. Sajnos, e költemények sem döntenek el azt a kérdést, hogy vajjon élt-e még a fejedelem, mikor ők Gyulafehérvárra megérkeztek. Azt Alsted és Bisterfeld is fölemlítik, hogy őket a fejedelem hívta meg, de további személyes jellegű ide vonatkozó utalás nincs. Általában a fejedelem érdemeit, kiváló tulajdonságait dicsőítik s a veszteség nagyságát, a gyászt rajzolják. Nyilván felszólításra készültek e versek s az új professzorok igyekeztek a felszólításnak eleget tenni. Talán ebből is érthető az, hogy Alsted első versének a nyelve zsidó, a másodiknak görög — de mindkettő latin betűkkel nyomva — és hogy a harmadiknak formája: pyramis. Vagyis több bennük a művészkedés, mint a művészet. Figyelemkeltésre azonban, tagadhatatlan, alkalmas eljárás és nagyon kedvére lehetett az özvegynek, Brandenburgi Katalinnak. Az ötödik költemény, melynek címe *Centuria encomiastica* s amelynek tartalma a legreálisabb és legtényszerűbb, már egyenesen az özvegy politikai érdekének is szószólója. A költemény végén a szerző Bethlen geneológiájának fényes előkelő voltát magasztaló sorok után azt az óhaj-tást fejezi ki, hogy báresak az özvegyet ismerné el uralkodónak a rendek és a nép ragaszkodása. Ez is azt bizonyítja, hogy a versek a Katalin felszólítására és megbízásából készültek, gyászból is, meg politikai számításból is. De bizonyítja azt is, hogy a versek iratási ideje csakugyan 1630, a temetés körüli napok, amikor már a fejedelmi szék betöltése körül folyt a pártok küzdelme.

EPICEDIA

Dicta

INCOMPARABILI HE-
ROI, GABRIELI, PRINCIPI
S. ROMANI IMPERII ETTRANSSYVANIAE, PARTIVM HVNGARIAE
Domino, Siculorum Comiti, Oppulidae ac Ratiboridae
Duci etc Eucgetae & Musagetae Optimo Maximo;
Denato ALBAE IVLIAE Anno Christi M. D. C.
XXIX. a d. 15. Nouembris, ibidemq;
humato Anno M. D. C. XXX. a. d.
25. Januarii.Professoribus Illustris Scholae Bethlenianae, quae est
ALBAE IVLIAE.Imprimebat ALBAE IVLIAE Jacobus Effmurd
Lignicensis. Typogr: suae Serenit: A. 1630.

1. Onomatologia Hebraica.

Abhi veabhi, Gabriel,
Rechebh upharasch Israel:
Attah gebhir, attah gebher,
Gibbor veattah gnal debher:
Debher reschaim schibbarta,
Hael debhir tobh jasadra:
Bethlen schémecha bethlechem
Siman, vehi chesed rechem:
Hoi moth jeschibah hasseter,
Hoi rosenim naphal ceter.*

2. Dodecastichon Graecum.

Klaeete tes Dacies laoi, kae gennades, hotti
Hymmon eelios, pheu, mala lampros edy.
Eelios Gabriel, archon krateros te sophoste,
Poemen tou laou, tes patridos te pater.

* A költemény Maksay Albert kolozsvári ref. theol. tanár fordításában, miért e helyen is köszönetet mondok, magyarul így hangzik:

Kivánságom és atyám, Gábor,
Izrael lovasa és lovagja,
Te ur, te hadakozó
Hős és te veszedelem kivédője,
A gonoszak veszedelmét te megtöréd,
Isten erősséged és fundamentumod.
Bethlen, nevedül Betlehemet
Ó tette s ez kegyelem és szeretet.
Jaj a halál elvette az oltalmazót,
Jaj fejeinknek: lehullott a csillag!

Mint említém, nyomtatványunk betűit már nagyon megviselte az idő. A héber betűk, illetve kiejtés átírása latinra egyébként is nehéz és ingadozó lévén, ez az értelem úgy jön ki, hogy a harmadik sorban gual szó helyett, ami érthetetlen, a fordító geal-t, a hatodikban jasadra helyett jesudka-t, a nyolcadikban siman h. sima h-t és az utolsó sorban ceter h. setar-t olvasott.

Houtos edy. laou, naoute, nomoute proestos,
 Houtos te, technon kae stylos houtos te.
 Dei dia tauta sphodros laon, naonte, nomonte
 Kleein tes Dacies, dei telycéa sphodros
 Kae mala gymnasion tes Albes de iololyzein,
 Ento gymnasio kae mala dei men eme.
 Chaerete de pantes, touto xymdpradmones archo;
 Eelio Christo xympaden, ouk ethane.

3. PYRAMIS IAMBICA.

Qvis heic
 Amabo
 Cubat? quis est?
 Tuus patronus
 O Dacia, et tuus
 Pastor, paterq; blandus,
 Super astranotus GABRIEL
 Bethlen; scholis ecclesiisque (sic!)
 Addictus, uti Iosias pius.
 Doctus togae, doctus sagi celebres
 Artes, Vlyssis instar, instar Nestoris.
 Quid? Ipsamet prudentia, ipsa fortitudo
 Asylon et prudentium atq; fortium virum
 Heic conditur. quinq; ergo vos scholae lugetis, atq;
 Ecclesiae, prudentia atq; iuncta fortitudini.

4. Epitaphium.

Heic situs est princeps GABRIEL, de stemmate Bethlen,
 Qui Bathoraeorum fatalia bella secutus,
 Et Bathoraeorum per tot fatalia bella
 Vastatae patriae succurrit, restituendo
 Aras atq; focos: qui taedis rite secundis
 Brandenburgensem sibi despondit CATHARINAM.

5. Centuria encomiastica.

Ille ego, qvi patriae totas impendere vires
 Ingenii geniiq; mei, dum spiritus artus
 Hos regeret, magna ductus ratione volebam:
 Nunc patriae fines, & dulcia linquere rura
 Instituo, credóq; ratem properantibus undis
 Istri, & Pannoniae supraq; infraq; jacentis
 Arva retrospectans, mihi sedem deligo in oris
 Transsylvanorum, quos Martia pectora, quorum
 Auriferi montes cum fontibus usq; canuntur.
 Huc me nempe Deus vocat, huc vocat inclytus heros
 GABRIEL, ille suae certissima gloria gentis
 Bethlen; ille sui lumen regni columenq;
 Hic, inquam, belliq; fatur, pacisq; patronus,
 Atq; reus voti, regionem religionemq;
 Ornare ac firmare volens, fundamina ludi
 Albensis benejacta, suis & macta decenter
 Auspiciis, laeto colophone & culmine laeto
 Condecoraturus, regali mente manuq;
 Constituit sumtus, jubet atq; praeesse Lycéo

Qui sophiae latices paradisiis, eloquiiq;
 Fiumen in irriguos derivent ingeniorum
 Hortos, vnde brevi capiat respública privaq;
 Omnigenos fructus hominiq; Deoq, placentis.
 O facinus dignum te tanto principe, dignum
 Te tanto heroe, o GABRIEL celsissime Bethien!
 Tu bellatrici Patriae, vah debellartae
 Inq; gemiscenti, divinae munera pacis
 Reddideras: pecudes hoc, arva, hominesq; loquuntur
 Tu, tu, terror eras, quá sol oriturq; caditq;
 Hosti. Tu gentes ad praelia coniuratas
 Doctus eras cohibere. Tibi laudabile pignus,
 Pignus amicitiae dederat biga inclyta biga
 Insuperatorum, qveis se effert vesper & ortus.
 Tute paratus eras templisq; scholisq; nitorem
 Inferre. Hoc modo oves Christi pascuntur & agni.
 Fallor: an inde tibi non intima gloria parta est:
 Fallor: an inde tibi laudum debetur apex, &
 Carmen, quod cedro vel quod scribatur iu aere?
 Verum, proh dolor, in pietatis tramite tanto, &
 In pleno cursu conatus magnidecentis,
 O sapientipotens Princeps, o magne patrone,
 Triste vale nobis dicis, permulta relinquens
 Affecta eximié, non-multo tempore quae tu
 Rite daturus eras nobis perfecta, moratus
 Nil varios sumtus, priscorum exempla secutus.
 Namq; fatebor enim, tu nummos divite cornu
 Fundebas, quoties exin sperare licebat
 Aut firmamentum regni solidum, ornamentum
 Aut praelustre, Solent ista ratione moveri
 Heroes, patriaeq; patres, miseriq; popelli.
 Pastores, quos inter ego tibi defero palmam
 Princeps bellipotens: rumpantur utilia memor!
 Vsq; adeo tua laus, tua gloria, & inclyta virtus
 Est supra invidiam. Novit Germanidos ora,
 Norunt Pannonii, Thrax novit, Turcus, & Hellen
 Ex illis animae meliores, sat scio, vellent
 Maturo vivae vivum te prosequi honore.
 Credo equidem norunt communiter, aut melior pars,
 Nominis eximii mensuram terq; qua terq;
 Te sic implese, ut fueris Patriae anchora certa
 Bellorum fessae, trepidis spes, hostibus hostis,
 Et focius sociis, & fidus amicus amicis.
 Non mihi si lingvae centum sint, oraq; centum,
 Ferrea vox, possim laudes persolvere dignas,
 Maxime Maecenas. Adeo tua laus, tua virtus
 Est supra calamumq; meum linguamq; profecto
 Non secus ac supra ventos, pluviasq;, nivesq;
 Est Atlantis apex, tangit qui culmine coelum.
 Quid? tua jam virtus radiorum verbera late
 Spargit ad Hesperium Phoebi Eoum? cubile.
 Nec moror in sulsos, tibi qui de stemmate litem
 Iam pridem movere? nec hos, qui nescio qua nam
 Arte tibi titulum quaesitum principis aiunt.
 Nam si stemma tuum non laevo lumine lustrem,
 Editus es proavis illustri sanguine natis:
 Editus es proavis claris virtute tagota:
 Editus es proavis claris virtute sagata.
 Uto; latére sinam tritavos atavosq; remotos,
 Quis nescit proavum Vaivodae munere. functum

In patria, quis avum Budensi nobilitatum
 Praefectura! Et iis geminus fuit inclytus heros
 Wolfgangus, pater ille tuus, Jano Stephanoq;
 Regibus in pretio quem novimus usq fuisse,
 Nunc eat invidia & pallor, nunc turpis alastor
 Audeat in dubium, quae sunt manifesta vocare.
 Sed vi forté sibi quaesitum est culmen honoris
 Nobilis o GABRIEL, et avito sanguine praestans:
 Scilicet hoc onerat te crimine, qui tua nescit
 Sub celebri fuerit qvota-qvanta modestia Botz Kay;
 Cui tibi delatum diadema offerre fuësti.
 Nil iam dico tibi procerum populiq; favore
 Vnan imi, patriae commissa nitentia sceptrā.
 O si post mortem, Princeps fortissime, Princeps
 Magne, tuam, proceres parili populusque favore
 Consorti thalami comissa nitentia sceptrā
 Agnoscant habeantque tibi hunc post futura honorem.
 Fallor, an in régno talis CATHARINA manebir,
 Qualis frugifero qvercus sublimis in agro:
 Exaudi, si justa precor mea vota precésq;
 Magne DEVS, nostrae fautor columenque salutis;

Johannes-Henicus Alstedius f.

EPITAPHIVM.
 GABRIEL Victoriosus.

Dum vixi, victor retuli victricia quondam
 Arma! tropaea tuli, signaq multa tuli.
 Hostes devici non vinci passus ab illis:
 Vincere, non vinci; gloria prima fuit.
 Victus ab hoste tamen jaceo nunc corpus inerme,
 Pareit nam nulli mors inimica viro.
 Et dominos servis: & sceptrā ligonibus aequat:
 Et regum turres; & quatit illa casas.
 Non tamen omne rapit; tantum sed corporis artus
 Pars melior victrix caelica regna tenet:
 Caelica regna tenet mea mens, dum corporis artus
 Collectos illi restituet Dominus.

Octastichon.

GABRIEL heroum dux maxime, gloria gentis
 Hungariae; patrii dulce decusq soli:
 Inclyta quem virtus generosae mentis in alto
 Constituit solio: ac regia sceptrā dedit.
 Quo clavum imperii moderante vigeat amoena
 Pax terris: ibant & sine nube dies.
 Eheu! Cur miseros nos deseris Optime Princeps!
 O pater! O patriae Cura salusq tuae!
 Non juvat in terris populo dare jura sacrata,
 Hostis & heroa pellere tela manu?
 Hic potius magnos ducas sine fine triumphos:
 Hic et ames dici dux, pater atq deus.
 Sed fugis: & populum, vah triste! relinquis inermem;
 Quem premet hostili gens inimica manu.
 Auguror: augurium hoc sit vanum faxit Iova,
 Cuius nos dextrae protegat umbra manus.

M. Philippus Ludovicus Piscator f.

Oda.

Invicta Dacum pectora num gravis!
Luctus domabit? cur sacra limina
Nutant? Liceum cur bimestre
Lehtiferam meditatur horam?

Ignare rerum protinus omnium
Hospes doloris semina publici
Rogas! humatus te meus vah!
Nil movet, aut latet ergo Princeps.

Ah me, laterent incluta Dacia,
Acerba regni fataq; principis!
Cuius beater quo favore
Deserui patriam libenter:

Aquo vocatus culta Britannia
Quae destinarat praemia respui,
Et quae triumphus foederati
Obtulerat repetita belgi.

Divina cuius gesta habitabilis
Miratur orbis: cujus & inclutam
Virtutem honorat christiana
Gens, Scythia trux, proceresq; Turcae.

Sincerus almae qui patriae pater
Illustris aevi qui decus unicum:
Gentis probatae qui probatum
Praesidium miseraeq, asylum:

Victrice dextra qui nece turgido
Sternebat hostes: arvaq; Dacia
Vastata bellis qui gubernans
Pacifica reparabat arte,

Quis non doleret quod pius arbiter
Martisq; pacis fata subiverit?
Heu cuncta quid ni personarent
Et gemitu, & lachrymis maderent?

Phoebea lampas cum caput horridis.
Velans tenebris officium negat
vitalis aerae cuncta summus
Occupat inferiora terror.

Fortes leones frigida promovent
Vix membra, castae vixq; columbulae
Librantur alis, vixq; ad astra
Praecipites aquilae feruntur.

Sic eum serenus lumina clausurit!
Princeps fideles torius incolas
Regi per anceps ac acerbus
Corripuit cruciatque moeror

Innatus ardor Martia pectora
Reliquit: artus ac trahit innocens
Vix sponsa christi vixq; Musae
Aethereum ingenium vigebit

Imo, vigebun omnia pristino
Splendor et Sacro cum diademate
Ornata regnet cum mariti
Aemula, tum generosa Phoebe.

Accedit Atlas qui grave consili
Perdus (?)¹ levabit: sunt procerum manus

Queis pace junctis comprobatum
Haud dubiè regimen perennat.

Johannes-Henricus Bisterfeldius f.

Közli: *Kristóf György.*

¹ A szedés elkopott az olvashatatlanságig.

KRITIKAI SZEMLE

A legújabb Bethlen-irodalom.

A történet nagy személyiségeivel való foglalkozásra rendszeren külső vagy belső körülmények készítettek. Az első eset az ú. n. *centennáriumokban*, egy-egy hős születésének, halálának vagy legjelentősebb tettének évfordulóiban áll előttünk. Ilyenkor hivatottak és hivatlanok, naiv rajongók és a tárgyilagosság álarca alatt rejtőzködő ellenségek egyaránt felelevenítik az illető nagy személyiség jellemvonásait, méltatják cselekedeteinek jelentőségét. Az ilyen, külső körülmények által mozgatott ünnepi irodalom mellett sokszor látjuk azt a feltűnő jelenséget, hogy egy-egy hős alakja felé egész korszakok és igazán komoly historikusok, írók és politikusok *állandó* érdeklődése fordul. Ennek magyarázata az, hogy az ilyen személyiségeknek mindig van valami új, egyetemes értékű mondanivalója az egyes nemzedékek számára. Különösen azok a korszakok fordulnak tanácsért, bátorító útmutatásért a mult igazán nagy alakjaihoz, amelyek előtt, mint pl. előttünk is, a jövő körvonalai összekészülődnek, bizonytalanokká lesznek. Ilyenkor a velük való foglalkozás szinte lelki szükséglet, s ennek komoly eredménye nemesak száraz história, hanem ennél több: nemzeti, sőt sokszor egyetemesen emberi *paedagogia*.

Ha a Bethlen Gáborról szóló irodalmat *általában* vizsgáljuk, látjuk, hogy az inkább az utóbbi körülmény hatása alatt állott elő. Igaz, letagadhatatlan tény az is, hogy alakja felé különösen a két legutóbbi centennárium (1913, 1929) alkalmával fordult különösen az érdeklődés, de az is bizonyos, hogy minden kornak, sőt minden nevesebb történetírónak megvolt a maga Bethlen-képe s ahhoz új meg új adatokat, vonásokat gyűjtött. Ezeket a portrékat Bojthi Veres Gáspár udvari krónikástól egészen Szekfű Gyuláig nagyon érdekes volna egymás mellé állítani s azokban a fejedelem személyiségének fokozatos megvilágosodását, az erre irányuló törekvések kritikáját, végül az ezekben megnyilvánuló korhangulatot szemléltetni. Most azonban csak a legutóbbi évtizednek, különösen pedig az 1929-i centennáriumnak irodalmával foglalkozunk.

Mielőtt a részletekre rátérnénk, vessünk egy rövid pillantást arra, hogy a mai kor micsoda *tudományos apparátussal* akarja megközelíteni Bethlen Gábornak sok gondot okozó, rejtélyes személyiségét. A történetírás, különösen a XVIII. századbeli felvilágosítás óta, amióta öncélú tudományos-ságról beszélhetünk, igen nagy haladást tett. Lerázta magáról nemesak a felekezeti dogmatizmusnak (Semler, Lessing, Herder, nálunk Bél Mátyás) a nyűgét, hanem igyekezett az egyes adatokat az összehasonlító kritika segítségével megrostálni, s főként ezeket egy magasabb, uralkodó eszme szempontjából összefoglalni, értékelni.¹ Ez az uralkodó eszme most már többé nem az egyház, vagy Isten országa, hanem egy, a való világon belüli cél. Vagy a felvilágosodás új nagyhatalma az *állam*, vagy az eszményi *társadalmi élet*, vagy általában a *humanitás*. A XIX. század történetírása nem tett egyebet, minthogy *ezt* a tudományos felfogást helyesbítette, öntudatra emelte, kimélyítette. Az emberi fejlődés végén álló cél helyett Ranke megelégszik történetírásában az egyes korszakok uralkodó eszméjének, életproblémájának tisztázásával, legfennebb a szomszédos korok összehasonlítását engedi meg. Min-

¹ Révész Imre: A tudományos egyháztörténetírás. Kolozsvár, 1913. 112 s köv. I. Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története. Budapest, 1925. 15—18. l.

den távolbalató, abszolút mértékkel mérő historizálást a történetfilozófiába útal.² Így a történetírónak egy nagyon szerény, de egyúttal nagyon fáradtságos, odaadó munkát igénylő feladata lesz: *megérteni egy kort, elsősorban önmagából*. És ezen a téren, valljuk be, a XIX. század igen nagy haladást tett. A régi kultúrfejlődési szempont mellé odakerültek az események modern megítélési módjai. Ma már Lamprecht szerint³ a história vizsgálat alá veszi azokat az erős ingereket (Reizvorgänge), amik az egyeseket és népeket a gazdasági vagy szociális életből, a lelki élet ismeretlen, sokszor állatias ösztöni mélységéből, a faji és nemzeti öntudatból, a természeti viszonyokból, végül a mult és jelen kultúrösszefüggéséből érik. Semmi sem annyira jellemző a mai kor emberére nézve, mint az, hogy úgy magát, mint környezetét, a multat és jövőt elsősorban világon belüli, immanens okokból igyekszik magyarázni, kialakítani. Így kapunk ma nemcsak részlet-, hanem sokszor milieu, történelmi materialista, pszichologiai, sőt az ösztönéletre vagy a „fajiságra“ is apelláló történetírást.

Kérdés, hogy már most e mikroszkópikus szempontok mellett nem alkalmaz-e egyáltalán a mai história nagyobb távlatokat? És erre mást nem felelhetünk, mint azt, hogy igen, de ezt sok esetben nem vallja be. Vagy ha be is vallja, rendszeren azt a szempontot hangsúlyozza, ami tudományosabban hangzik. Ilyenek pl. a politikai, a nemzeti vagy végül a világpolgárság szempontjai. Így veszi vizsgálat alá Meinecke Frigyes a német nemzet XIX. századbéli történetét⁴ abból a szempontból, hogy abban miként alakultak ki és kerültek egymással összeütközésbe a nemzeti és világpolgári öntudat s micsoda távlatokat nyújt ez a konfliktus a jövőre nézve. De sem nála, sem az újabb történetíróknál nem találjuk fel a vallás, közelebbről a keresztyénség döntő jelentőségének méltatását a politikai és internacionális események vagy öntudat kialakításánál.⁵ Az a modern dogma, hogy minden ember, nemzet vagy kor elsősorban az ő környezetének vagy adottságának a gyümölcse, megakadályozza őket a keresztyénség elsőrendű történelmi fontosságának elismerésében.

Igy állott elő az a manapság annyiszor hangoztatott vélemény, hogy az egyházi történetírás tk. már történetfilozófia és nem tartozik a komoly tudományágak közé. Nálunk, különösen Zoványi Jenő hirdeti fáradhatatlanul, hogy a felekezeti történetírás, mint tudomány, halott. S nincs lesújtóbb kritika egy történelmi munkára, mintha abban egyoldalú r. kath., vagy protestáns vonásokat, tendenciát fedeznek fel. Pedig valljuk be, még eddig egy történelmi személyiség megismerése sem szenvedett kárt, ha azt a keresztyén értékelés éles reflektorával, sőt különböző keresztyén álláspontokról vették vizsgálat alá. Természetesen a kirívó egyoldalúságoztól óvakodni kell. Az a történetírás pl., amelyik a középkori szerzetességben eltévelyedést lát, ma már époly kevéssé tudományos, mint az, amelyik a reformációt és annak egyházait emberi okvetetlenkedésnek, anarchiának minősíti.

Különösen két szempontot tartok elengedhetetlennek az egyes korszakok és személyiségek megítélésénél. Az egyik az, hogy miként alakították ki azok azt a ker. életideált, ami — minden felekezeti variációjától eltekintve — ott él az összes európai nemzetek köztudatában s ami éppen ezért minden haladásnak, nagyságnak egyedüli mértéke. A másik pedig az, hogy e korszakok vagy hősök mit tettek az igazi ker. szolidaritás megvalósítása érdekében. Ezt a szolidaritást én nem szintelen, vagy kieroszakolt egységnek, hanem az egyes ker. felekezetek együttműködését hirdető, organikus egységnek tekintem, aminek létjogát ma már minden európai nagy egyház elvben vagy legalább gyakorlatban elismeri. Ma, amikor az európai kultúrának és a keresztyénségnek legnagyobb ellensége a hitetlenség és az organizált testiség, ezek a szempontok a történelmi megítélésnél nélkülözhetetlenek.

*

² Dékány István: A történettudomány módszertana. Budapest, 1925. 54, 55. 1

³ Einführung in das historische Denken. Leipzig, 1912. 143—164. 1.

⁴ Weltbürgertum und Nationalstaat. München, 1915.

⁵ Halvány nyomok találhatóak u. o. 57., 58., stb.

Alkalmazzuk már most az eddigi eredményeket a Bethlen Gáborról szóló legújabb irodalomra.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy őt a régebbi irodalom szinte minden elképzelhető szempontból már vizsgálat alá vette. Kortársai és a későbbi erdélyi történetírók méltatták őt, mint a haza atyját, Erdély dicsőséges fejedelmét, Szilágyi Sándor és Óváry Lipót, mint diplomatát, a cseh Gindely, mint hadvezért a 30 éves háborúban, P. Szatmáry Károly, Váro Ferenc, Acsády Ignác és Makkai Ernő, mint kultúrhóstit, sőt az utóbbi, mint szociálpolitikust is, az egyháztörténészek egész sora, mint a ref. konfesszió és egyházi élet hőseit, végül Károlyi Árpád, Biró Vencel és Kristóf György, mint írókat, stílistákat. Nem lehet panasz az ellen sem, hogy életéről, a zsenge ifjúkortól eltekintve, nincsenek adataink. Hiszen a különböző okmánytárak és Monumenták, sőt önálló gyűjtemények (Szilágyi, Gindely, Szádeczky) csak úgy ontják erre a hatalmas egyéniségre vonatkozó feljegyzéseket. Ma már ezeket, mint látni fogjuk, kritikailag meg is rostálják, úgy hogy minden lehetőség készen van a nagy Bethlen életrajz megírásához.

És azért mégis ez a nagy összefoglaló életrajz késik.⁶ Ennek okát pedig az ő rendkívül komplex egyéniségén kívül semmi egyébben nem találhatjuk, mint abban, amire már az első terjedelmesebb Bethlen életrajz írója, Angyal Dávid is céloz,⁷ hogy eddigi arcképei közül hiányzik még egy: *Bethlen Gábor az ember*. Ha az ő személyi motívumait az általános eszmék befolyása mellett figyelmen kívül hagyjuk, akkor róla nem kapunk hí, hanem csak idealizált képet. Ez az eljárás pedig egyáltalán nem illik bele a mai, már megrajzolt, reális történeti szemléletbe.

Ezen a hiányon akar segíteni az első, nagyobb terjedelmű tudományos Bethlen életrajz, a Szekfű Gyula könyve.⁸ Írója, amint máshelyt kifejezi, az eddigi liberális szabadsághős ideológiával szemben a *történelmi realizmus* híve.⁹ Ez pedig nem más, mint ahogy ő maga is egyik polemiájában beismeri,¹⁰ a már ismertetett Ranke-Lamprecht-Meinecke-féle irány. A Bethlen problémára alkalmazva ez a következő tétélekben sűrűsödik össze: Bethlen alakja beállítandó a XVII. sz.-nak vallási jelszavak alatt folyó politikai küzdelmébe és őt elsősorban mint *politikust* kell megérteni. Még pedig nemcsak szűkebb hazája, vagy legfennebb a monarchia szempontjából, hanem az egész európai konstelláció alapján. Hiszen a magyar történet eseményei az európai, nyugati sorozatba tartoznak és így aligha vonhatók ki azon egyetemes megállapítások érvénye alól, melyekre a nyugati történetkutatás eddig eljutott. (26.) Ez a szempont azért is nagyon helyén való, mert Bethlen „lelke mélyéig politikai természetű volt.“ (171.) Az eddigi krónikaszerű politikai történet helyett célja „a vallás-, gazdasági-, társadalom-, politikai irodalom, stb. történet segítségével a dolgok összefüggését rekonstruálni.“¹¹ Valljuk be, hogy ezzel a beállítással Szekfű rendkívül ügyes, szerencsés lépést tett. Ez képessé teszi őt arra, hogy az eddigi sokszor idealizált Bethlen kép helyett őt a modern történetírás szellemében *saját korából*, és mivel a Bethlen személyisége ennek a kornak egyik exponense, *önmagából* értse meg. A Bethlen kutatás horizontja így kitágul; nemcsak a kort ismerjük meg ez érdekes egyéniség tükrében, hanem magát az embert is. És itt tág mező nyílik arra is, hogy a már említett módszerekkel lelki életének rejtett mélységeit megközelítsük.

Ebben a munkában Szekfű arra az eredményre jut, amit már Angyal D. is érintett, hogy Bethlent, mint általában minden embert, személyi motívum, pl. dynastai nagyravágyás is mozgatja törekvéseiben. Nem foglalkozik azzal, hogy ez az érzület miként alakul ki benne, hiszen „belső egyénisége fellépésének kezdetétől fogva szinte változatlanul áll előttünk“ (27.), hanem

⁶ Ennek okaira röviden utaltam a Bethlen-rejtély című cikkemben. Pásztortűz, 1929. évfolyam, 140. l.

⁷ Szilágyi S. A magyar nemzet története, VI. k. 412. l.

⁸ Budapest, 1929.

⁹ L. Kós Károly Erdélye c. bírálatát. Erdélyi Helikon, 1930. 76. l.

¹⁰ Kritika és terror. Magyar Kultúra, 1929. 253, 304. l.

¹¹ Uj színek a B. G. arcképehez. Helikon, 1929. 771. l.

egyszerűen azt vizsgálja, hogy ez az erős akaratú, rendkívül merész, és mégis bölcs, nagyon öntudatos, szinte abszolút uralkodó miként helyezkedik el az akkori kor színpadán, milyen *eszközökkel* küzdi ki és szilárdítja meg fejedelemségét, végül milyen heroikus küzdelmeket vív a 30 éves háborúban az ő személyes kielégítéséért (*contentatio personae*), a magyar királyságért vagy legalább is a magyar kir. helytartóságért. Erdélyi és vallásügyi politikáját is, amiben eddig leginkább hangoztatták életírói az ideális motívumokat, szerinte elsősorban ez az érdek vezeti és nem az alkotmányosságnak, hanem a rendiség hatalmát megtörő abszolutizmusnak, nem az általános vallásszabadságnak, hanem a saját vallásának, a helvét protestantizmusnak az előharcosa, hőse ő.

Ebből a jellemből — ezt ismét megállapíthatjuk — nagyon könnyen megérthetjük a Bethlen-kérdés legnehezebb rejtélyeit, amikre az eddigi idealizáló beállítások nem adták meg a kulcsot. Az ő bonyolult, sokszor két, sőt három orcajú diplomáciáját, ismételt és látszólag kevés alkotmányos és egyházi eredményekkel végződő támadásait, sőt központosító gazdasági és kultúrpolitikáját is. *Itt egy eszközeiben nem válogatós, erős egyéniség tör az ő „kifejezési formái”, illetve tevékenységi területei felé s azokat hihetetlen ügyességgel és akaraterővel a maga uralma elé kényszeríti.* (153 s. köv. l.) Ez a kép a könyv minden olvasója előtt vonzó, érdekfeszítő, új és megragadó. Kérdés azonban, amint ezt Szekfű is felveti az eddigi Bethlen portrékkal szemben,¹² hogy ez a kép egyúttal *igaz-e?*

Sajnos, erre már a felelet nem olyan egyszerű, amint a kiváló szerző hiszi. A könyv tárgyilagos bírálói és saját meggyőződésém szerint is a Bethlen életrajzot nem lehet annyira személyi motívumokból felépíteni, mint ahogy Szekfű teszi. Bethlen — ez minden kétségen felül áll¹³ — a kor uralkodó eszméinek hatása alatt is él és cselekszik. Ez pedig nemcsak a politika, a kibontakozó individualizmus kora, hanem egyúttal a vallási irányok küzdelméi is. „Az egyes akció indítóoka egyéni szenvedély, egyéni érvényesülés lehet — mondja könyvünk is (25.), — *de mögötte háttérként ott áll a korszak valamely ideája, legtöbbször a vallási eszme.*“ Ha ezt az állítást komolyan vesszük, akár akarjuk, akár nem, a politikus Bethlen Gábor képét ki kell, hogy egészítse, a történeti hűség érdekében, az *ő vallási arculata is*. Fel kell vetni azt a nehéz kérdést, hogy milyen viszonyban áll nála a politika és vallás által adott cél, melyik lelkületében a domináló vonás? S e mellett még egy nehezebb kérdést is: vajjon Bethlen vallása, a nemzeti érdekekkel könnyen összeegyeztethető protestantizmus, különösen az *ő politikát meghatározó* hatásában, ugyanolyan elbírálás alá esik, mint az internacionális berendezésű róm. katholicizmus? Ha nem is szálunk le a dogmatikumok mélyébe (ezt egy világi történetírótól nem is lehet megkövetelni), akkor is a két nagy konfesszió politikai elhelyezkedése és nemzetnevelő eredményei fel kellett volna, hogy hívják a szerzőt e különbség s az ebből folyó következmények keresésére.

Szekfű ezeket a kérdéseket nem veti fel, nem tisztázza s ezért minden komoly realizmusa mellett is hőse történetének *eszméi* háttére homályban marad. A Bethlen irodalom itt az egyik véletlomből a másikba lendült: megkaptuk a hozzánk közel álló, de egyúttal nem a felettünk is álló Bethlent. Már pedig a történet komoly, szavahihető tanúsága szerint Bethlen *ez is*. Még pedig, minden túlzás távoltartásával, nemcsak észben és akaraterőben, hanem jellemben, hazaszeretetben, hitben és erkölcsiségben is. Következésképp az ő küzdelmei nemcsak önmagára, hanem az általa kétségtelenül képviselt eszmények *gvőzelmére* nézve is nagy jelentőségűek. Letagadhatatlan tény pl., hogy a Habsburg uralom elnemzetietlenítő törekvéseivel szemben Bethlen még a törökre támaszkodva, még a nemzet további megosztásának árán is, egy olyan nemzetmentő politikát képvisel, amit kortársai, sokszor saját hibájukon kívül, nem *tudnak* folytatni. Tény az is, hogy protestantizmusánál

¹² U. o. 778. l.

¹³ Így vélekedik Angyal D. is, i. h.

fogva a vallási megértésre, a türelemre¹⁴ inkább volt berendezkedve, mint ellenfelei, s e tekintetben többet is tett, mint bármelyik kortársa. Végül tény az is, hogy úgy a maga, mint környezete életében inkább meg tudta valósítani az egyetemes emberi életesményt, a humanumot, mint kevésbé szerencsés kortársai.

Hogy mennyire nem tud megszabadulni Szekfű sem ezeknek a kétségtelen történeti igazságoknak a hatása alól, mutatják könyvének bírálói által is sokat emlegetett *ellenmondásai*. Alljon itt egy néhány ezekből:

Tétel:

1. Az (1619) országgyűlésen semmi-féle abszolutisztikus vagy alkotmányellenes törekvés nem volt észlelhető. (79.)

2. B.-nél a contentatio personae „a központi idea, mely minden egyebet homályba állít“. (96.)

3. B. csapatai „fegyelem dolgában semmivel sem voltak jobbak a kezdődő 30 éves háború nyugati és középeurópai zsoldosainál.“ (118.)

4. B. az első, aki felismeri, hogy alkalmilag életbeléptetett véres rendszabályok helyett hasznosabb a még hiányzó alkotmányosságot kiépíteni, elsősorban a fejedelmi hatalom érdekében. (47.)

5. Ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotó része volt, ... most ketté oszlik, stb. (276.)

6. B. G. az állam, anélkül, hogy ezt még kimondaná, aminthogy a leplezetlen abszolutizmust minden országban megelőzte ez az átmeneti állapot... Erd. Helikon 1929. (774.)

Ellentétel:

1. A Habsburg uralom külföldi rezidenciájával, magyar ügyeknek idegenek általi kezelésével joggal keltette fel a magyar nemzet érzékenységét s alkotott *közjogi* tényeket, melyeket a nemzet, ha nem nyomja a török veszély, semmiképen el nem tűrt volna. (80.)

2. Bethlennek, a protestans fejedelemnek minden hatalmi gyarapodása, területi terjeszkedése a protestantizmus erősödését szolgálta. (151.)

3. Hadifegyelme „seregeit... valamiképen mégis kiemelte a 30 éves háború erkölcsi fertőjéből.“ (189.)

4. Ez a... protestáns szuverenitás a korszak felfogásához képest szinte egészen korlátlan, abszolutisztikus természetű. (158.)

5. Nem az ő hibája volt, hogy az egész magyarság érdekeit ő sem tudta személyében egyesítve... érvényesíteni. (278.)

6. B. G. minden rendelkezésének középpontjában Erdély van, az ő egész koncepciója az erdélyi öncélúság szolgálatában áll. U. o. 777.

Ezek az idézetek mutatják azt, hogy az író előtt minden komoly törekvése mellett is az idealizmus és realizmus határvonalai összefolynak s ez az olvasóra bántólag, zavarólag hat. Annyit azonban a legtárgyilagosabb bírálóknak is hangsúlyoznia kell, hogy ilyen eljárás mellett ez a Bethlen kép még mindig nem az „igazi.“ Jönnie kell egy olyan módszernek, amelyik a politika *ideális* törekvései, a nagy, történelmet mozgató eszmék személyivé

¹⁴ Nem tudom aláírni szerzőnek ezt a tételét: A tolerancia a hitlenektől jött, a racionalizmus tette divattá. (Magy. Kultúra, 1929. 303. l.) Ezt csak a k ö z ö n b ö s s é g r e, de nem a más hitűek megértésére, velük való szolidaritásra lehet elmondani.

létele, sőt sokszor a személyiség felett döntően uralkodó szerepe iránt több érzékkel bir, mint a tört. realizmus.

Székfű könyvét a legkiméletlenebb kritikában *R. Kiss István* debreceni egyetemi tanár részesítette. Mielőtt e polemiára rátérnénk, lássuk, hogy ez a szívós, elszánt ellenfél milyen szempontok alatt kezeli a Bethlen kérdést.

Rövid, 107 oldalas tanulmánya: *Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem* még 1923-ban a budapesti Bethlen G. társaság kiadásában jelent meg. Minden rövidsége és népszerűsége törekvése mellett is egy komoly historiai kutatás végeredményeit foglalja benne össze. A szerző egyik lábával még a régi, az eszmék döntő hatását hangsúlyozó, klasszikus történetírás talaján áll, de a másikkal már a modern, reális történet szemléletén. Így pld. feltaláljuk nála még mindig azt a Szilágyi Sándor által annyiszor hangoztatott tételt, hogy a fejedelemnek *egyéni ambíciói nincsenek*, hanem a nemzeti és vallásszabadság eszméinek hatása alatt cselekszik (6, 77). Innen magyarázza önuralmát, szenvedélytelenségét, túlságos övatosságát, jó szívet, sőt sokszor ellenségeivel szemben (gödingi fegyverszűnet!) is tanusított nagylelkűségét. (6, 43, 85.) Szerinte — és ez a legfeltűnőbb állítása — nemcsak a magyar szabadság, hanem az európai egyensúly, a protestantizmus által képviselt *szabadelvű világnézet* is az ő zászlai alá menekült. (73.) Ezeket a vonásokat a Székfű elleni polemiában már oda túlozta, hogy fejlett egyéniségénél fogva, bár a *legalkotmányosabb keretek között*, de akaratának érvényre emelésével *jámborul* uralkodott.¹⁵

Ez a kép, minden nemes törekvés mellett, ma már ismét igen irreális színben tűnik fel előttünk. Ma már senki sem tagadhatja, hogy Bethlen ember volt, még pedig igen energikus, sokszor kiméretlen ember, akitől a mai közönyös szabadelvűség (lassier fair) és egykedvű jámborság mért-földnyi távolságra voltak. Ellenségeinek táborá, ezeknek leleplező, gyanúsító, engesztelhetetlen vádaskodásai, a róla szóló dicsőítő, de nagyszámú gúnyolódó német versek, amiket Kristóf György olyan gondosan összegyűjtött és megmagyarázott,¹⁶ levelezése mutatják, hogy ő, éppen mint az Úr „vetettett jegyül, akinek sokan ellene mondanak.“ (Luk. ev. 2:34.)

R. Kiss maga is érzi, hogy ez az idealizálás ma már nem folyhat tovább és megpróbálja állításainak élet *letompítani*. Így nem leplezi le azokat a színlelő politikai makhinációkat, amelyek sokszor a keresztény szolidaritás tetszetős jelszava alatt (30, 42), a vígjátékszerű béketárgyalásokon (78) álhadjáratokban (84) folynak s amikkel Bethlen is, szent céljai érdekében, mint a színlelés nagymestere, sokszor élt (83, 84, 93, 94.). A székely író ezt a fortélyosságot szívesen megbocsátja hősnél, sőt azt is megvallja, hogy nagyságát nem a nagy alkotások, ragyogó eredmények hirdetik, hanem egy nagy nemzeti eszméhez törhetetlen, szívós ragaszkodása stb. (90), tehát inkább a szándék, mint a siker. De ami a legfeltűnőbb és legnagyobb érdeme a könyvnek, nagyszerű korrajzot kapunk a Bethlen körül folyó politikai harcokról, ballépésekről, intrikákról. Teljesen igazat adunk neki, mikor Bocskaynak Erdély szerepéről való koncepcióját, amit később Székfű idealisztikusnak, légben lebegőnek hirdet¹⁷, az egész további erdélyi politika mértékének tekintti (25.), mikor a törökre való támaszkodást nem az akkori keresztény kurzus szempontjából itéli meg, hanem a reális nemzetmentő politika kikerülhetetlen lépésének tartja (30, 54.), amiért senkit elítélni nem szabad. Jól látja, hogy Báthory Gábor erőszakos, kegyetlen uralmának mi a történelmi jelentősége: megfélemlíteni a még mindig Habsburg uralom felé vonzódo szászokat és egyes róm. kath. főurakat (38.), hogy végül egy igazságos fejedelem alatt az önálló Erdély organizálásában összefogjanak a széthúzó erők. Végre meglepő Homonnay Györgynek a Bethlennel szembe felléptetett trónkövetelőnek sőtét jellemzése, akinek a portánál való leicítációi teljesen indokolják a fejedelemnek annyiszor hibáztatott első török-barát cselekedetét: Lippa átadását (47.).

¹⁵ Protestáns Szemle, 1929. 130. l.

¹⁶ B. G. alakja az egykorú német népköltészetben. Kecskemét, 1930.

¹⁷ Bethlen Gábor, 36. l.

Az író, amint polémiájában megmutatta, a Bethlen apológiájának valóságos mestere, úgy hogy adatai, állításai a legkomolyabb számvetést igényelnek. Nem csoda, ha a hagyományos Bethlen kép hívei ezt a kis éltrajzot tartják a legmegfelelőbbnek¹⁸, amit mindenkinek olvasnia kell.

Most már képzeljük el, hogy e két különböző irányt képviselő író közt milyen éles harenak kellett kitörnie Szekfű könyvének megjelenésekor. Mint érdekes kuriózumot említhetjük fel, hogy egyetemi tanár és tárgyilagos-ságra komolyan törekvő tudós létükre vitájukat két felekezeti folyóiratnak, a Prot. Szemlének és a róm. kath. Magyar Kultúrának a hasábjain folytatják, ami már előre is gyanússá tette őket egymás előtt. Rugonfalvinnak a kritikájában¹⁹ 1. helyes megállapításokat, 2. tévedéseket, 3. félig igaz és tisztázandó tételeket különböztetünk meg. *Helyesen* emeli ki, amire már rámutatunk, hogy Szekfű álláspontja nem egységes, hogy abban hiányok, tévedések és ellenmodások váltakoznak egy mélyen szántó modern historikus jellemfestésével. Utal a Bethlen ifjúságának elhanyagolására, Básta egyoldalú, túlságosan enyhe megítélésre, a marosvásárhelyi polgári krónikás Nagy-Szabó Ferenc helytelen felhasználására, Illésházy Istvánnak a Boeckay koncepciója iránti tiszteletére és arra, amiket már könyvében is elmond, hogy Bethlen törökbarátsága teljesen indokolt. Nagy gonddal védi azt a szerintem *tarthatatlan* álláspontot, hogy Bethlen megválasztása libera electio volt, holott köztudomású, hogy az akár így, akár úgy, a török presszió gyümölcse is és Erdély az ellenjelölt állításával, csak az annyira fontos formát, a törvényt védte. Egyéniségét szerinte a természet és ifjúkori benyomások szabják meg, és nem látja, hogy itt milyen nagy hatása van a kor politikai eszméinek és különösen annak a vallási harenak, aminek egyszerre a kellős közepébe sodródik bele. Tisztázandó állítások ezek: Bethlent eszmények és nem egyéni célok vezérlik, és hogy a vallásszabadság fogalma más volt akkor Erdélyben, mint akkor általában Európában.

E tárgyszerű kritika mellett egyenesen meglepően hat tudós embernél, hogy Szekfűnél *rejtett célokat, szándékos torzítást inszinuál*. A kritika megjelenése után a magyar protestantizmus részéről megtörténik az a feltűnő lépés is, hogy Debrecen ref. püspöke egy nyilvános beszédében elítéli Szekfűt, aminek hatása alatt a budapesti Kálvinista Szemle korábbi tárgyilagos álláspontját megváltoztatva, részint a Rugonfalvi, részint a Balthazár hatása alatt, szintén ellene fordul Szekfűnek s az ő és Hóman Bálint történetírásának összeomlását jövendőli meg. Ennyi személyeskedés láttára Szekfűt is előnti a méreg és megírja híres választát a Magyar Kultúrának *Kritika és terror* címmel, amire Rugonfalvi *Az átértékelt Bethlen Gábor* c. röpiratban felel.

Olvasva ezt a tudományos felelést, belátjuk, hogy ha valaki szenvedélyes, személyeskedéstől fűtött vitairatokat akar tanulmányozni, nem szükséges, hogy a XVII. századbeli hitvitázók könyveihez nyúljon, megtalálja azokat napjainkban is. Akkor a róm. kath. és ref. konfesszió forgott kockán, most pedig két másik dogma: a modern, realiztikus történetírás és a kanonizált Bethlen. Nincs kedvem itt a polemia személyes részleteivel foglalkozni, csak egyszerűen számba veszem azt, hogy *ez előbbre vitte-e Bethlen megértését?* És erre a kérdésre határozottan *igen*nel felelhetünk. A Szekfű cikkéből, különösen pedig a Helikon 1929-i évfolyamában közölt öngazolásából mindenki előtt kétségtelen lesz, hogy a fejedelem bonyolult lelkivilágát az akkori kor bonyolult viszonyai közt a régi historizálás egyszerű eszközeivel csakugyan nem érthetjük már meg. Az állampolitikai és nemzetgazdaságtani ideák (kezdődő abszolutizmus, merkantilizmus) s az ezek érvényesítése ellen fellépő rendi ellenállás olyan tényezők, amikkel itt feltétlenül számolnunk kell. Megelégedéssel vehetjük tudomásul azt a nyilatkozatát, hogy Bethlen idejében Erdély éppen a *nemzeti politika* szolgálatában került az abszolút

¹⁸ L. Dr. Kristóf György cikkét a Ref. Szemle 1929. évf. 101. lapján. Bethlen G. legújabb jellemrajza.

¹⁹ Prot. Szemle, 1929. 123—132. l.

ideák hatása alá. Tehát Erdély mégis csak a magyarság mentsvára²⁰ és Bethlen mégis csak nagy nemzeti hős. A Richelieuval való párhuzamba állítás lehet egy politikai történetíró előtt elismerés, mi azonban jól látjuk, hogy az egyezés inkább formális. Rugonfalvi röpirata egy keserű lében feltálat értékes gyűjteménye a Bethlen kutatás összes kontroverz kérdéseinek és forráskritikájának, úgy hogy ha valaki megírja a még mindig csak eljövendő, nagy Bethlen életrajzot, e könyvecske adataival feltétlenül számolnia kell. A már ismertetett népszerű életrajz összes fontosabb állításait (Erdély szerepe, Homonnay jellemzése, a kitámadások indokolása, a esek iránti hűség, ideális szándékai) mind-mind okmányszerűleg igazolja, kiegészítve a fejedelem kora ifjúságának, szellemi életének és vallási türelmének új, értékes vonásaival. Különösen megdöbbenő minden gunyolódása mellett is az a párhuzam, amit — joggal, vagy jogtalanul, itt ez most másodrendű kérdés — a keleti és nyugati magyarok hazafisága és önzetlensége közt felállít. *A megbántott, a lekicsinyelt, a soha eléggé nem méltányolt Erdély keserűsége viharzik a könyvben, tudós indokolással, lapokon keresztül.* Ezt a röpiratot, bár célját; a tudós választott bíróság összehívását, nem érte el, és Szekfű a benne használt hang miatt nem is válaszolt reá, mindenkinek olvasnia kell, aki e kérdésbe el akar mélyedni és erdélyi magyarságunk történelmi hivatásáról komolyan gondolkodik.²¹

Amíg Magyarországon így a Bethlen vita személyes és felekezeti térre terelődött, addig a fejedelem régi otthona, szülőföldje is lefizette legnagyobb fia emlékével szemben a kegyelet adóját. Nem hazafias frázisokkal, nem tulzó idealizálással vagy felekezeti jelszavak dobálásával, hanem *öntudatos, egy-séges magyar lélekkel*. Mintha a besztercebányai országgyűlés által választott defenzorok támadtak volna fel, úgy siettek a négy felekezetre osztott erdélyi magyarság szellemi vezetői vallást tenni a bethleni örökség értékei mellett. Sőt még a kolozsvári egyetem román történettánára, Lupas is, ünnepi előadásban emlékezett meg róla, melyben méltatta a fejedelem itteni és egyetemes emberi érdemeit.²²

Az erdélyi Bethlen irodalom egyik legnevezetesebb eredménye a *Makkai Sándor: Egyedül c. „lelki areképe“*.²³ Ezt a könyvet az ú. n. egységbefoglaló, *szintetikus* történetírás gyümölesének tekinthetjük, ami, mint általában minden szintézis, a valóságot néhány töredékből kiegészíti, feléje jól választott helyről és tudatosan mintegy reflektorokat irányít, tehát a nélkülözhetetlen analízisen túl *érékel* is.²⁴ Vallja azt az igazságot, hogy Bethlen legnagyobb teljesítményét, az ő Erdélyét, a tények pusztá felsorolásából alig lehet megérteni és méltányolni. (10) Ugyanezt hirdeti már előtte az idealista Rugonfalvi is (27), de amíg ez egyszerűen megelégszik az Isten kegyelmére való utalással, tehát egy transcendens tényezővel, addig Makkai teológus létére sem fél kimondani, hogy ennek legközelebbi magyarázata a fizikai és lelki ember törhetetlen életerejének alapténye. (11) Igy fejtegetéseinek útja a légies magasságból a való élet talajára kerül és építő irat helyett tudományos munkát ír. Jellemző az ő esztétikai-personális történet szemlélete is, amely szerint B. született nagyság, akiből szinte belső törvényszerűséggel bontakoznak ki tettei és jellemvonásai, a környezet legfennebb módosít rajta.

Ez egy Szekfűnél is feltalálható és sokat vitatott tétel. De Makkai sze-

²⁰ Legyen szabad itt ismét egy súlyos ellenmondásra utalnunk: Nagy Szabó Ferenc Bocskayról szóló véleménye egyszer „korlátolt kispolgári nézet“, azután pedig Erdély hangulata. Magy. Kultúra, 255. 305.

²¹ Jellemző, hogy komoly prof. körök e faragatlan, székely támadást is épügy elítélték, mint a Szekfű személyeskedését egyik párthive. L. Budapesti Szemle, 1930. évf. 477—478. l.

²² Sajnos, a beszéd nem jelent meg nyomtatásban és így nem méltathatjuk.

²³ Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1929.

²⁴ Dékány I. i. m. 55. s. köv. l.

renesés útát választ tételének igazolására. Felmutatja, hogy miként *tör utat* magának ez a hatalmas egyéniség az előtte levő gyermekkori akadályokon (árvaság, tudatlanság, jelentéktelenség), amíg kiküzdí magának az őt megillető szerepkört, mint nemesedik meg jelleme az által, hogy *ezt szolgálattal* és nem alantas eszközökkel teszi, mint járja ki Báthori Gábor alatt az önfegyelmhez nehéz iskoláját, hogy környezete mellett most már önmaga fölé is kerüljön. (57.) Végül mint lesz ez a nagy lelkielő — az isteni elválasztás és küldetés hitéből kifolyólag — uralkodói szuverenitássá. (59–61.) Ezzel, valamint azáltal, hogy benne az akkori magyarság *életősztone* testesül meg és akar érvényesülni, igazolja nemcsak sokszor feleslegesnek tartott kitámasztásait, hanem politikáját is, amelyről tudatosan vallja, hogy akkor az egyedül helyes nemzetmentő politika volt. (92–95.) Így kerül ez a tanulmány egyfelől Szeffű mellé, másfelől vele ellentétbe. Bethlen emberi arca az itt is, ami szinte mindent megmagyaráz, de ez elsősorban *lelki arc, valláserkölcsei személyiség*, ami fokozatosan tisztul ki. Másfelől ennek megjelenési formája nem az önzés, hanem, *mert benne a nemzeti élet testté lett*, magának a nemzetnek szolgálatát, az önzetlen hazafiság. (13., 92.) Ennek meg nem értése adja a Bethlen Gábor tragikus sorsát, egyedüliségét, úgy a kortársak, mint az utókor előtt.

Ez a rövid, de grandiózus kompozíció a történetkutatás számára azt eredményezi, amit minden komoly történetíró Angyal Dávidtól fogva lát, hogy Bethlent csakugyan az ideális és reális motívumok küzdelméből kell megérteni. Makkai szerint lelki arcának megvan mindkét fajta vonása (57) és fantáziája (inkább azt mondhatnánk: politikája), egyben legmerészebb és a legreálisabb. (99.) Csak azt kellene már most tisztázni, hogy mikor és miért volt egyszer az idealizmus, máskor a realizmus Bethlenben túlnyomó és ebből micsoda előnyök és veszedelmek következtek. *Errare humanum est* s nála is látunk politikai hibát. Iyen az pl. midőn 1620. januártól augusztusig békésen alkudozik Ferdinánddal, ahelyett, hogy eddigi győzelmeit folytatva a r. kath. liga felvonulását ellensúlyozta volna.²⁵ Ilyen irreális tervnek, álmodozásnak tartom Cseh-Morvaország és Szilázia megszerzése által a Mátyás-féle világhatalom feltámasztására irányuló törekvését. Mátyás példája, akit e nagy hatalom kieroszakolt birtokában sem néztek jó szemmel a német vál. fejedelmek, sőt ez által magát előttük ellenszenvenessé tette, megtaníthatta volna őt arra, hogy *így* a törököt Európából kiűzni nem lehet. A magyarság szerepét szerényebb, de nem kevésbé dicsőséges alakban I. Jakab angol király Rugonfalvi általi szívesen idézett levele fejezi ki leghivebben: Egész Európa érdekében fekszik, hogy ezen dicsőséges Magyarország egyszerűen mint a kereszténység kiostromolhatatlan *erőssége* ezentúl is függetlenül fennálljon s másrészeről, mint Németország *zablója*, az Európa egyensúlyát már többször fenyegető ausztriaiak erejét hatalmasan visszaverje.²⁶

A Bethlen centennárium még két rövid, de értékes monográfiát eredményezett. Mindkettő minket közelről érdekel, hiszen a fejedelem legbelsőbb lelki életébe és vallási *politikájába* nyúl bele. Az elsőt *László Dezső* ref. ifj. titkár írja *Bethlen Gábor keresztény élete* címmel,²⁷ a második *Biró Vencel* r. kath. gimn. igazgató tudományos előadása az Erdélyi Katolikus Akadémián *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus viszonyáról*.²⁸

Bethlen hitvilága eddig a legkülönbözőbb megítélésekben részesült. Makkai Ernő szerint ő orthodox kálvinista, aki előtt a hithűség, a szervezet a fő, nem a belső élmény.²⁹ Révész Imre egy régebbi dolgozatában³⁰ azt mondja róla, hogy bár praedestinációs hitű, a merev konfesszionálizmusnak

²⁵ Szeffű, 101. l.

²⁶ Az átértékelt B. G. 85. l. Hitelessége Angyal szerint „gyanus“ (i. m. 348.), de e tétel igazságát nem dönti meg.

²⁷ Kolozsvár. Ifjú Erdély, 1929.

²⁸ Kolozsvár, 1929.

²⁹ Erdélyi Múzeum, 1914. 160. l.

³⁰ B. G. a kálvinista fejedelem. Prot. Szemle, 345, 346. l.

nem igen volt barátja. „Vallása erkölesség, a világ megszentelés kálvinian keresztyén értelmében.“ Makkai Sándor szerint hitének alapja hányt-vetett életének küzdelmes fordulóiban *megtapasztalt* isteni kegyelem és gondviselés érzése. *Ezért* türelmes és ellensége a kemény orthodoxiának.

Szerintem e különböző állítások közt rendet kell teremteni. Ez kétféleként mehet végbe; vagy genetikus történeti vagy dogmatikus-rendszerező úton. Bethlen csodálatos vallási jelenség; ép mint politikájában, itt is a legellentétebb vonásokat egyesíti magában. Öntudatosan, melegen hívő és mégis gyakorlati, türelmes, megértő, de pl. az unitarizmus iránt ellenszenvvel viseltetik. Uniós hajlamú és mégis saját egyházát erősítgeti. Ezeket a vonásokat csakugyan le lehet vezetni életfordulóiból is, hiszen fanatikus kálvinista nagybátyjától elkezdve, a szelid, irénikus Paraeus Dávidig a legkülönbözőbb vall. hatásoknak volt kitéve és ő ezeket, mint mindent, öntudatosan fel is dolgozta. De még fontosabb az a döntő hittapasztalat, amiről ugyan nem számol be, de aminek szétszóródó sugarait írásaiban, tetteiben felfedezhetjük. Akár a kegyelemből hit által való megigazulást, akár az elválasztást, akár az Isten iránti engedelmességet, ezt a katonás parancsot tekintjük hite központjának, nagyon érdekesen helyezhetjük el hitigazságait, erkölcsi elveit és ami fő, *megérthetjük* őt.

László Dezső kis tanulmánya akaratlanul ezt az uralkodó elvet keresi s ezért adja előbb a ker. élet általános definícióját, majd vizsgálja B. praedestinációs hitét, belső élete megmozdulásait, végül amint ez protestáns megítélésnél másként nem is lehetséges,³¹ őszintén fel akarja tárni ker. élete ellenmondásait is. Több elmélyülést szeretnék látni (igaz, hogy ez csak rövid előadás) ott, ahol arról szól, hogy a fejedelem hitének alapja és célja kiválasztottságának tudata. Miért? Bizonyosan nemcsak azért, amint Szekfű állítja,³² hogy ezt így olvasta a „református hittételekben“, hanem, mert így is *tapasztalta*. S mi következik most már ebből? Nagyon sok minden. Többek közt, hogy csak egyebet ne említsek, önérzetes alázatossága, keresztyén-török kétoldalú politikája, rendíthetetlen nyugalma és lázas aktivitása. Bethlen jelleme éppen azért érthetetlen paradox, mert egy *felsőbb* világ ellentétes vonásait egyesíti magába. Bűneivel való vívódásaiba is mélyebben szeretnének bepillantani (34. l.), amint azt szerző teszi. Így is munkája, bár inkább fenomenológia, mégis hűséges, odaadó rajza a fejedelem hitének.

Biró Vencel éles történeti vonásokkal rajzolja meg Bethlennek a római kath. egyházzal szemben folytatott politikáját. Munkája azért is érdekes, mert Szekfű egyik legfeltűnőbb állítása az, hogy az erdélyi valláspolitikában még mindig János Zsigmond 1566-i kath. ellenes türelmetlen törvénye volt akkor az irányadó és a katolikusok alatta vallásgyakorlat dolgában a *régi korlátok közt* éltek. (192., 193.) Nős, Biró Vencel tanulmánya alaposan rácáfolt erre az elhamarkodott állításra. Vázolva az erdélyi római katolicizmus siralmas helyzetét a megelőző fejedelmek alatt, rámutat arra a felélékezésre, nagy haladásra, amit ez az egyház Bethlennek politikai érdekeinél, de különösen *komoly vallásosságánál fogva* e korban tett. Megható olvasni, hogy ép mint később a pozsonyi orsz. gyűlésen, itt Erdélyben is a templomok használatát a többségi elv alapján rendezi, iskoláztatásukat két helyen is felkarolja, a püspöki vikáriusság megszervezésével a zülenni induló egyházi szervezetet újra organizálja. Utal az erdélyi unió valláspolitikai jelentőségére s bár felpanaszolja, hogy sokhelyt még mindig nem volt meg a misetartás szabadsága és püspök nem létében külföldre jártak a papok felszentelés végett, papnevelő intézet nem volt stb., mégis azzal végzi, hogy Bethlen érdemeit az utókor is készséggel elismeri s ünnepe az erdélyi katolikusok lelkében is visszhangra talál. (23.) Ez az előadás természetesen nem mutathat arra reá, hogy mi a történelmi magyarázata az erdélyiek ellenszenvének a r. katolicizmus iránt, de így is tisztázza az egyik legkényesebb

³¹ Utaltam erre a Pásztortűz i. h.: Ev. értelemben a szent nem más, mint kegyelmet nyert bűnös, stb.

³² i. m. 155. l.

kérdést, Bethlen erdélyi valláspolitikáját. Ezt a könyvet époly örömmel olvashatja mindenki, mint az egyik erdélyi r. kath. ifj. lap (a Jóbarát) meleghangú vezércikkét a fejedelemlről.

E rövid ismertetés után szeretném egy pár pontban összefoglalni azokat a kérdéseket, amik szerintem még az ismertetett könyvek után is a Bethlen probléma kutatói előtt megoldásra várnak.

1. Ilyen elsősorban az örök kérdés: *Bethlen jelleme*. Ennek megértéséhez új kortörténeti és valláserkölcsei szempontokat kaptunk, de még mindig nem vagyunk tisztában azzal, hogy hát csakugyan mindig őszinte, mindig igaz ember volt-e a fejedelem. Igaza van-e Szekfünek, aki szerint Bethlen nemcsak politikából, hanem „sokszor mesemondó kedvből, az élet színei összezavarása és tarkítása örömeiből“ (235), mondhatnánk l'art pour l'art áltatta az embereket? Igazuk van-e a kortársak egyrészének, akik szerint ő hitszegő, megbízhatatlan fél? Rugonfalvi nagy odaadással mentetegeti Bethlent e vád alól, a Dóczy-féle levelet pld. egyenesen hamisításnak tekinti, de ő is elismeri, hogy egy egykorú német, kétségbeesve e szédületes diplomáciai játéktól, még azt is kétségbevonja, hogy egyáltalában van-e egy Bethlen Gábor nevű erdélyi fejedelem. (94.) Makkai megoldása: a fejedelem beleöntötte leveleibe legbensőbb lényét, *tehát őszinték azok* (25, 27), még nem teljes. Mi volt ez a belső lényeg, mik ennek az *erkölcsi* tulajdonságai és mikor tükröződnek abban fenntartás nélkül a nemes vonások, ezt kell még eldönteni nehéz, odaadó forráselemzéssel. Sok fordul meg itt a hős személye iránti bizalmon vagy bizalmatlanságon.

2. Revizió alá veendő Bethlennek és általában az erdélyi fejedelmeknek a *török barátsága*. Aki az akkori kor tanulmányozásába elmélyed, be kell, hogy lássa, milyen ára volt ennek az állandóan dicsért politikának. Sem Báthori Zsigmond, sem Székely Mózes, sem a *fejedelem jelölt* Bethlen nem képesek megbízezni a segítségükre jövő török-tatár hadakat.³³ Életet-vagyont pusztítanak azok, kivonulásuk alkalmával békés, mellettük álló vidékekről ezer meg ezer rabot hurcolnak el. Mindenik fejedelem ellen — Bethlen kivételével — trónjelölteket állítanak. A magyarság csak megosztva élhet alattuk, sőt Erdélyt is nemzetek szerint akarják nem egyszer feldarabolni és így a nemzet összeforrásának, nagy politikai akcióknak állandó akadályai. Ezek elől a hátrányok elől a mai objektív történetírás nem hunyhat már szemet.

3. Tisztázandó Bethlen *egyházpolitikája a keresztyén szolidaritás szempontjából*. A magyar keresztyénségnek már az Árpádok óta fontos szerepe van a nyugati keresztyénség védelmében, erősítésében. Szent László óta, aki először terjeszkedik a Balkán felé, egész Nagy Lajosig a magyar királyok országukat egy egész erődövel, hűbéres tartományokkal vették körül, amelyik Dalmáciától egészen Moldváig terjed. A védelem tehát, bár sokszor a belső építés is vele jár, elsősorban stratégiai. A mohácsi vész után ez az erőd-öv összeomlik, de a kicsiny Erdély megerősödése után újra feléled a vágy a Báthoryakban ennek kiépítésére. Nagy ref. fejedelmeink azok, akik ezt az erősítési vonalat barátságos úton, hadi szövetséggel, vallási misszióval újra meg akarják teremteni. Moldva és Muntenia hadai velünk küzdenek úgy Bethlen, mint I. Rákóczy György alatt a vallásszabadságért, viszont mi is segítjük őket a török hatalom túltengése ellen.³⁴ Ez a politika végkép I. Rákóczy György alatt tisztul ki, amikor az erdélyi fejedelem szinte már csak névleg alattvalója a portának, valósággal a nyugati, nagy keresztyén közösségnek tagja. Ebből a szempontból a román prot. misszió kérdése is átdolgozandó.

4. Végül tisztázandó minden idealizálás nélkül, hogy mit tett Bethlen országában a *keresztyén humanitás és az Erdélyben élő nemzetiségek egy-*

³³ Mikó I.: Erdélyi történelmi adatok. I. k. 65, 80, 116. Századok, 1881. évf. 3. l.

³⁴ Görög Ferenc: Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. Kolozsvár, 1905. 18, 22, 27. Mikó E. T. A. I. 150. l. Erdélyi orsz.-gy. Emlékek X. 12, 13, stb.

másközi megértése érdekében. Ma, amikor az erdélyi nagy fejedelmeket nem egyszer elnemzetietlenítő tendenciákkal, zsarnoksággal vádolják, kétségbevonhatatlan történeti adatokkal kell rámutatnunk arra, hogy ki volt Bethlen pl. az erdélyi szászoknak, románoknak, magyarországi németeknek, tótoknak, sőt még a külföldi, az abszolutizmus ellen feltámadó idegen rendeknek is, és mit hozott az ő állandó háborúskodása az igazi politikai jogok megbecsülése tekintetében. E nélkül a Bethlen-kép nem teljes, ennek tisztázásával pedig meglátjuk azt, hogy mennyiben ő nemesak a magyar protestantizmusnak, hanem az egész európai emberiségnek a hőse.

Dr. Nagy Géza.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

BARÁNY GERŐ: *Eszmények szerepe a nevelésben*. Magyar Pedagogia, 1930. 7—8. sz.

Az emberi lélek vágyódik és törekszik a tökéletesedésre. Ez a vágyódás a végtelen felé kötelessége minden egyes embernek, épúgy, mint a nemzetnek. A tökéletesedés egyik eszköze a nevelés. A gyermek a nemzet fejlődésének biztosítója. A nevelést ideálok kell hogy vezessék, áthassák. Amilyenek az ideálok, olyanok a kor, a nemzet, az egyén. Az emberiséget vezető ideálok korok szerint különbözők voltak, de mindezek között az erkölcsi eszmény a leghatalmasabb, a legnagyobb jelentőségű, mert az etikai törvények adnak értéket, értelmet az egész életnek. Ezeket az ideálokat megvalósítani a gyermeki lelkekben a legnagyobb művészet. Az erkölcsi nevelés által a jövő generációt méltóvá tesszük a boldogságra. *Kristóf Ilona.*

BICZO FERENC: *Pálffyné Gulácsy Irén*. A kaposvári egyesületi leányliceum 1929—30. évi értesítője. 6—28. l.

Az első önálló tanulmány, amely a kiváló erdélyi író nő munkásságát tárgyalja s írói érdemeit méltányolja. Sorra veszi valamennyi munkáját s behatóan elemzi őket. Legtöbb elismerést juttat a Péczely-díjjal kitüntetett *Fekete völgyek*-nek, amelyről azt állapítja meg, hogy a mohácsi csata négyszázéves évfordulójának legjelentékenyebb irodalmi emléke. *Sz.*

BUZA LÁSZLÓ: *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest, 1930. 8-r. 429 l. M. Tud. Akadémia kiadása.

E nagyszabású munka, amely méltó a magyarságot érdeklő kérdés fontosságához, annak a pályázatnak az eredménye, amelyet mindjárt a trianoni szerződés aláírása után a M. Tud. Akadémia tűzött ki a kisebbségi jog feldolgozására. Szerző, ki a szegedi egyetemen a nemzetközi jog tanára, alapvető munkát írt, amely a kérdést a következő öt fejezetben tárgyalja: 1. A kisebbségi jog fogalma, története és forrásai. 2. A kisebbségek jogi helyzete az állammal szemben. 3. A kisebbségi jogok védelme. 4. Kisebbségi ügyek a Nemzetek Szövetsége előtt. 5. A kisebbségi jog reformja. *M.*

CSÜRY BALINT: *A felé használata a Szamosháton*. Magyar Nyelv XXVII. 1931. 1—2. sz. 31—33. l.

Népnyelvünk egyik titokzatos szócskája a *felé* névutó. A rávonatkozó eddigi megállapítások kellő számú adatok hiánya miatt jóformán csak tapogatózásszámba mentek. Szerző a gyűjteménye alapján az eddiginél nagyobb világosságot derít e rejtélyes szó népnyelvi használatára. *Sz.*

EMLÉKKÖNYV NÉGYESSY LÁSZLÓ HETVENEDIK SZÜLETÉS-NAPJA ALKALMÁBÓL. Közrebocsátotta a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Budapest, 1931. 8-r. 213 l.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság most ünnepelte elnökének, Négyesy László egyetemi tanárnak, a nagynevű irodalomtudósnek hetvenedik születésnapját. A Társaság ebből az alkalomból *Pintér Jenő* szerkesztésében

gazdag tartalmú emlékkönyvet bocsátott közre. A tanulmányok címeinek felsorolása is tájékoztatást nyújt arról a minden mozzanatra kiterjedő gondosságról, mellyel az emlékkönyv munkatársai Négyesy László fél évszázadra terjedő munkásságát méltatták. *Horváth János* általánosan méltató sorai után *Gulyás Pál* egybeállítja Négyesy László életrajzának fontosabb adatait és munkáinak kimerítő címjegyzékét. Ezután következnek az egyes cikkek kisebb-nagyobb terjedelemben: *Alszeghy Zsolt*: Négyesy László irodalmi tanulmányai; *Badics Ferenc*: N. L. középiskolai tanári pályája; *Baros Gyula*: N. L. és a magyar közlélek; *Borbély István*: N. L. és XIX. századi irodalmunk; *Brisits Frigyes*: N. L. egrí évei; *Császár Elemér*: N. L., a kritikus; *Császár Ernő*: N. L. a tanárképzés szolgálatában; *Dézsai Lajos*: N. L. és XVI—XVII. századi irodalmunk; *Farkas Gyula*: N. L. külföldi kapcsolatai; *Gálos Rezső*: N. L. és XVIII. századi irodalmunk; *Hankiss János*: N. L., az egyetemi tanár; *Horváth Cyrill*: N. L. és a magyar verstudomány; *Kéky Lajos*: N. L. a Kisfaludy-Társaságban; *Kristóf György*: N. L. és őstörténelmi kutatásaink; *Morvay Győző*: N. L., a szónok; *Pap Károly*: N. L. és Beöthy Zsolt barátsága; *Pintér Jenő*: N. L. a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban; *Pitroff Pál*: N. L., a pedagógus; *Sajó Sándor*: N. L. a Középiskolai Tanáregyesületben; *Sik Sándor*: N. L. és XX. századi irodalmunk; *Szász Károly*: N. L. akadémiai drámabírálati; *Szinnyei Ferenc*: N. L. és középkori irodalmunk; *Tolnai Vilmos*: N. L., a nyelvtudós; *Várdai Béla*: N. L. a Szent-István Akadémiában; *Viszota Gyula*: N. L. a Magyar Tudományos Akadémiában; *Zlinszky Aladár*: N. L., a tankönyvíró; *Zolnai Béla*: N. L. és középiskolai tanítványai; *Zoltvány Irén*: Emléksorok N. L. ünneplésére. Az emlékkönyv mind tartalmában, mind kiállításban elűt a hasonló megemlékezések megszokott formájától. Nem egymástól független tudományos dolgozatok sorozata, hanem központi vezérgondolat köré fűzött tanulmányok gyűjteménye. Az Egyetemi Nyomda nagy becsúval állította ki a kötetet, amelynek megjelenése bizonyára elismerést fog szerezni a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak a tudományos közvéleményben.

* *

GOMBOCZ ZOLTÁN: *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány*. Magyar Nyelv XXVII. 1931. 1—2. sz. 1—11 l.

A nagyközönség grammatikailag művelt része valamennyi nyelvtudományi probléma közül a nyelvhelyesség iránt érdeklődik legjobban. Számára a nyelv a gondolat kifejezésének eszköze, s így őt csak az a kérdés foglalkoztatja, hogy helyes és szabatos-e ez az eszköz. Ezzel szemben a nyelvészek a nyelvet a történeti fejlődés szempontjából vizsgálják s így nyelvhelyességi kérdésekkel szemben feltűnően csekély az érdeklődésük. Ebből érthető meg az a jelenség, hogy aránylag igen kevés a nyelvhelyesség elméletével foglalkozó munkák száma. Különböző nyelvhelyességi elméletek vannak (1. az irodalmi nyelv mint norma, 2. a grammatikai-történeti normák, 3. a népnyelv mint norma, 4. a célszerűség mint norma, 5. a tekintély mint norma, 6. a földrajzi norma, 7. a logikai norma), de egyikkel sem lehet a nyelvhelyességet pontosan megállapítani. A diachronikus és synchronikus nyelvészlelet vizsgálata alapján szerző arra a megállapításra jut, hogy helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. Az irodalmi nyelvhelyesség kérdése nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai probléma.

N.

DR. HIRSCHLER JÓZSEF: *Island. Vakációi emlékek. Függelék: Island felszíni formáinak kialakulása*. Irta: Xántus János. Cluj-Kolozsvár, Lengyel Sándor könyvny. 1930. 8-r. 133 l.

A Dániával perszonális unióban levő Island szigete 1929 tavaszán ünnepelte meg alkotmányozó gyűlésének ezeréves fordulóját. Ezt a jubiláris évet használta fel dr. Hirschler József pápai prelat, kanonok és utitársa, Xántus János marianumi igazgató, hogy Island „bűvös varázsereje“ által

vonzva felkeressék ezt a csodás földdarabot. Erről az útról számol be dr. Hirschler József ebben a könyvben, melyben tökéletes képét adja Island földjének, multjának, ősi földjéhez, nyelvéhez ragaszkodó népének. Megtanuljuk ebből a kis könyvből, hogy ez a „tűzszülötte jégország“, mely annyi katasztrófával sújtja a lakósságot, milyen nagy mértékben átfurmálta, rajongókká nevelte az islandiakat hazájuk iránt. De megismerjük a könyvből egyszerűsrimind írójának lelkét: dr. Hirschler József természetet szerető, igazi papi lelkét, akinek emellett nagy tudásánál csak nemes gondolkozása és melegen érző szive nagyobb érték.

Elvezetl olvastuk e könyvet megszakítás nélkül utolsó soráig, sok-sok költői szépségű részletével s azzal az érzéssel tettük le, hogy tökéletesebb jellemzést Islandról ilyen kis könyvben nem is lehetne adni. Ennek a kis földdarabnak, „melyet belső tűz emészt, tég és szagga, melyet hózivatarok dermesztenek meg, melyet Golf-áram melenget, melyet északi fény díszít, és éjféli nap önt el szikrázó arannyal.“

A könyv függelékéül Xántus János Island felszíni formáinak kialakulását írja le, a geologus mesteri tollával. Öt is elvitte a vágy Island élő vulkánjainak, jégtakaróinak tanulmányozására, hogy még tökéletesebben megérthesse a Székelyföld szent hegye, a Hargita, halott vulkánjainak titkait, a Kárpátok hajdani glecsereinek emlékeit. Hogy milyen termékeny volt útja, mutatja mesteri összefoglalása Island geológiájáról. *Dr. Tulogy János.*

HÓMAN BÁLINT: *A magyar történetírás új útjai.* Kiadja a Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1931. 8-r. 463 l.

E nagyérdékű könyv a magyar történetírás új irányelveit és feladatait körvonalazó következő tartalommal jelent meg: *Hóman Bálint: A történelem útja.* — *Thienemann Tivadar: Irodalomtörténet.* — *Gerevich Tibor: Művészettörténet.* — *Révész Imre: Egyháztörténelem.* — *Dékány István: Gazdaság és társadalomtörténet.* — *Mlyusz Elemér: A népiség története.* — *Eckhart Ferenc: Jog- és alkotmánytörténet.* — *Szentpétery Imre: Történelmi segéd tudományok.* — *Tompa Ferenc: Régészet.* — *Németh Gyula: Nyelvtudományunk és a történetírás.* — *Szekfü Gyula: A politikai történetírás.* *M.*

JAKABFFY ELEMÉR: *Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt.* Lugos, 1931. 8-r. 216 l.

Ez a könyv az 1910—1913. évek magyarországi nemzetiségi és romániai lapjaiból kiszemelt politikai tárgyú és kulturális vonatkozású újságcikkeket tartalmaz. Az igen értékes és tanulságos adatgyűjtemény gazdag anyagot bocsát rendelkezésére a jövő történetírásának. *M.*

KRISTÓF GYÖRGY: *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből.* Irodalomtörténet XIX. 1930. 78—90, 145—158, 235—247 l.

A címben jelzett kérdésnek beható, tárgyilagos, minden szempontra kiterjedő és kimerítő összefoglalása a következő fejezetekben: 1. általános szempontok, 2. mennyiségi fejlődés, 3. kritikai álláspont, 4. a regény, 5. a líra, 6. a dráma, 7. magyar-román irodalmi kapcsolatok, 8. irodalom. *N.*

LOCKA ALAJOS: *A Népszövetség és az iskola.* Magyar Pedagogia 1930. 7—8. sz.

A világháború befejezése óta Nyugat azt a szellemet sugalmazza és terjeszti, hogy az iskolának kötelessége a békére nevelni a jövő nemzedéket. A Népszövetség fel is állított egy bizottságot (*Subcomitée of Experts*) azzal a céllal, hogy pacifista szellemű kiadványokkal segítse és támogassa ezt a munkát. A bizottság azt kívánja, hogy a különböző nemzetiségű ifjak már az elemi iskolában szokják és tanulják meg egymást becsülni. Különösen a

történelem, a földrajz és a jog alkalmasak arra, hogy a nemzeteket közelebb hozzák egymáshoz. Nagyon fontosnak tartja továbbá, hogy a tankönyveket a legnagyobb tárgyilagossággal szerkesszék meg. Az elért eredményről a beérkezett jelentések alapján az évenként megjelenő *Revue Pédagogique* számol be. Az eddigi jelenségek alapján az látható, hogy az elméletileg szép terv gyakorlati kivitele rendkívül nehéz. Vannak országok, amelyek elvben ugyan elfogadják a Népszövetség irányítását, gyakorlatilag azonban élesen szembe helyezkednek vele.

Kristóf Ilona.

DR. RÁCZ LAJOS: *Adalékok a XVII. század magyar műveltségtörténetéhez*. Két tanulmány: I. Magyarország XVII. századi műveltségének képe Comenius irataiban. II. A sárospataki főiskola első nyomdája. Különlenyomat a Sárospataki Lapokból. Sárospatak, 1930. 46. l.

Régi, érdemes tudósunk első tanulmányában a Patakon is működő nagy pedagógusnak irataiból és azok alapján képét adja a XVII. sz. magyar köznevelődésének. A kép mindenképen érdekes, bár természetesen nem — teljes. Csak a Comenius által észrevett színekből áll. De ezek a színek jellemzők. A második tanulmány az első pataki nyomda (1650—71.) és nyomtató mester, Renius G. és Rosnyai János életének története. A német Reniust Comenius hozta Patakra. Szerzőnk ismerteti a Renius nyomtatta kiadásokat, ugyanígy a Rosnyai keze alól kikerülteket is. Az 1671-iki elűzés után Rosnyai Kolozsvárra jött s a Ceglédi István: Sion vára c. Patakon elkezdett művet itt a ref. kollégium nyomdájában folytatta, fejezte be s adta ki 1675-ben a fejedelem, I. Apafi Mihály, támogatásával.

A. P.

DR. ROSKA MÁRTON: *Néprajzi feladatok Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1930. 8-r. 81 lap. A „Magyar Nép” Könyvtára. Szerk. Gyallay Domokos 42. sz.

E páratlanul fontos és szükséges könyv második kiadása a szerző 1923-ban „Az Út” Könyvtára 3. számaként megjelent munkájának. Azt a célt szolgálja, hogy veszendőbe menő néprajzi és hazarészünk multjára vonatkozó értékeinkből minél többet megmenthessünk. Régészeti és művelődéstörténeti vonatkozásokkal bővített második kiadásának tartalma a következő: Általános tudnivalók. I. Az ember anyagi kultúrjai vagy külső életmegtúlválulásai: 1. A különféle építmények. 2. Az eszközök és fegyverek. 3. A ruházat és ékszer. 4. A technika (eljárások). 5. Közlekedési és szállító eszközök. 6. A tűz. 7. Étkezés, élvezeti cikkek. II. A szellemi kultúrjavak: 1. A nyelv. 2. Az írás. 3. A népművészet. 4. A játék. 5. A vallás. 6. A temetkezés. III. Társadalmi viszonyok.

M.

ROSKA M. *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*. Dacia II. (1925.) 400—405. l. (București.)

ROSKA M.: *Cercetări la Cetățuia dela Otomani*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pt. Transilvania 1926—1928. 192—205. l. (Cluj.)

DR. ROSKA MÁRTON: *Asatások az ottománi Várhegyen és Földvárban*. — Grabungen am Várhegy und Földvár von Ottomány. Különlenyomat a Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudomány-Egyetem Archaeologiai Intézetéből c. folyóirat 1930. (VI.) kötetéből. (Szeged.)

ROSKA MÁRTON: *A székelyhídi őskori aranyelet*. Der Goldfund von Székelyhíd. Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1929. évi XLIII. kötetéből. 41—45. l. (Budapest.)

Erdély északnyugati végső lankáit átmetező Ér folyó melléke kiválóan alkalmas volt emberi letelepülésre. A magas terrász kiugró fokait, a mocsársávok által körülzárt szigeteket aránylag könnyen meg lehetett védeni. Itt nemcsak elegendő ivóvizük volt a leteleplőknek, hanem a halászatra is bő-

séges terület állott a rendelkezésükre, sőt a környező erdőségekben vadászatra is. Ezek mellett nincs messze a fegyvereik és szerszámaik nyersanyagát magukban rejtő hegységektől sem és nem esik nagyon ki végül a különböző művelődési áramlatokat közvetítő útvonalakból sem. A természet nyújtotta ennyi előny után magától értetődően nem esalódhatott a várakozásában Erdély kiváló ősrégésze, *dr. Roska Márton* sem, akkor, amidőn az Erdemléket választotta behatóbb ősrégészeti kutatásai színhelyéül. Az eredmény fényesen igazolta helyes előrelátással mérlegelt munkatervét: az újabb kókor végétől az átmeneti kő-réz korszakon és a rézkoron át egészen a kora bronzkorig többé-kevésbé sűrűn lakott számos telephelyet állapított meg. Közülök — mint legérdemesebbeket — az ottományi településeket kutatta át behatóbban.

A Várhegy alakja háromszög (65 × 67 × 70 m.). 35 m. széles és 5 m. mély árokkal vágta el az anyaterrasztól. A lakott rétegek vastagsága 90—100 cm. Az ebben élesen szétváló három lakási réteg időben egymásután következő három települést jelöl. Az egyes települések gyorsan, közvetlenül következő egymást, művelődésük folytonosságában ugyanis nincs semmi megszakítás. Viszonylagos kormegállapítás szempontjából *dr. Roskának* az a megfigyelése jelentős, hogy amíg az alsó két régebbi rétegben még fordulnak elő korpádi izlésű (vesszős díszítésű) cserepek, a felsőben nem. Az ottományi izlést tehát okvetlenül az erdélyi festett agyagművességet követő, főleg a magasparti telepeken és bariangokban előforduló korpádi izlésű alperidus utánra kell beosztanunk, vagyis a három közül az ottományi a legfiatalabb.

Meglehetősen sok kópenge és vakaró, obszidián, továbbá különböző csonteszköz (ár, tör, kalapács, stb.) került napvilágra. A leletek nagyobb része azonban cserép edény, illetve azok töredékei. Agyagművességük nagyon fejlett volt. Díszítéseik, edény alakjaik egy része ugyan még az átmeneti kő-, rézkorszakból való, a rézkor közvetítésével öröklődött át a kezdő bronzkorba, de azért ennek mégis számos új mintája, alakja van és végtelenül ügyes variálásokkal és kombinálásokkal majdnem bámulatos gazdag mintakészletet alkottak. Azok az edények, amelyeknél a hasi részt behatító csigavonalas hornyolásokat keskeny, mélyített vonal határolja, azok téglavörösré és élénk barnavörösré, néha szürkésre fényezettek, csiszoltak. Ezek a hornyolt csigavonalas díszítmények szorosan az erdsi festett agyagművesség hasonló ékítményeinek a folytatásai. Majdnem tökéletesen egyeznek. Ottományon csupán az új vonás, hogy a hornyolt csigavonalakat 1—2—3 mélyített vonal szegélyezi. Az öröklött valamint az újonnan alkotott díszítmények többé-kevésbé átalakulva természetesen tovább is fennmaradtak. Különösen jelentős közülök az itt először feltűnő ansa lunatás fülképzés, mely később aztán a bánsági Vattina bronzkori fényes agyagművességnek válik a vezető fülmintájává. Nagyon szokatlan volta miatt igen feltűnő, hogy alig van mindennapi használatra szánt durvább edény és a legtöbb mind a finomabb, gondosabb iszapolású szépen díszített, bevont és simított edény csoportba tartozik. Sajátságos körülmény az is, hogy noha a település már a kezdő bronzkorba tartozik, mégsem került elő egyetlen egy bronztárgy sem, csupán a Várhegyen egy bronztűnek a homokkőből való öntőminta töredéke, a Földvárban pedig egy ugyanezűl a homokkőből készült törszerű eszköz alsó fele, amely a bronzkor elejétől való fegyvert utánoz. *Dr. Roskának* a lakást illetőleg is több igen becses megfigyelése van. A konyhók négyzetesek vagy kerekék. Földfelettek vagy részben földbemélyedők. Utóbbiak között lépcsős padkájú is került elő. Azonban mind csupán egy sejtűek.

Ottománytól nem messze, Székelyhídon, 1927-ben a szőlőkben földet forgató munkások állítólag nyole darab aranyboglárt leltek. Az ismertetésük megjelenéséig közülök csak kettő került olyan megértő kézbe, özv. *dr. Penkert Mihályné* tulajdonába, aki lehetővé tette a tudomány számára való megörökítésüket. Utóbb még előkerült egy egész, továbbá a 4. boglárnak egy peremtöredéke, de ezek természetesen már nem szerepelhettek *dr. Roska* közleményében. Mindkét boglárt erdélyi halvány aranyból, gömbszelvény alakúra öntötték. Átmérőjük 91 és 85 cm. Súlyuk 27.950 és 26.590 gr. Evvel, minthogy az egyiptomi kitanak (9.096 gramm) háromszorosai, ezek is bele-

illenek az őskori aranyaknak féregyházai, máramarosi, stb. leletekben képviselt ama sorozatába, amelyeknél az egyes tárgyakhoz felhasznált arany mennyiséget mindig az egyiptomi kíta, illetve bizonyos többszörösei szerint darabelták és így ez is igazolja dr. Márton Lajos véleményét, hogy annak idején a Kárpátok övében — legalább a finomabb méréseknél — az egyiptomi súlyrendszeret használták. Külső felületük gondosan elsimított és fényezett. Belső felületükön nem egyengették el a kisebb öntési egyenetlenségeket. Mindkettőt belőlről kifelé kiponeolt közös középpontú párhuzamos szalagkörök, illetve ezek közeit kitöltő egy-egy esigavonalas meander díszíti úgyesen. Ruhára való felerősíthetőség végett a boglárók széleibe 4–4 lyukat ütöttek keresztül. Ezeknek a kiálló fémrészecekséit azonban nem simították le mindenütt.

Boglárainknak legközelebbi rokonát *Domonkos János* ásatta ki a gyulavarsándi Lapos-halmon [*Arch. Ért.* XXVIII. (1908.) 59–60. és 76–77. l.] Erdélyi halvány aranyból való ez is. Készítési módja, díszítőményeinek mintája és beosztása ugyanaz, mint a székelyhídi nagyobbik darabé. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy ugyanabból a műhelyből, sőt talán ugyanannak a mesternek a kezéből kerültek ki mind. Átmérője (8.7 cm.) is megfelelő. Súlyja azonban, — ha ugyan nem hibás a mérés — jóval kisebb: 14.5 gr. Ámde, ha ez nem is pontos többszöröse az egyiptomi kítának, mégis annak a másfélszeresét (13.644 gr.) megközelítő darabolásnak tekinthetjük. A laposhalmi leletek — eltekintve a néhány későbbi (IV. századi gót és XI. századi magyar) temetkezéstől — ugyanabból az időből valók, mint az ottományiak: az edények alakjai, díszítései és megmunkálása mind egybevágó. Maga az aranyboglár ama csontváz közelében került napvilágra, amelynek az iránya egyes egyedül tért el az összes többi korabronzkori csontvázak fekvésének az irányától. *Domonkos* megfigyelése s kormegállapítása emiatt nem feltétlenül biztos. Dr. Roska felfogása szerint az ottományi boglárók a korabronzkorból valók, tehát éppen abból az időből, amikor az érmelléki izlés legjavában virágzott. Jóllehet nem származnak rendszeres ásatásból és a lelet nagyobb része elkallódott, mégis úgy, csakán is határozottan jelzik ennek a művelődésnek a jelentőségét, gazdagságát és hogy mit várhatunk ezután, ha dr. Roskának sikerülni fog tovább is kutatnia ezeket a kiváló eredménnyel kecsegtető ótelepeket.

Könyvek ismertetéseiben nem szokás kitérni az ásatások történetére. Most azonban el kell térnem a szokástól. Az ottományi ásatásoknak a történetéből ugyanis fel kell említenem egy követésre méltó példát. Büszkeséggel és megnyugtató örömmel kell kiemelnem azt, hogy dr. Roska először a nagyváradi múzeum pénzén ásatott, majd amikor az súlyos anyagi gondokkal küzdött, dr. *Andrássy Ernő* orvos, *Benedek Zoltán* bankigazgató és Cs. *Nagy Dániel* ref. lelkesztették lehetővé — ki pénzbeli, ki pedig természetbeni hozzájárulással — ennek a végtelenül érdekes és kedves művelődésnek a behatóbb megismerését. Adná Isten, nemes példájuk, önzetlen ügybuzgóságuk ne maradjon egyedüli, találjon minél számosabb követőre!

Ferenczi Sándor.

DR. SULICA SZILÁRD: *Román színjátszás.* Különlenyomat a Színházi Lexikonból. Budapest, 1931. Globus. 8-r. 11 l.

A szerző beható tájékoztatásának végső megállapítása a következő: A romániai színház létrejövetelében és fejlődésében a külföld közreműködésének jelentékeny része van. Külföldi színtársulatok, külföldi színdarabok ébresztik fel és tartják fenn a románok között a színház iránti szeretetet és teremtik meg a román nemzeti színház iránti vágyat és törekvést, arról nem is beszélve, hogy a megindított folyamat további ápolóinak, a román színházügy támogatóinak és vezetőinek, sőt a román színészeknek és színműfőrnőknek sorában is igen sok az idegen származású. A román színházi kultúra a magyar szellemi élet hatását is megérezte.

Sz.

SZABÓ ATTILA: *Egy törökkori dalunkról.* Irodalomtörténet XIX. 1930. 7—8. sz. 248—249. l.

Az „Amott kerekedik egy fekete felhő“ kezdetű dalunk eredetének fejtegetése. Új adat a szerző cikkében az a megállapítás, hogy e dal legalább részben már a XVII. század közepén ismeretes volt.

Sz.

SZABÓ T. ATTILA: *Fiátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ból.* Irodalomtört. Közl. 1931. 71—86. l.

Régi irodalmunkban mindössze három olyan emlék van, amely a pokol naiv s fizikai értelemben való elképzelését nyújtja. Szerző az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárának egy XVIII. századvégi csonka kéziratot füzetében egy ilyen pokolbeli látomás verses leírására akadt. Közli a szöveget, a szerzőjéről összekeresgélt adatokat s megállapítja, hogy a leírás részben klasszikus nyomokon jár s az ének nyelvén nagyon jól megfigyelhető az északnyugati székelység nyelvjárásának néhány sajátja.

Gy.

TIMAR KÁLMÁN: *Vendégszereplés iskolai drámával.* Irodalomtörténet XIX. 1930. 7—8. sz. 249—251. l.

A csíksomlyói ferences gimnázium ifjúsága 1726-ban Kolozsvárra jött tanulmányi kirándulásra. Ez alkalommal P. Balázs Ágoston, a retorika tanára, saját darabját adatta elő növendékeivel a jezsuita kollégium színpadán. Antalffy János erdélyi püspök, gróf Kornis Zsigmond, Erdély kormányzója, s más előkelőségek nézték végig a darabot. E vendégszereplés nyíltan kipattantotta a jezsuiták és a ferencrendiek között lappangó régi ellentétet. A jezsuiták a sátusnál és a római hitterjesztési gyülekezetnél is feljelentették a ferencrendieket. Mindkét fórum elismeréssel adózott a csíksomlyói intézetnek. A meghurcoltatásnak az lett egyik erkölcsi elégtétele, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászon székek katolikusai még nagyobb szeretettel karolták fel a somlyói iskolát.

Gy.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Orvostudományi Szakosztályának Közleményei

SZERKESZTIK:

DR. VERESS FERENC

1931.

DR. KOLESZÁR LÁSZLÓ

szakosztályi elnök.

szakosztályi titkár.

Az *Asarum Europeum* hatórészeinek vizsgálata törvényszéki-chemiai szempontból*

Irta: Dr. Orient Gyula.

Az *Asarum Europeum* nevű növényvel még mindig fordulnak elő mérgezések nálunk is. Erdélyben a nép e növényt ma már kevésbé használja, inkább a javasasszonyok asarumgyökérből készült kotyvalékaik okoznak mérgezési tüneteket.

Az *Asarum* nálunk Erdélyben a kertekben, erdőben vadon tenyészik. Hatórészeinek egynémelyike úgy chemiai, mint pharmacologiai szempontból, még a legutóbbi idők során sincsen eléggé megvilágítva. Innen ered azután, hogy az asarummal történt mérgezések kiderítése, chemiai, valamint pharmacologiai szempontból való identitása, a kísérleti adatok hiánya miatt nagy nehézségbe ütközik. Ez utóbbi körülményt Korbart munkájában különösen az asarum növény illó olajára vonatkozólag eléggé hangsúlyozza is.

Miután az *Asarum Europeum*gyökér-ből sikerült bő mennyiséget összegyűjtenem, melyből a ható részeket kivontam, egymástól elválasztásuk után, az egyes ható részeket physikai, chemiai és toxikologiai vizsgálat alá vethettem. A végzett kísérletek során sikerült kedvező és maradandó eredményeket elérnem, melyekről a következőkben számolok be:

I.

Az *Asarum*ot már a régiek is használták gyógycélokra. Dioscorides, Mathioli¹ munkáiban különféle útmutatást találunk, az *Asarum* elkészítésére és használatára vonatkozólag.

A tiroli nép², a csehek és svábok³ emmenagogumként (menstruációt szabályozó) használják; szükség esetén abortivumként is alkalmazzzák. Az *Asarum Europeum* és *Canadense* hatását némelyek, így Jaksch⁴ az asaron-t az *Arnica* hatásához hasonlítja, amennyiben mind-

* Dr. Orient vezetése alatt álló Cluj-Kolozsvári egyetemi biologiai és toxikologiai laboratóriumban végzett kísérleti tanulmány.

¹ *Mesue Joh: Opera cum annot.* Mundini Honesti Ivan Costea annotati-onibus. Venedig. 1581.

² *Dr. Fr. Erben: Vergiftungen II. Hälfte.* Wien, 1910. 295.

³ *Lewin u. Breuning: Die Fruchtabtreibung durch Gifte.* Berlin 1899.

⁴ *Dr. J. V. Jaksch: Die Vergiftungen,* Wien, 1897, — 505.

kettő gastroenteritist, hányást és bőrnek helyi gyulladását idézi elő. Mitschel⁵ szerint még belsőleg használva is, a bőr erypsipelas szerint duzzanatát és vöröses eccemákat képes előidézni. Némelyek szerint, rosszullétet, hányást okoz, szeszszel a részegség érzetét kelti.

Egyes szerzők szerint az Asarumban, illetve annak gyöktörzsében egy kamphorszerű, terpénnek nevezett vegyület van, mely hányást képes előidézni.

Az Asarumot Linné a drága ipecacuanha pótszeréül ajánlotta, de megbizhatatlan hatása miatt s mivel bélhurutot is idéz elő, a gyógyászatban nem volt képes meghonosodni.

Az Asarum por az orr nyálkahártyáját erősen izgatja, tüsszentést okoz, s azt állítják, hogy az ideges fejfájást s más hasonló bajokat képes eltompítani. Számos gyógyszerészi készítmény alapanyagát képezi így, a hajdan híres tubák: a „Poudre de St. Ange“ főleg az Asarum-gyökér porát tartalmazza.

Franciaországban Tinctura Asari néven ösmert gyógyszer. A Günther-féle iszákosság elleni ital is Asarum és cascarilla kéreg alkoholos kivonatából áll. Hager szerint az Asarum gyökér dozisa 0,1—0,2 gr., mint hánytató 0,5—1 gr. infusumban. Harnack⁶ az emetikumoknak a harántesikolt izmokról szóló dolgozatában említi, hogy az Asarum az emetikumokhoz hasonlóan hat. Feneuille és Lassagen⁷ 10 mg. Asaront elmulisio alakjában békagyomorba juttattak s azt tapasztalták, hogy kitünő izomhűdítő s a szívizom-működést is csökkentette.

Az irodalomban csupán két Asarum növényvel történt mérgezési esetet találunk. Ezek egyike Maschka⁸, ösmertette adatai szerint a következő tünetek között zajlott le. Egy 20 éves nő, négy hónapja gravida, uremiás symptomák között megbetegedett. Légzési nehézségek, convulsiók, gyomortáji fájdalmak, oedema az arcon és a végtagokon voltak észlelhetők. A beteg néhány nap múlva meghalt s a megejtett boncolás csupán kórosan elváltozott veséket talált. A beteg bementése szerint, magzatelhajtás céljából egy maréknyi⁹, Asarum gyökérből készült főzetet ivott meg. Annak dacára, hogy a gyomorban Asarum növényi részeket találtak, az Asarum kémiai vizsgálata negatív volt. A beállott oedema és az urämikus tünetek gyors fellépte arra vallottak, — mondja Maschka, — hogy a betegnek már előzőleg is vesebántalma lehetett, melyet a bevitt gyógyszer azután végzetesen fokozott. A magzathurok, valamint a magzat teljesen ép és változatlan volt. Ezekből folyólag nem lehetett bizonyossággal konstatálni, hogy az Asarumfőzet okozta vagy fokozta volna a halállal végződő megbetegedést. Dr. Kurt v. Sury-nak¹⁰ közölt esetéből folyólag azonban van már több támpontunk az Asarum mérgezésre vonatkozólag. Sury

⁵ R. Kobert dr.: Lehrb. d. Intoxikationen. Stuttgart, 1906. 132., II. 13.

⁶ E. Harnack: Arch. f. experim. Pathol. u. Pharmacol, 3, — 63, — 1874.

⁷ Berl. Berichte XVIII. 1.

⁸ Maschka: Handb. d. Gerichtlichen Medicin. II. 133—137.

⁹ Egy maréknyi száraz asarum gyökér súlya közelítőleg 30 gramm.

¹⁰ Dr. Kurt v. Sury. Basel: Fruchtabtreibung mit Asarum Europeum. Münch. Medizinische Wochenschr. 1910. No. 1.

egy 21 éves nőnél észlelt esetét a következőkben írja le. A 8 hónapja gravida egy 72 éves javasasszony tanácsára, az általa készült és nyújtott sötétbarna, keserű ízű folyadékot ivott meg, majd négy napon át 3 édeskés ízű port vett be. Miután az eredmény nem volt kielégítő, később két-három ízben, Asarumból készült sűrűn folyó teát ivott meg s reá még két liter vizet. A tea bevétele után nem érzett többé magzat mozgásokat, s a következő napon halott magzatot szült. Az orvosi vizsgálat az anyánál 37° és 120 pulzust talált, nyelv gyengén bevont, a beteg kereszt-táji fájdalomokról főleg inkontinenciáról panaszkodott.

II.

Az Asarum számos válfaja közül nálunk csak az *Asarum Europeanum*, magyarul Kapotnyak, románul Pochnivnic¹¹, németül Haselwurtz néven ismeretes. Az Aristolochiaceae család genusa. Élő növény, hosszú nyelű, vese alakú, 6—8 cm. átmérőjű levelekkel, végálló vöröses barna, harang alakú virágjai vannak.¹² A gyökér 2—3 mm. vastag keresztmetszetén kerek, fehér vékony zöldes-barna kérget, a kéreg és faállomány között pedig egy finom cambiumot s 10 edénynyalábat láthatunk. Az *Asarum rhizomája* a *Fragaria vesca*, *Ceum urbanum*, *Viola odorata*, *Vicetoxinum officinale*, *Valeriana officinalis* és az *Arnica montana*-val téveszthető össze, melyektől az *Asarum* mikroszkopiai képe sokban különbözik. Az említetteknek gyökérpora ugyanis nem tartalmaz mechanikus elemeket, rostokat, kő- és oxalat sejteket; keményítő mentesek és csupán inulint tartalmaznak.

A vízbe hintett *Asarum*gyökérpora vagy metszete (Fig. 2.) jóddal festhető keményítő szemcséket (a) tartalmaz, továbbá a szintelen met-

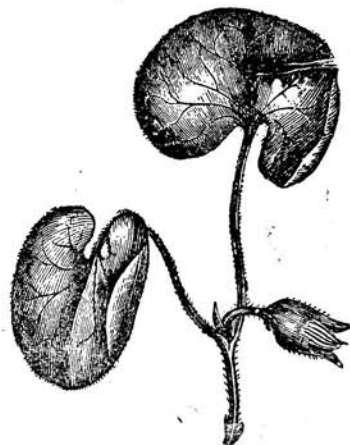

Fig. 1.

Asarum Europeanum.

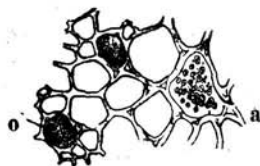

Fig. 2.

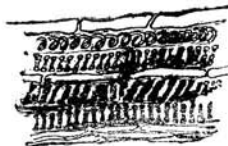

Fig. 3.

szetben, az *Asarum* gyökérre jellemző ragyogó sárga olajsejtek (Fig. 2, o-olaj) és spiróid-szerű fásrészek láthatók. (Fig. 3.)

¹¹ Dr. Grințescu: Botanica farmaceutică. București, 1925.

¹² Dr. Iuliu Prodan: Flora mică ilustrată a României. Cuj, 1920.

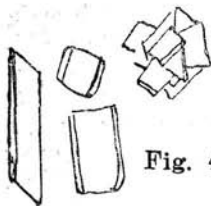

Fig. 4.

Ha a metszetet chloralhydrat oldattal melegítjük, vagy felfőzzük, jellegző táblácskákból álló kristályok¹³ keletkeznek (Fig. 4.), amelyek vízben ismét olajcseppekké oldódnak.

Ha a készítményt tömény kénsavval érintjük,¹⁴ az olaj, valamint az izolált részek sárga, végül narancs színűek lesznek.

III.

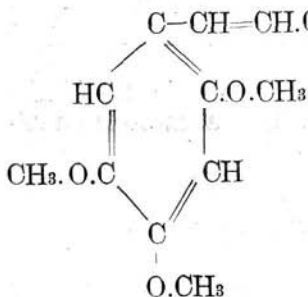
Kísérleti rész.

Vizsgálataimat a Kolozsvár környékén vadon termő, ősszel gyűjtött, géppel apróra vágdalt *Asarum Europeanum* gyökérből vízgőzzel izolált terményeken végeztem. A gyökerekből vízgőzzel átpárolt barna, olajszerű terményből rövid idő múlva, sárgás kristályok válnak ki, melyek alkohollal többször átkristályosítással, a kémiaiilag ismert tiszta Asaron nyerhető. A párlat másik része aromás, juniperus lavendulára emlékeztető szagú, borszerűen csipős, kissé égető, később keserű utóízű sötét barna színű olajat képez, melynek fajsúlya 20°-on 1,085. Az olaj nem egységes vegyület. Kémiai összetételét többen vizsgálatták, így *Pettersen*¹⁵ és *Gerő*¹⁶ igyekeztek alkotórészeiket felfedezni.

A gyökér tartalmaz 1% Asaront és 1% olajat.

A) Physiko-chemiai állandók.

Az *Asaron*. Kémiai constutiója — propeny 1—1 — trimethoxy — 2, 4, 5, benzol. Monoklin kristályok, Olv. p. 61°. Hevitve csipős gőzök keletkezése közben bontatlanul sublimál. Vízben olthatatlan, alkohol, chloroformban könnyen oldódik. Az alkoholos oldata húzamosabban főzve megsárgul. Tömény sósavval melegítve ibolyaszínű lesz. Tömény kénsavval megsárgul.

A *nyersolaj* fajsúlya 1,086. Vízben oldhatatlan alkohol, chloroformban könnyen oldódik, nem egységes vegyület. Valószínűleg asarylaldehydet és diasoront tartalmaz. Mások vizsgálata szerint 1-pinen, Methyl-eugenol, Methylisoeugenol-t tartalmaz. Tömény kénsavval vörösbarna színű lesz.

I. A nyers olajból 20 mm. légritkított térben 120—150°-on átpárolt rész csaknem szintelen. Levegőn állva pár óra múlva halvány

¹³ *Tunmann*: Pflanzen-Mikrochemie. Berlin. 1913 pag. 240.

¹⁴ *Borkow*: Beiträge zur Histochemie der Pflanzen. Bot. Ztg. 1874.

¹⁵ *Pettersen*: Ber. d. Deutschen chem. Ges. (1888), 1057, II.

¹⁶ *Gerő István*: Az Asaron olaj összetételéről. M. Chem. F. 1928.

zöldes színű lesz. Fajsúlya 20°-on 0,888. Szaga fűszeres, kellemes rosmarin olajra emlékeztető. Főalkatrésze $C_{11}H_{18}$ empyrikus formulájú metylaether. Tömény kénsavval vörösbarna színű lesz.

II. 150—160°-on és 20 m/m. légürestérben átpárolgó fractio, halvány zöld színű. Fajsúlya 0,966. Szaga kellemes kámphoros. Chémiai összetétele valószínűleg egy sesquiterpen-alkohol és sesquiterpen keveréke. Tömény kénsavval megbarnul és vörösbarna színű lesz.

III. 10°-on túl 20 m/m. légüres térben átpárolgó olaj barnás-zöld színű. Juniperus-rozmarinolaj keverékre emlékeztető kellemes szagú. Ize gyengén csipős, fűszeres, húsító, kissé kesernyés. Allítólag tartalmaz asarylaldehydet, Asaront, továbbá egy diasaron százalékos összetételű szerkezetére nézve különböző dimer vegyületet. Az olaj alá rétegezett tömény kénsav fölött vörösbarna gyűrű keletkezik.

B) *Toxicologiai kísérleti rész.*

I. Az alsóbb szervezeteken végzett kísérletek.

Az Asaronnak az alsóbbrendű szervezetekre, — *Styloichia*, *paramaecium*, *colpidiumok*-ra nincsen szembetűnő hatása.

Az *Asarum* olaj valamennyi *fractioja* azonban egyaránt úgy a *Styloichiákra*, mint a *Paramaeciumokra* egyformán mérgező. Ezeknél az első pillanatokban élénk mozgásban nyilvánuló izgalmat vált ki, majd néhány perc múlva az állat megszűnik mozogni, ellenben systolói gyorsulnak, melyet a vacuolák hirtelen kitágulása követ, miközben a *pellicula* helyenként befűződik s a *plasmatest* egyrésze a befűződés helyén sérvszerűen kiborul. Az állat ciliái kétségbeesetten csapkodnak, majd gyors uszással igyekszik menekülni, miközben kiborult *plasmáját* mint egy nagy sérvet maga után hurcolja. Néhány percig tartó vergődés után, az állat hirtelen megáll, teste felduzzad, robbanás-szerűen apró hólyagoecskákra esik szét. A *colpidiumoknál* ez a jelenség nem észlelhető, ehelyett az állat teste megkisebbedik s vörös vértesthez hasonló korong-gá zsugorodik, miközben a keletkezett korong barna színű lesz.

A *paramaeciumoknál* tapasztalt hasonló toxikus jelenségeket számos más illóolaj is okoz. Erről egy más értekezésemben lesz szó téve.

II. Asaron és asaronolajjal békán végzett kísérletek.

A) *Asaron hatása.*

I. 90 gr. súlyú béka kapott vékony gyomor sondán 0,20 gr. (Gramm békasúlyra vonatkozhatott 0,0022 gr.) 3 cm³ vízben suspendált asaron emulsiót. Az állaton feltűnő jelenség nem észlelhető. Három óra múlva mozdulatlan, csak erélyesebb nógatásra tesz erőltetett mozdulatokat. Öt óra múlva teljes paralysis. Másnap a paralysis tovább tartó, edénye ütögetésére az állat végtagjait enyhén rángatja. Friss vízzel öblített állat, a friss vízben mozdulatlan, de enyhe légzés vehető észre. Har-

madnap felfrissített vízben az állat fejét fenntartja rendesen lélegzik. A következő napokon az állat teljesen normális mozgásokat végez.

II. 80 gr. súlyú béka kapott vékony gyomor sondán 0,10 gr. (gr. békasúlyra vonatkozott 0,0012 gr.) 1 ccm. vízben emulgált asaront. Az állaton izalmi jelenség nem volt tapasztalható. Öt óra múlva teljes paralysis. Másnap friss vízzel mosva és vízbe téve, az állat, ütögetésére végtagjait rángatja, némi mozgásokra kényszeríthető, fejét fenntartja, légzése rendes. Harmadnap az állat teljesen normális, élénk, mozgásokat végez.

B) *Asaron olajjal kísérlet.*

1. 110 gr. súlyú béka kapott 0,5 gr. (gramm békasúlyra vonatkoztatott 0,005 gr.) 5 ccm vízben emulgált nyers *asarum olajat*, gyomorsondán át. Az olaj bevitele után szaporodó légzés lépett fel, s egy fél óra múlva az állat élettelenül hanyat vágódott, végtagjait alig tudja még erős inzultusra is mozgatni; sav érintésre is csak alig reagál. Az állat két óra múlva kimult. A belső szervek erősen hyperaemiásak, a tüdők összeestek, a szív azonban még 24 óra múlva is élénken ver, a pitvarok sötét vérrel teltek.

2. 105 gr. béka kapott gyomorsondán át 0,10 gr. (grammbékasúlyra vonatkoztatott 0,001 gr.) 5 ccm nyers asaron olaj emulsiót. A toxikus jelenségek az előbbenihez hasonlóak.

C) *Kísérletek abortus előidőzésére.*

1. 920 gramm súlyú sárga-fehér-fekete ellős tengeri malac kapott per os, 8 gr. *asarum* gyökérből készült *decoctumot*. Egy óra múlva az állat jól eszik. 24 óra alatt kiürített 40 ccm. vizelete kissé zavaros, vér nem mutatható ki. Másnap egészséges magzatot ellett. Mindkét állat heteken át egészséges maradt.

2. 970 gr. súlyú sárga-fekete, ellős tengeri malac kapott per os vízben emulgált 1,5 gr. *asaron-t*. Az állat kissé szomorú, másnapi vizeletmennyisége 80 ccm., barnás színű. Vizeletben vér, asaron nem mutatható ki. Az állat néhány nap múlva ismét élénk. Egy hét múlva bőre alá 0,3 ccm. nyers asaron olaj lett fecskendezve, napok múlva semmi változás. Ugyanezen állat két hét múlva kapott per os 7,5 ccm-nyire besűrített 15 gramm *asarum* gyökérből készült *decoctumot*. Másnapra 30 ccm vörös-barna erősen zavaros, könnyen leülepedő fehér csapadékos vizelet gyűl össze, melyen az asaron olajszag jól érezhető. A vizelet savakkal erősen pezseg. Alárétegezett tömény kénsavtól sötét barnavörös gyűrű és szineződés keletkezik.

3. 830 gr. súlyú fekete ellős tengeri malac, kapott per os 10 ccm. vízben gummy arab-al emulgált 1,5 gramm nyers *asarum olajat*.

24 óra alatt 0,5 ccm. erősen asaron szagú vizeletet ürített, mely az asaronolaj reactiot erősen adta. A vizeletben sok vörös vérttest. Az állat igen szomorú. Másnap vizelet nincsen, teljes anuria. Harmadnap az állat igen gyenge, alig mozog, érintésre fájdalmasan felvisít. Vizelet

nincsen. Negyednapra az állat elhalt. Boncolásnál a tüdők mindkét alsó lebenyén $\frac{1}{3}$ -nyi területen infarctus hämorrhagicus. A vesék duzzadtak, véresen beivódtak. A méh véresen duzzadt s abban 3 ép, érett magzat.

4. 1020 gramm súlyú feketeszínü ellös tengeri malac, kapott per os 15 ccm. vízben emulgált 1,5 gramm nyers asarum olajat (grammsúlyra vonatkoztatva 0,0015 gr.). Néhány perc múlva émelygési mozgások lépnek fel, erős hörgi légzés kíséretében. 10 perc múlva az állat élettelenül összeesik, légzés alig van. Hosszabb költögetésre néhány mélyebb légzés után, csekély mozgás tapasztalható, az állat végtagjait azonban csak nehezen tudja mozgatni. Egy óra múlva mindkét szemén erős conjunctivitis. A légzés valamivel erőteljesebb, mélyebb.

24 óra alatt kiürített vizelet mennyisége 5 ccm., erősen zavaros, sötétbarna színü, intenziv olajszagú. A vizelet, az olaj kémiai reactiot erősen adja. A vizeletben sok vörös vértést.

48 óra múlva 60 ccm-nyi vizelet sárgás-barna, kissé zavaros, asaron olaj szagú. A kémiai reactiot még adja. Az állat egy teljesen kifejlett halott magzatot ellett. Negyedik napon a vizelet mennyisége 62 ccm., kissé zavaros, asaron olajszag alig érezhető. Kémiai reactiot is csak gyengén adja. Az állat sok vizet iszik. Délután elhalt. A boncolásnál erősen asaron olajszag érezhető, az összes szervek erős hyperämiáját lehet találni. Különösen az alsó béltractus és az uterus véresen belövellt, a gyomor erősen felpuffadt, gyomortartalom pépes, erősen asaron szagú. A tüdők mindkét lebenyein nagy véres infarctusok.

5. 950. gramm súlyú, sárga-fehér ellös tengeri malac kapott 10 gramm asarum gyökérből készült alkoholos kivonatot, illetve 100 gr. Tinctura asari-nak 10 ccm-nyire vízzel besűrített oldatát.

Egy óra múlva az állatnál élénk magzatmozgásokat lehet megfigyelni. Másnap 1 ccm-nyi zavaros vizeletben sem vér, sem fehérsye nem volt kimutatható. A vizelet asarum olajszagú. A vizelet alá rétegzett tömény kénsav fölött vörös-barna gyürü keletkezik. Harmadnap a vizelet 2 ccm-nyi, az asarum olaj kimutatható. Negyednap 10,5-nyi a vizelet összes mennyisége, gyengén asaron szagú, de még adja az asaron olaj reactiot. Dél felé egy halott és egy néhány óráig élt koraszülött magzatot ellett. A többi napokon az állat élénkebb, jól eszik, vizeletében asaron olaj már többé nem mutatható ki.

Következtetések.

Az asaron gyökérrel történt mérgezések esetén, a maradék növényi részek mikroscoopiailag, valamint mikrochémiailag kimutathatók. A physico-chémiai és toxicologiai kísérletekből folyólag megállapítható volt, hogy az asarum gyökér melyik alkatrésze bír mérgező hatással.

Az állatkísérletek eredményei arra utalnak, hogy az *Asaron*-nak helyi hatása nincsen; belsőleg akár per os, akár subcután csupán narkotikus hatása van, valószínűleg a központi idegrendszer, valamint a motorikus pályák izomidegvégződésének a *Curacee*-hoz ha-

sonló hatásából eredő hűdése folytán. Még igen nagy adagok dacára is kiadó szív működés mellett az asaron egy-két nap múlva a szervezetből kiürül. Ez utóbbihoz hasonló jelenséget a békának adott strychnin mérsékelt adagjainál lehet észlelni.

Az *Asaron olaj* bármely fractioja ellenben az összes szervek gyors hyperämiáját, a vesék és a méh gyulladását idézi elő, végül halált okoz.

E kísérletekből folyólag az abortumként használni szokott asarum gyökérben levő hatórészek közül az illó olaj okozza az abortust és az ezt követő halált, míg a gyökérből készült galeni készítmények, — gyökér főzet, tinctura csupán abortust provokál, valószínűleg az illó olaj lassú felszívódásából eredő hyperämia következtében.

Prüfung der wirksamen Prinzipien der Pflanze Asarum Europeum von gerichtlich-chemischem Standpunkte.

Die auch bei uns in Siebenbürgen verbreitete Pflanze Asarum Europeum pflegt das Volk auch als Abortivum zu benützen. Einige ihrer Wirkungsstoffe sind jedoch sowohl vom chemischen, als auch pharmakologischen Standpunkte nicht genügend bekannt und stösst daher ihre gerichtlich-chemische Identifizierung auf grosse Schwierigkeiten. Die Klärung dieser Frage stellte sich Autor als Aufgabe und verwendete eine grosse Quantität der Wurzeln zwecks Auffindung der Wirkungsstoffe. Es gelang ihm, aus der getrockneten Pflanze 1 Proz. festes „Asaron“ und 1 Proz. Rohöl zu gewinnen, bzw. 3 verschiedene Fraktionen des Rohöles. Keine dieser Fraktionen ist ein homogener Stoff. Sowohl die Wirkung des Asarons als auch des Rohöles und seiner Fraktionen studierte Autor an niedrigen und höheren Tierversuchen. Auf Grund dieser Experimente gelangt Autor zu dem Schlusse, dass das Asaron rein narkotische Wirkung ausübt, hingegen das Rohöl und seine Fraktionen Hyperämie sämtlicher Organe, Entzündungen der Nieren und des Uterus, Abortus und schliesslich den Tod bringt.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: Dr. György Lajos

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása

1. *Rass Károly*: Reményik Sándor — — — — — 40.—
 2. *Párvan Bazil*: A dákok Trójában — — — — — 30.—
 3. *Dr. Bitay Árpád*: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — 30.—
 4. *Dr. Bitay Árpád*: A moldvai magyarság — — — — — 40.—
 5. *Szokolay Bela*: A nagybányai művésztelep — — — — — 40.—
 6. *Dr. Balogh Ernő*: Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — — 40.—
 7. *Dr. György Lajos*: Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1925. év 50.—
 8. *K. Sebestyén József*: A brassai fekete templom Mátyás-kori címei 40.—
 9. *Dr. Karácsonyi János*: Új adatok és új szempontok a székeleyek régi történetéhez — — — — — 50.—
 10. *Dr. Gál Kelemen*: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — 50.—
 11. *Dr. Tavaszy Sándor*: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — 40.—
 12. *Dr. György Lajos*: Két dialógus régi magyar irodalmunkban — — 60.—
 13. *K. Sebestyén József*: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — — — 50.—
 14. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1926. év 50.—
 15. *Dr. Gyárfás Elemér*: A Supplex Libellus Valachorum — — — — — 50.—
 16. *Rónay Elemér*: Kemény János fejedetem halála és nyugóhelye — 50.—
 17. *Dr. György Lajos*: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — — 50.—
 18. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1927. év 60.—
 19. *K. Sebestyén József*: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — — 60.—
 20. *Szabó T. Attila*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — — — 50.—
 21. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — 50.—
 22. *Dr. György Lajos*: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — — 50.—
 23. *Dr. Kántor Lajos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — 50.—
 24. *Dr. Gál Kelemen*: A nemzeti nevelés román fogalmazásában — — 50.—
 25. *Dr. Tavaszy Sándor*: Kierkegaard személysége és gondolkozása — 50.—
 26. *Dr. Papp Ferenc*: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — 50.—
 27. *Dr. Csűry Bálint*: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — 50.—
 28. *Dr. Biró Vencel*: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében 50.—
 29. *Dr. Teleki Domokos gróf*: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — — 50.—
 30. *Dr. Hofbauer László*: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) 50.—
 31. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — — — — — 50.—
 32. *Dr. Gyalui Farkas*: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — 50.—
 33. *Dr. Rajka László*: Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye 50.—
 34. *Dr. Temesváry János*: Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — 50.—
- Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Diciosánmártin (Dicsőszentmárton), Alba-Iulia (Gyulafehérvár),
Târgu-Mureș (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timișoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamattal mellett fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyújt. Minden bankügyletet legelőnyösebben végez. Engedélyezett devizahely. Áruaktárai a vasut mellett.

Saját tőkéi 143 millió Lei

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVI.

1931.

Nouvelle série II. n. 1—3.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Farkas Gyalui: Le concours Döbrentei et la tragédie „Bánk Bán“.

Ladislás Rajka: Le roman de Jókai intitulé „Törökvilág Magyarországon“.

Jean Temesváry: Le testament de sept évêques de Transylvanie.

Joseph Horváth: Qu' est-ce que se prépare au delà des Ourals?

DATES SUR L'HISTOIRE DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Louis György*: Rapport du secrétaire général sur la revue de la Société. — *Louis Kántor*: Rapport du comité à l'assemblée générale sur l'activité de la Société en 1930.

PETITES COMMUNICATIONS. *T. Attila Szabó*: La version szekler de deux chants csángó. *T. Attila Szabó*: L'enseignement de la langue roumanie au collège de Gyulafehérvár au milieu du XVII. siècle. *George Kristóf*: Poèmes funèbres juifs, grecs et latins aux funérailles de Gabriel Bethlen.

REVUE CRITIQUE. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES. — LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DE MÉDECINE DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules Orient*: Recherche des parties actives de l'Asarum Europeum au point de vue la chimie légale.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVI. Band.

1931.

Neue Folge II. No. 1—3.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein. Redaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Wolfgang Gyalui: Der Konkurs Döbrentei und die Tragödie „Bánk Bán“.

Ladislás Rajka: Der Roman von Jókai „Törökvilág Magyarországon“.

Johann Temesváry: Das Testament sieben siebenbürgischer Bischöfe.

Josef Horváth: Was bereitet sich jenseits des Urals?

DENKMÄLER ZUR GESCHICHTE DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Ludwig György*: Bericht des Obersekretärs über die Revue des Vereins. *Ludwig Kántor*: Bericht des Komitees für die Generalversammlung über die Tätigkeit des Vereins im Jahre 1930.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *T. Attila Szabó*: Die Szekler Version zweier csángó Lieder. *T. Attila Szabó*: Der Unterricht der rumänischen Sprache im Karlsburger (Gyulafehérvár) Kollegium um die Mitte des XVII. Jahrhunderts. — *Georg Kristóf*: Jüdische, griechische und lateinische Trauergedichte zum Begräbnis des Gabriel Bethlen.

KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER UND ZEITSCHRIFTEN RUNDSCHAU. MITTEILUNGEN DER MEDIZINISCHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Julius Orient*: Prüfung der wirksamen Prinzipien der Pflanze Asarum Europeum von gerichtlich-chemischem Standpunkte.